
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 8/2015

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- Пальченкова В.М.* Концепція соціального контролю в сучасній теоретико-правовій науці 7
- Чорнобай О.Л.* Аргументативна практика в юридичній діяльності: проблема й можливості її вирішення 15

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

- Івахненко І.В.* Законні підстави виникнення та припинення права спільної приватної власності дружини та чоловіка 20

СІМЕЙНЕ ПРАВО

- Липець Л.В.* Шлюбний договір в Україні і в світі: порівняльні аспекти шлюбного і трудового договорів, а також шлюбних договорів в Україні і в США 27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА УПРАВЛІННЯ

- Безпалова О.І.* Особливості участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави 42
- Ситник Г.О.* Загальні характеристики використання інформаційних технологій в державному управлінні 50

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

- Штучний В.В.* Правові основи безпеки дипломатичних представництв як орієнтира зовнішньополітичної діяльності держави 55

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- Червяков О.І.* Щодо особливостей порядку і підстав вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів за схемою «студент-курсант» та «курсант» 62

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

- Баранівський В.Ф.* Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу 68

Господарець М.В. Деякі ознаки об'єктивної сторони незаконного полювання	79
Карпенко М.І. Окремі питання юридичної відповідальності суб'єктів військових правопорушень	88
Матвійчук О.В. Суб'єктивна сторона злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища	99
Мельниченко В.Л. Відмежування злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів від суміжних злочинів	111
Мороз А.О. Поняття злочину, передбаченого ст.397 КК України	118
Ольховенко О.І. Суб'єктивна сторона злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків	123
Орлов Ю.В. Об'єктивна сторона злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму	134
КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ	
Веселовська Н.О. Про деякі труднощі виявлення причин втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність	158
Осауленко О.А. Розподіл функцій кримінального процесу у стадії досудового розслідування	164
Самодін А.В. Напрями реформування процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні	171
Симчук А.С. Заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у структурі початку досудового розслідування	178
Терещенко Ю.В. Відновне правосуддя як напрямок захисту неповнолітніх	185
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Авдєєв О. Генеза міжнародно-правових засад протидії контрабанді психоактивних (наркотичних) речовин	191

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 8/2015

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

- Пальченкова В.М.* Концепция социального контроля
в современной теоретико-правовой науке 7
- Чорнобай О.Л.* Аргументативная практика в юридической
деятельности: проблема и возможности ее решения 15

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

- Ивахненко И.В.* Законные основания возникновения
и прекращения права общей частной собственности жены и мужа 20

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

- Липец Л.В.* Брачный договор в Украине и в мире:
сравнительные аспекты брачного и трудового договоров,
а также брачных договоров в Украине и в США 27

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

- Безпалова О.И.* Особенности участия институтов
гражданского общества в процессе реализации
правоохранительной функции государства 42
- Сытник Г.А.* Общие характеристики использования
информационных технологий в государственном управлении 50

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

- Штучный В.В.* Правовые основы безопасности
дипломатических представительств как ориентира
внешнеполитической деятельности государства 55

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

- Червяков А.И.* Об особенностях порядка и оснований поступления
в высшие военные учебные заведения и военные учебные подразделения
высших учебных заведений по схеме «студент-курсант» и «курсант» 62

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

- Барановский В.Ф.* Тенденции реформирования системы
уголовно-правовой охраны окружающей природной среды
в странах мира 68

Господарец М.В. Некоторые признаки объективной стороны незаконной охоты	79
Карпенко Н.И. Отдельные вопросы юридической ответственности субъектов воинских правонарушений	88
Матвейчук А.В. Субъективная сторона преступления проектирование или эксплуатация сооружений без системы защиты окружающей природной среды	99
Мельниченко В.Л. Отграничения преступления проведения взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов от смежных преступлений	111
Мороз А.А. Понятие преступления, предусмотренного ст.397 УК Украины	118
Ольховенко А. И. Субъективная сторона преступления отказ свидетеля от дачи показаний или отказ эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей	123
Орлов Ю.В. Объективная сторона преступления незаконное уничтожение избирательной документации или документов референдума	134
УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ	
Веселовская Н.А. О некоторых трудностях выявления причин вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность	158
Осауленко О. А. Распределение функций уголовного процесса в стадии досудебного расследования	164
Самодин А.В. Направления реформирования процессуального статуса следователя в уголовном судопроизводстве	171
Симчук А.С. Заявления и сообщения о совершенном уголовном правонарушении в структуре начала досудебного расследования	178
Терещенко Ю.В. Восстановительное правосудие как направление защиты несовершеннолетних	185
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО	
Авдеев А. Генезис международно-правовых основ противодействия контрабанде психоактивных (наркотических) веществ	191

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 8/2015

CONTENTS

THEORY OF STATE AND LAW

- Palchenkova V.M.* The concept of social control in modern theoretical and legal science 7
- Chornobay O.L.* Argumentative practice in legal activity: problem and possibilities of her decision 15

CIVIL LAW

- Ivakhnenko I.V.* Legitimate reasons origination and termination of the right of overall private ownership wife and husband 20

FAMILY LAW

- Lypets L.V.* Marriage contract in Ukraine and the world: comparative aspects of marriage and employment contracts, as well as marriage contracts in the Ukraine and the United States 27

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATION

- Bezpalova O.I.* Features the participation of civil society in the implementation of the law enforcement functions of the state 42
- Sitnic G.A.* General characteristics of use of information technology in public administration 50

NATIONAL SECURITY

- Shtychnuy V.V. Legal basis security of diplomatic missions as a landmark foreign policy of the state 55

LEGAL QUALITY ASSURANCE

- Cherovyakov O.I.* As for the features of the procedure and grounds for admission to higher military schools and military training units of higher educational institutions on a «student- cadet» and « cadet» 62

CRIMINAL LAW

- Baranivskiy V. F.* Trends in reforming the system of criminal protection of the natural environment in the world 68
- Hospodarets M. V.* Features objective side of illegal hunting 79

Karpenko M.I. Separate questions of legal responsibility of subjects of soldiery offences	88
Matviychuk A.V. Mental element of crime of design or operation of constructions without system of protection of surrounding environment	99
Melnichenko V.L. Separation of crime blasting operations in contravention of fishery conservation regulations of related crimes	111
Moroz A. The concept of a crime under Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine	118
Olhovenko O. Mental element of crime of refusal of a witness to testify or refusal of an expert or interpreter to perform their duties	123
Orlov Y.V. Actus reus illegal destruction of election documents or documents of the referendum	134
CRIMINAL PROCEDURAL LAW. CRIMINOLOGY	
Veselovska N.O. Some difficulties of identifying the causes of juvenile involvement in criminal activity	158
Osauleiko O.A. Distribution of functions of criminal procedure in pre-trial investigation	164
Samodin A.V. Areas of reform of the procedural status of investigation in criminal proceedings	171
Simchyk A.S. Statements and reports of criminal offenses committed in the structure of the early pre-trial investigation	178
Tereshchenko Y. Restorative justice as the direction of protection of minors	185
INTERNATIONAL LAW	
Avdeev A. Genesis of international legal principles of combating smuggling psychoactive (narcotic) substances	191

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В СУЧАСНІЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ

В.М. Пальченкова

доктор юридичних наук, доцент

завідувач кафедри теорії та історії держави та права

Класичного приватного університету

Постановка проблеми. Категорія соціального контролю – це поняття, що має значно ширший зміст порівняно з суто правовим розумінням, оскільки охоплює набагато ширше коло засобів впливу на соціально значущу поведінку особи, до яких належать крім правових засобів, ще й ті, що зазвичай ігноруються правознавцями при вивченні правових питань. Крім цього теорія соціального контролю демонструє життя суспільних відносин і розгортання соціальних закономірностей більш повно, ніж традиційна правова інтерпретація, адже включає взаємний вплив двох суперечливих площин – держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми соціального контролю приділяли увагу соціологи, теоретики права, адміністративісти, кримінологи. Деяких аспектів теоретичних, методологічних питань встановлення контролю інститутів громадянського суспільства за державною владою торкалися в загальних працях С.С. Алексєєв, В.М. Горшенєв, Д.А. Керимов, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік. Але означене питання залишається слабо дослідженим в літературі з теорії права, причому переважають наукові праці загального порядку, наприклад, О.І. Рябка, Є.О. Цишковського, або роботи в яких здійснюється спроба з'ясування сутності лише одного з різновидів соціального контролю, державного. Достатньо велика кількість наукових розвідок присвячена окремим формам державного контролю, наприклад, Т.П. Барабашова, В.Г. Бессарабова, В.Ю. Стрельцова, К.Л. Бугайчука, М.С. Кельмана, К.М. Рудого, Т.В. Корнякової, І.В. Панова та інших.

Позитивним зрушенням у напрямку вивчення теорії громадського контролю в Україні можна вважати дослідження Л.П. Рогатіної, С.М. Кушніра, Т.В. Наливайко. Значну увагу дослідженню сутності та правовим аспектам контролю приділяють науковців, які вивчають проблеми державного управління Л.В. Акопов, В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, В.П. Беляєв, Т.О. Коломоєць, П.С. Покатаєв, І.О. Сквірський.

У світовій літературі з цієї проблеми переважна увага надається питанню невтручання або обмеження втручання держави в справи організації. Як правило, це література з економіки та соціології, або ж комерційного (підпри-

емницького, господарського) права. Проте, в іншому контексті проблеми, а саме впливу організацій, зокрема – громадських, котрі сформовані для досягнення інших, ніж отримання прибутку, цілей, держава постає в іншому ракурсі, навпаки, як об'єкт контролюючого впливу з боку інституцій громадянського суспільства. У західній літературі увага цьому аспекту неформального соціального контролю, як не дивно, також незначна.

Вивчення робіт зарубіжних та вітчизняних науковців показує, що навколо інтерпретації термінів «контроль», «соціальний контроль» продовжується жвава дискусія.

Мета статті полягає у з'ясуванні значення вивчення соціального контролю представниками теорії права та окресленні основних напрямків дослідження даної категорії теоретико-правовою наукою.

Основні результати дослідження. Зазвичай, система соціального контролю визначається як сукупність засобів, що взаємодіють за системними ознаками й мають втримувати поведінку членів соціальних груп у межах визначених зразків. До цих засобів належать навіювання, заборони, з одного боку, і нагороди, знаки пошани, з іншого, завдяки яким поведінку людини приводять у відповідність до прийнятих зразків [1, с.143-144]. Таке визначення приваблює своєю загальністю, але залишає поза увагою те, наскільки ці засоби в межах своєї групи можуть відрізнитися за змістом, формою і ефективністю.

Сфера соціального контролю широка, належить до макросоціологічних категорій, а звідси охоплює й інші суспільствознавчі науки. Чи можна знехтувати соціальною психологією та соціологією задля того, щоб забезпечити звичну «чистоту» теорії права, з її традиційною термінологією та зворотами? Це питання було поставлене лише заради стилістичного порядку, оскільки кожний досвідчений дослідник не зможе, не погрішивши проти істини, допустити думку про те, що відносна галузева «чистота» дослідження варта того, щоб не зважати на соціальні та індивідуальні закономірності функціонування соціального контролю, котрі не можна увігнати в рамки теорії права. Недарма західні дослідники стверджують, що категорія соціального контролю є центральною категорією соціології, що стосується й соціальної філософії [2, с.82]. А це, у свою чергу, призводить до розширення, а не до звуження меж його розуміння. Можливо, через це й існує складність у визначенні поняття соціального контролю для більш-менш вузьких досліджень? Натомість справедливо стверджується про відсутність адекватної теорії соціального контролю, тобто теорії створення й підтримки норм, зв'язку між правилами поведінки та санкціями [3, с.35-36].

К.В. Кондов намагається акцентувати увагу на розширених межах розуміння «соціального контролю». Він зауважує, що це поняття ширше за поняття соціального управління чи соціального регулювання. Воно містить у собі не лише цілеспрямований вплив соціальних інститутів та організацій, а й передбачає стихійні впливи соціальних настроїв та громадської думки, а також власну активність людини: здійснення контролюючої діяльності стосовно інших людей, самоконтролю та цілеспрямованого впливу на оточуюче її соціальне та політичне середовище. Людина наділена здатністю до засвоєння серед пропо-

нованих їй соціальних ролей тих, які відповідають її внутрішнім, засвоєним у ході соціалізації, цінностям і переконанням як усвідомленим, так і неусвідомленим [4, с.105]. Видається, що дослідник розглядає самоконтроль, навіть індивідуальний, як внутрішню ознаку соціального контролю. Його визначення є справжньою соціологічною інтерпретацією означеного явища. Втім, О.В. Мазурик зазначає, що соціологічні інтерпретації соціального контролю включають як регулювання індивідуальної поведінки через інтерналізацію соціальних норм (саморегуляція), так і регулювання поведінки за допомогою зовнішніх або екстернальних (правових і моральних) соціальних санкцій (нагорода – за дотримання норм, кара – за відхилення від них) [5, с.173]. Це досить несподіване розуміння для східноєвропейських підвидів правових шкіл та соціології права. Але воно стало традиційним для західної правової школи. Тут індивідуальна поведінка та самоконтроль людини не є просто об'єктом правового чи морального управління, а вважається складовою зворотного впливу на суб'єктів соціального контролю. Власне, людина, а не лише соціальні групи, еліти, класи тощо є суб'єктом соціального контролю.

Є тлумачення соціального контролю, котрі на базі біологічних законів функціонування людини інтерпретують застосування певних моделей впливу на психіку людини, передусім на її інстинктивну, неусвідомлену поведінку, як засоби соціального контролю [6, с.25-28], що фактично розширює грані соціального контролю за межі суто соціологічного чи правового змісту. Означене демонструє настільки це поняття широке в трактуванні, а складність розуміння його змісту й форм закладені апіорі. Між іншим, у світовій науці визнається, що поняття соціального контролю залишається недостатньо визначеним, хоча актуальність наукового розроблення відповідних проблем швидко зростає [7, с.44].

Як уже зазначалося, теоретичне розуміння феномена контролю впродовж багатьох років є предметом дослідження різних галузей наукових знань. Найбільш активно ця проблема розроблялася представниками науки про управління. У результаті було сформульовано й обґрунтовано такі дефініції контролю, як функція управління (контроль як діяльність, контроль як форма зворотного зв'язку). Зазначені категорії склали змістовну основу дослідження контролю з правових позицій.

У правовій науці затвердилися погляди на контроль: як самостійну функцію соціального і передовсім державного управління; як невід'ємну частину (стадію) інших функцій державного управління; як форму зворотного зв'язку між суб'єктами й об'єктами державного управління; засіб забезпечення законності в державі; як різновид юридичного процесу. Таке різноманіття методологічних підходів до дослідження природи контролю дозволяє більш повно розкрити його сутність, охарактеризувати сьогодишній стан і окреслити шляхи удосконалення. Однак ще більш важливо підкреслити, що таке розуміння соціального контролю в праві одночасно й зашироке, і завузьке, оскільки державне управління має здійснюватися винятково на основі правових норм, однак, навіть у демократичних державах цього досягнути не вдається. Наприклад, у Японії діють певні позаюридичні методи державного управління

так звані «гіму», «гірі» [8, с.407], що застосовуються як принципи державного управління, хоча виходять за межі правової регламентації й становлять передусім моральну основу соціального управління.

І все ж означене розуміння зашироке для права, оскільки правові засоби становлять, хоча й основний, але не винятковий засіб державного управління. Останнє складає один, далеко не основний, різновид соціального самоуправління. Самокерування відбувається через інституційні системи [9, р.52], які використовують правові й неправові засоби свого впливу. Певна річ, що правознавці мусять говорити про те, що державний апарат як інституційна система, не може застосовувати неправові засоби самокерування. Однак застосування лише правових засобів самокерування не стає дійсністю через те, що ми цього прагнемо. Відділити правові й неправові засоби впливу на об'єкт управління – це доволі складне завдання. На жаль, означеному аспекту проблеми не присвячено належної уваги в правознавстві.

Через відому аксіоматичність тези про те, що протиправна поведінка є недопустимою, вважається, що відомі соціально стигматизовані практики не впливають на управління суспільством. Втім, якщо взяти корумпованість державного чиновництва, то вона також відповідним чином впливає на самоорганізацію суспільства, хоча й вважається ганебною практикою. Вона виокремлює з-поміж іншого й модель взаємодії громадян і чиновництва й водночас вносить свою частку в управління суспільством, хоча офіційно оцінюється злочинною. Корупційні традиції, що перебувають поза межами нормативного дозволу, є також засобом соціального інституційного контролю. Проте цивілізовані країни прагнуть позбавитися від нього, але їм не вдається. Очевидно, що в цій проблемі закладено більш глибинний зміст антропо-соціального характеру.

Відповідно, у процесі контролю відповідні суб'єкти виконують прямі вимоги закону, самостійно встановлюють підзаконні норми права, організують застосування норм права, а в необхідних випадках здійснюють правоохоронну, юридичну функції в межах своїх повноважень. При цьому слід відмітити, що на практиці реалізація функції контролю відбувається й у неправових (організаційних) формах. Проте вони тісно зв'язані з правовими, у більшості випадків юридично регламентовані, хоча самі по собі безпосередніх правових наслідків не несуть.

У юридичній літературі загально визнаною є точка зору про виокремлення контролю як самостійної функції соціального управління, яка включає в себе виявлення й аналіз фактичного стану справ, зіставлення фактичного стану з наміченими цілями, оцінювання підконтрольної діяльності та життя заходів з ліквідації виявлених недоліків [10, с.10]. Таким чином, контроль як самостійна функція виражається у свідомій, цілеспрямованій роботі з підвищення ефективності державного механізму. Відповідно, конкретний об'єкт, предмет і межі контролю, форми й методи його реалізації безпосередньо залежать від правового статусу суб'єкта контролю. У зв'язку із цим необхідною є оптимізація розподілу контрольної функції між державними й громадськими органами для того, щоб уникнути дублювання в його здійсненні. Але, як видається, з огляду на соціальні та системні закономірності це можна зробити лише

формально, оскільки йдеться про розмежування формального й неформального соціального контролю, який можна розмежувати в законі через передбачення інституційних можливостей, наприклад, громади, але таке розмежування буде квазірозмежуванням, оскільки інституційно державний формальний і недержавний неформальний контроль здійснюється на основі соціальних закономірностей, а не на формалізації інституційних можливостей.

Сьогодні теоретичні дослідження природи контролю актуалізовані становленням демократичної правової держави, де законність є одним із важливіших елементів. У практичному плані проблема забезпечення законності в діяльності державного апарату набуває гостроти у зв'язку зі зростанням бюрократичного свавілля, зловживань, порушень із боку державних службовців, корупцією в усіх гілках публічної влади. Ці негативні явища стали серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних реформ, призвели до зниження довіри суспільства до державної влади. Але при цьому не слід забувати, що така ситуація також є наслідком відповідної самоорганізації, як на рівні самого державного апарату, так і на рівні всієї системи суспільства. Моральна забарвленість питання ускладнює об'єктивний погляд на нього. Проте подивитись на проблему слід неупереджено, констатуючи, що проблема законності діяльності державного апарату, а відтак, і чистоти формального контролю не може залежати від бажання чи небажання вносити до системи зміни. Очевидно, що в подібній ситуації суттєву роль відіграють фундаментальні чинники, незмінивши яких, годі очікувати змін у всій системі соціального контролю.

На наш погляд, контроль як засіб забезпечення законності в сучасних умовах має подвійний характер. З одного боку, за допомогою контролю держава забезпечує дотримання, виконання законів і відповідних їм інших нормативно-правових актів державними органами, посадовими особами, комерційними й некомерційними організаціями, громадянами та громадськими об'єднаннями. З іншого, контроль громадських структур і окремих громадян дозволяє впливати на дотримання законів самим державним апаратом, підвищує юридичну правомірність діяльності органів державної влади всіх рівнів. Це відповідає парадигмі взаємодії формального й неформального контролю. Формальний і неформальний контроль часто використовуються в управлінні системами водночас. Їх неузгоджене співіснування зменшує корисність кожного окремого виду контролю. Тому, коли йдеться про вдосконалення роботи державного апарату, нехтуючи при цьому неформальним соціальним контролем, по суті, пропонується теорія, що зменшить потенціал обох видів соціального контролю. На думку А. Тівана, механізми формального й неформального соціального контролю можуть бути водночас додатковими один для одного та субститутивними [11, с.87].

Таким чином, соціальний контроль – це механізм, за допомогою якого суспільство та його складові елементи (групи, організації) забезпечує дотримання певних умов (обмежень), порушення яких завдає збитків функціонуванню соціальної системи. В якості таких обмежень виступають правові та моральні норми, звичаї, адміністративні рішення. Дія соціального контролю зводиться, головним чином, до застосування різноманітних санкцій до поруш-

ників соціальних обмежень. Одночасно соціальний контроль користується й заохоченнями за дотримання соціальних норм.

У широкому розумінні соціальний контроль представляє собою сукупність соціокультурних, політичних, економічних, правових механізмів, які, як здається, забезпечують інтереси людей, орієнтованих на взаємовигідні відносини. Механізм контролю не зводиться лише до впливу на окрему людину, обліку роботи, статистичної та бухгалтерської звітності, загалом до кількісної та якісної оцінки наявних ресурсів, його соціальна функція (роль) набагато ширше: у виявленні можливих відхилень від заданих цілей, своєчасному прийнятті запобіжних заходів із ліквідації диспропорцій, що виникають. Автор розуміє соціальний контроль у самому широкому сенсі як спосіб взаємодії соціальних систем, що забезпечує поведінку однієї з них (контрольованої) у межах норми, що є необхідною умовою для нормального функціонування як контрольованої, так і контролюючої систем.

Аналіз соціального контролю свідчить про те, що контроль має багатофункціональний характер, а різноманітні технології, засоби, форми та методи його реалізації залежать від характеру соціальної організації суспільства. Соціальний контроль представляє систему суспільних і державних механізмів, завдяки яким підтримуються рівновага, стабільність і суспільний порядок.

Висновки. Очевидно, що теорія соціального контролю більшу частину часу свого існування була соціологічною та до правознавства мала відношення насамперед з точки зору соціології права. І все ж, розвиток правознавства поставив дослідників перед фактом, що слід виходити за догматичні межі і шукати пояснень в організації, а ще більше в законах самоорганізації суспільства. Не можна стверджувати, що певні аспекти проблеми не досліджувалися раніше, але теорія права продовжує залишатися в державно-центричних лещатах, що спотворює справжню роль правового способу впливу й сприйняття права в суспільстві.

Самі теоретично-правові підвалини соціального контролю в праві доволі слабо розвинені в українській теорії держави та права, втім, і зарубіжна теорія не може похвалитися ґрунтовним розробленням ідеї соціального контролю в праві. Це можна пояснити тим, що означена теорія виступає немов нашарування над доктриною права загалом, і в цій її іпостасі вона сприймалася як вихід за межі права, хоча така думка була неправильною, адже замкнутість права збіднює його наукову перспективу. Теорія соціального контролю в праві так і не змогла перейти межу між формальним і неформальним соціальним контролем, забувши про їхню принципову взаємність та єдність з точки зору реальних суспільних відносин.

Диференціація соціального контролю на формальний і неформальний демонструє закономірність, котра залишає за сферою права лише формальний контроль, а неформальні засоби соціального контролю претендують щонайбільше на те, щоб бути предметом правового унормування. Це збіднює можливість суспільства впливати на відносини, котрі вже стали предметом правового унормування: державна служба, система юстиції, пенітенціарна система тощо. Але не лише це характерне для розуміння більш ємного за позитивістське

поняття права соціального контролю, а й відверте відкидання ролі неформального соціального контролю в правовому житті суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Казимирчук В.П.* Современная социология права: учеб. для вузов / В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев. – М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
2. *Janowitz M.* Sociological Theory and Social Control / Morris Janowitz // American Journal of Sociology. – 1975. – Vol. 81. – No. 1. – P. 82-108.
3. *Meier R.* Perspectives on the Concept of Social Control / Robert F. Meier // Annual Review Sociology. – 1982. – Vol. 8. – P. 35-55.
4. *Кондов К.В.* Соціальний контроль, як соціальний феномен: порівняльна характеристика соціологічних підходів / К.В. Кондов // Грані. – 2011. – № 1 (75). – С. 104-109.
5. *Мазурик О.В.* Соціальний контроль: базові перспективи концептуалізації соціального аудиту / О.В. Мазурик // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 5. – (Серія соціологічна). – С. 169-177.
6. *Колодкин Б.В.* Инстинкты и «социальный контроль»: социально-философский анализ / Б.В. Колодкин // Вестник СевНТУ: зб. научн. тр. Серия Философия. – 2011. – Вып. 115. – С. 25-28.
7. *Мишин Г.К.* Налоги и социальный контроль (Политологический и криминологический аспекты) / Г.К. Мишин // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 40-46.
8. Административное право зарубежных стран: [учеб.] / Под ред. А.Н. Козырина, М.А. Шатиной. – М. : Спарк, 2003. – 464 с.
9. The Challenge of Social Control: Citizenship and Institution Building in Modern Society: Essays in Honor of Morris Janowitz, edited by Gerald D. Suttles and Mayer N. Zald. – Norwood, NJ; Ablex, 1985. – 251 p.
10. *Андрийко О.Ф.* Контроль в демократическом государстве. Проблемы и тенденции / О.Ф. Андрийко / НАН Украины; Институт государства и права им. В.М. Корецкого. – К. : Наукова думка, 1994. – 115 с.
11. *Tiwana A.* Systems Development Ambidexterity: Explaining the Complementary and Substitutive Roles of Formal and Informal Controls / Amrit Tiwana // Journal of Management Information Systems. – 2010. – Vol. 27. – №. 2. – P. 87-126.

Пальченкова В.М. Концепція соціального контролю в сучасній теоретико-правовій науці

Стаття присвячена питанням стану вивчення теорії соціального контролю теоретико-правовою наукою. У дослідженні показано, що сучасне поняття соціального контролю в юридичній літературі розробляється в напрямку спеціалізації, що в свою чергу, породило відчуження між цілісним поняттям соціального контролю. Підкреслена необхідність розібратися й відповісти на питання, що собою являють формальний та неформальний соціальний контроль з погляду теорії права. Стверджується, що власне, людина, а не лише соціальні групи, еліти, класи тощо є суб'єктом соціального контролю.

Ключові слова: загальна теорія (концепція), державний контроль, громадський контроль, соціальний контроль.

Пальченкова В.М. Концепция социального контроля в современной теоретико-правовой науке

Статья посвящена вопросам изученности теории социального контроля теоретико-правовой наукой. В исследовании показано, что современное понятие социального контроля в юридической литературе разрабатывается в направлении специализации, что породило отчуждение целостного понимания понятия социального контроля. Подчеркивается необходимость разобраться и ответить на вопрос, что представляет собой формальный и неформальный контроль с точки зрения права. Утверждается, что именно человек, а не только социальные группы, элиты, классы является субъектом социального контроля.

Ключевые слова: *общая теория (концепция), государственный контроль, общественный контроль, социальный контроль.*

Palchenkova V.M. The concept of social control in modern theoretical and legal science

The article is devoted to the stage of studying the theory of social control and legal doctrine. The study shows that the modern concept of social control in the legal literature developed towards specialization, which in turn gave rise to alienation between the holistic concept of social control. The need to understand and answer the question what constitutes formal and informal social control in terms of legal theory is underlined in this article. It is stated that the person himself, and not social groups or elite classes, is subject to social control.

Keywords: *general theory (concept), state control, public control, social control.*

Стаття надійшла до редакції 27.05.2015.

АРГУМЕНТАТИВНА ПРАКТИКА В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: НАУКОВА ПРОБЛЕМА Й МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

О. Л. Чернобай

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Постановка проблеми. Очевидно, насамперед потрібно окреслити предмет наших роздумів, визначивши значення понять двох наукових категорій – «юридична діяльність» і «аргументативна практика». За популярним виданням, перше – «вид соціальної діяльності, якою займаються юристи з використанням юридичних знань, засобів, дотримуючись у передбачених законом випадках юридичної форми, з метою вирішення різних юридичних проблем» [1, с.519]. Ґрунтовно методологічні й теоретичні аспекти такого соціального явища, як юридична діяльність, розглянуто у монографії відомого українського правознавця С. Гусарева, який запропонував таке визначення цього поняття: «Юридична діяльність – це різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права» [2, с.85].

Як відомо, досягнення належного «правового результату» великою мірою залежить від професійності юриста, вагомою складовою якої є вміння ефективно використовувати усі доступні йому засоби аргументування обґрунтованості, доказовості у відстоюванні своєї позиції (наприклад, як учасника судових дебатів). Отже, йдеться про важливість аргументативної практики (володіння прийомами, формами, засобами аргументування) у підвищенні рівня риторичної майстерності сучасних юристів-практиків, у першу чергу тих, хто бере участь у публічних диспутах (правозахисники, адвокати та ін.). Оскільки дефініції цього поняття поки що українськими правознавцями не запропоновано, то наважимося сформулювати еспліцитно таке (безумовно, воно потребуватиме належного обґрунтування) визначення: *аргументативна практика в юридичній діяльності* – це аргументованість пояснень, тверджень, доказів, переконливості аргументації, що досягається в результаті втілення у правове життя сновних положень теорії юридичної аргументації.

Безперечно, практика має базуватися на теоретичних засадах. Коли мається на увазі предмет нашого зацікавлення, то як не нагадати зауваження проф. М. Козюбри: «Вразливими з точки зору методології і методики аргументації є чимало ... правових досліджень, які проводяться в Україні... Ще гіршою бачиться ситуація з юридичною аргументацією рішень у процесі правозастосування, передусім судового. Це свідчить про необхідність активнішого звернення до цих проблем на всіх рівнях – наукових теоретико-правових досліджень, юридичної освіти, практичної юридичної діяльності» [3, с.567]. То ж, як бачи-

мо, підстав для глибоких досліджень у трьох визначених авторитетним ученим напрямках достатньо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Почнемо з того, що досі українська юридична наука ще не має ґрунтовно напрацьованої теорії юридичної аргументації як самостійної, концептуально довершеної підгалузі науки філософії права, котра завдяки істотним суспільно-політичним трансформаціям заледве сама почала «спинатися на ноги». Поява за останнє двадцятип'ятиліття праць визнаних авторитетів М. Костицького, С. Максимова, А. Козловського, С. Сливки, згаданого вище М. Козюбри та низки інших учених заклала підвалини формування цієї науки, в орбіту якої, на жаль, досі не потрапила теорія юридичної аргументації як загалом, так і її практично-прикладні аспекти. За незначним винятком вітчизняні філософи права переважно оминають у своїх працях ключові питання раціонального дискурсу, нерозривно пов'язані з необхідністю чи іноді навіть з доцільністю юридичного обґрунтування обстоюваних концепцій. Отже, на часі визнати належний статус теорії юридичної аргументації як важливої підгалузі філософії права і таким чином заохотити представників у тому числі загальнотеоретичного правознавства приділити дослідженню більше уваги. Напевно, варто з огляду на прагматичне призначення правової аргументації не обмежувати її науковий ареал лише рамками юридичної логіки або ж розглядати її як додатковий (допоміжний) засіб юридичної риторики. Безумовно, базовим підґрунтям правової аргументації мають бути закони логіки, однак, як доводив автор концепції нової риторики Х. Перельман, «юридична логіка і риторика мають ґрунтуватися не на дедукції, побудованій виключно за формально-логістичною моделлю, – оскільки право далеко не завжди піддається логічним рішенням, отриманим дедуктивним шляхом, – а за сукупності суджень, які надають аргументи, що гарантують цінність висновку» [3, с.564]. Підтвердження цієї ж думки знаходимо й у праці відомого німецького правника Р. Алексі «Теорія юридичної аргументації» (до речі, яка витримала кілька видань на батьківщині автора, перекладена в багатьох європейських країнах і з якою, на жаль, майже не ознайомлені наші фахівці).

Метою статті є винести на публічне обговорення не лише теоретичних, а радше практичних питань оволодіння принципами, методологією теорії юридичної аргументації для ефективної наукової та професійної діяльності юристів.

Основні результати дослідження. Звичайно, юридична аргументація, як і будь-яка аргументація у тій чи іншій галузі знань, носить на собі відображення специфіки правознавства. «... В юридичній аргументації, – зазначав ще на початку 80-х рр. ХХ ст. відомий вірменський філософ Г. Брутян, – висувається на перший план той чи інший компонент аргументації, який не у такій явній формі присутній і в інших сферах аргументації. Це стосується насамперед ролі переконання, на що справедливо звертає увагу Х. Перельман, відзначаючи, що юридична інтерпретація заснована на такій аргументації, яка повинна переконати суддю, а не на безособових і примусових демонстраціях. Саме фактор переконання привертає увагу дослідників доказу в юриспруденції» [4, с.44].

Можна навести і низку інших специфічних особливостей юридичної аргументації, які мають знаходити фіксацію, пояснення й належне обґрунтування в теорії. Визначимо, що ця специфіка, як і загалом проблеми юридичної аргументації мали б бути у «полі зору» юридичної деонтології як «галузі наукових знань про сутність і соціальне призначення юридичної професії, чинники, які впливають на її стан, а також вимоги, що ставляться до професійних якостей та практичної діяльності юристів» [5, с.13]. Починаючи з проф. В. Горшенева, який є автором значної кількості підручників і навчальних посібників з юридичної деонтології, виданих протягом останніх 25 років, були провідні українські учені, однак, на жаль, жоден з них навіть не наблизився до розгляду цих питань, хоча акцентував увагу на професійній культурі. А в найновішому підручнику, підготовленому викладачами кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (вище процитовано визначення предмета дисципліни), навіть виділено окремий розділ «Юридична мова», наприкінці якого автори зазначають: «Юрист в усному спілкуванні повинен володіти здатністю переконливо обґрунтовувати свою позицію, вибудовувати і викладати аргументацію, оперативну і грамотно відповідати на запитання та контраргументи опонента тощо» [5, с.183].

То ж маємо ще один приклад того, як практично оминається проблематика юридичної аргументації у змісті навіть найновіших підручників. По суті, проігнорована вона і в підручнику «Ораторське мистецтво», автори якого обіцяли «значну увагу приділити юридичному красномовству», зокрема його переконливості. Цій меті мали б служити розділ 4 «Доказ у публічному виступі» та розділ 11 «Полеміка в діяльності юриста», автор першого з яких обмежився викладом загальноприйнятої методології логічного обґрунтування різних **способів аргументування**, – радив оволодівати насамперед деякими **принципами** полеміки, тобто опановувати знаннями з еристики, що заслуговує особливої уваги.

Останнє адресоване тим, хто займається практичною юридичною діяльністю, яка «здійснюється на професійній основі; із використанням правових засобів, процедур; має особливий режим здійснення, а також особливі організаційні та процесуальні форми; її метою є задоволення законних потреб та інтересів» [2, с.147]. Характерним прикладом такої діяльності є участь юристів різної професійної спеціалізації у судовому процесі, кульмінацією якого вважаються судові дебати. Їх процесуальний статус чітко визначено КПК України. Під час цієї зазвичай емоційної частини судового розгляду сторони обвинувачення і захисту мають нагоду продемонструвати, наскільки кожна з них ефективно володіє аргументативною практикою у відстоюванні справи і позицій. Отже, йдеться про змагальність у словесному дискурсі за встановлення істини і досягнення справедливості, коли рівень майстерності виступу визначає професіоналізм юриста, адже він має переконати суд та учасників судового розгляду в правильності викладеної позиції як істинної. І безумовно, вагомим комунікативним засобом у його красномовстві має бути аргумент не лише як формально-логічний чинник, а як побудований на реаліях фактологічної дій-

сності інструмент, що дозволяє йому певною мірою використовувати потенціал правової аргументації.

Вправно оволодіти аргументативною практикою особа, яка обрала своїм покликанням юридичну діяльність, повинна прагнути вже на початкових етапах професійної роботи. Ще краще, якщо усвідомить потребу в цьому на студентській лаві. Наскільки відомо, спецкурси з теорії юридичної аргументації викладаються у вишах, де профілює спеціалізація з правознавства. Запропонована студентам-третьокурсникам (денна форма навчання) НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» програма навчальної дисципліни «Юридична аргументація» (видана 2013 р., підготовлена відомими фахівцями О. Юркевич і В. Титовим), крім того, поширюється на напрям підготовки «Міжнародне право».

Укладачі цієї програми визначили метою навчального курсу «засвоєння логічних правил побудови аргументації, логічної структури та видів аргументів, їх логічного аналізу та критики», що в результаті, на їх думку, сприятиме тому, що вони оволодіють вмінням «будувати структуру аргументації, проводити логіко-структурний аналіз аргументів, визначати їх логічну правильність, здійснювати критичний аналіз софістичних аргументів тощо» [6, с.3]. Безперечно, такі знання позитивно впливатимуть на формування «логіко-аргументаційної культури в інтелектуальній діяльності юриста», однак, їх виявиться недостатньо для опанування прийомами і принципами аргументативної практики у його напруженій повсякденній роботі незалежно від того, у якій сфері (законотворчій, правоохоронній чи ін.) йому доводиться реалізовувати свою професійну майстерність, використовувати здобуті знання. А тому існує доконечна потреба розглядати визначальні принципи, методологічну спрямованість і прагматизм юридичної (дехто акцентує на означенні – правової) аргументації значно у ширшому контексті (комунікативному, лінгвістичному, а не лише вузько філософському).

Висновки. Отже, навіть такі (певною мірою фрагментарні, можливо недостатньо переконливо теоретично аргументовані) роздуми про необхідність більш уважного підходу до означеного предмета засвідчують існування важливої наукової проблеми, над розв'язанням якої покликана працювати сучасна юриспруденція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін.] – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
2. *Гусарев С.Д.* Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С.Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 375 с.
3. *Козюбра М.І.* Теорія юридичної аргументації : історія становлення, стан і перспективи у вітчизняній юриспруденції / М.І. Козюбра // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна: зб. наук. ст. – К. : ДУХ і ЛІТЕРА, 2013. – С. 559–582.
4. *Брутян Г.А.* Аргументація / Отв. ред. Э.Б. Маркарян / Г.А. Брутян. – Ереван. : Изд-во АН АрмССР, 1984. – 105 с.

5. Юридична деонтологія : [підручник] / С.П. Погребняк, О.О. Уварова, Г.О. Христова та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 248 с.

6. Програма навчальної дисципліни «Юридична аргументація для студентів III курсу денної форми навчання» / [уклад.: О.М. Юркевич, В.Д. Титов]. – Х., 2013. – 8 с.

Чорнобай О.Л. Аргументативна практика в юридичній діяльності: проблема й можливості її вирішення

У статті автором здійснено розгляд питань, пов'язаних з поняттям аргументативна практика в юридичній діяльності як аргументованості пояснень, тверджень, доказів, переконливості аргументації, що досягається в результаті втілення у правове життя основних положень теорії юридичної аргументації.

Ключові слова: аргументація, аргументативна практика, юридична діяльність, юрист.

Чорнобай О.Л. Аргументативная практика в юридической деятельности: проблема и возможности ее решения

В статье автором осуществлено рассмотрение вопросов, связанных с понятием «аргументативная практика» в юридической деятельности как аргументированности объяснений, утверждений, доказательств, убедительности аргументации, которая достигается в результате воплощения в правовую жизнь основных положений теории юридической аргументации.

Ключевые слова: аргументация, аргументативная практика, юридическая деятельность, юрист.

Chornobay O.L. Argumentative practice in legal activity: problem and possibilities of her decision

In the article an author is carry out consideration of the questions, related to the concept of argumentation practical worker in legal activity as validity of explanations, statements, proofs, persuasiveness of argumentation that is arrived at as a result of embodiment in legal life of substantive provisions of theory of legal argumentation.

Keywords: argumentation, argumentation practice, legal activity, lawyer.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2015.

ЗАКОННІ ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ДРУЖИНИ ТА ЧОЛОВІКА

І.В. Івахненко

*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Майно може належати на праві власності не лише одній, а й кільком особам (суб'єктам права власності) одночасно. У такому разі між ними виникає спільна власність. Спільний об'єкт може складатися з однієї або сукупності речей. Вони можуть бути подільними або неподільними, проте як об'єкт права власності вони утворюють єдине ціле. Це означає, що право кожного із співвласників поширюється на весь об'єкт у цілому, а не на його частину.

Звернемо увагу, власність дружини та чоловіка із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю, а без визначення часток – спільною сумісною власністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі автори вважають, що кожному з учасників спільної часткової власності належить не частка у праві власності на річ, а право власності на конкретну частку спільного майна. На наш погляд, розбіжності несуттєві, але визнання за учасником такої власності права власності на реальну частину спільного майна фактично свідчило б про належність його лише одному суб'єкту, а тим самим і про можливість самостійного розпорядження цією частиною майна. Частки можуть бути рівними або нерівними, що не впливає на обсяг повноважень співвласників [6, с. 87].

Метою даної статі є визначення факторів, які впливають на законні підстави виникнення та припинення права спільної приватної власності дружини та чоловіка

Основні результати дослідження. Стаття 355 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) визначено, що спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно [2]. Це правило не завжди береться до уваги органами реєстрації прав власності на нерухоме майно (в даний час – бюро технічної інвентаризації) були випадки, коли за договором нерухоме майно було придбано двома особами без вказівки, що воно набувається у спільну сумісну власність, та без визначення часток, проте БТІ зареєструвало таке майно як спільну сумісну власність.

Слід також пам'ятати, що відносно одного майна (частки майна) може існувати одночасно спільна сумісна та спільна часткова власність. Це може статися, наприклад, коли власником одного об'єкту нерухомості за договором купівлі-продажу стали в рівних частках дві особи, кожна з яких перебувала при цьому в шлюбі. В подальшому при розпорядженні даним нерухомим майном, яке є спільною частковою власністю, потрібно витребувати згоду кожного з подружжя співвласників майна. Як приклад зазначимо, що на практиці був випадок, коли будинок було придбано мамою та сином, у рівних частках кожним (по $\frac{1}{2}$ частці). На момент продажу будинку виявилось, що син купував будинок під час перебування в зареєстрованому шлюбі, який згодом був припинений (хоча даних про існувавший шлюб в паспорті сина не було, оскільки він після розлучення змінив прізвище та відповідно і паспорт). Оскільки в реєстрі заборон на будинок було накладено заборону відчуження, нотаріусом було встановлено, що під час розірвання шлюбу між сином та його дружиною, останньою було подано позов в суд про розподіл майна. З копії рішення суду, що було надано нотаріусу, було встановлено, що за позовом колишньої дружини про розподіл $\frac{1}{2}$ частки будинку суд присудив стягнути з сина на її користь гроші у розмірі вартості $\frac{1}{4}$ частки будинку. Факт оплати за $\frac{1}{4}$ частку ніяким чином підтверджений не був, тому суд зняв заборону відчуження тільки після подання нотаріально засвідченої заяви колишньої дружини та копії банківської квитанції про перерахування їй грошей [5, с.74].

Наголосимо, що чинним законодавством встановлюється режим спільної сумісної власності щодо майна, нажитого подружжям за час шлюбу, якщо інше не встановлено шлюбним договором або законом. Спільною сумісною власністю є майно, створюване членами фермерського господарства, майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, якщо інше не передбачено письмовим договором між ними, а також квартира чи будинок, передані з державного житлового фонду при приватизації за письмовою згодою членів сім'ї наймача у їх спільну сумісну власність.

Стаття 369 ЦКУ передбачено, що співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена [2].

Відповідно до ст.60 Сімейного кодексу України (далі – СКУ) майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. Не є спільною сумісною власністю подружжя відповідно до ст.57 СКУ:

- 1) майно, набуте одним з подружжя до шлюбу;
- 2) майно, набуте одним з подружжя за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте одним з подружжя за час шлюбу, але за кошти, які належали йому особисто [3].

Законодавець не був вичерпним при визначенні майна, яке не є спільною сумісною власністю подружжя. Доцільним, на мою думку, було б доповнити цей перелік пунктом такого змісту: майно, набуте одним з подружжя за час шлюбу іншим законним способом, за яким не витрачались спільні кошти подружжя.

У контексті дослідженого питання зауважимо, що право спільної сумісної власності припиняється у випадку:

– по-перше, трансформації спільної сумісної власності у спільну часткову (визначення часток співвласників у майні);

– по-друге, виділу в натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності. В цьому випадку, як це передбачено ст.370 ЦКУ, вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Такий виділ здійснюється в порядку, передбаченому для спільної часткової власності (тобто майно має бути подільним, договір виділу укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню). В цьому випадку спільна сумісна власність припиняється тільки щодо співвласника, який виділився, причому залишається для тих співвласників, які не виділялись;

– по-третє, поділу між співвласниками майна, що є у спільній сумісній власності. В цьому випадку, як це передбачено ст.372 ЦКУ, вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. За рішенням суду частка співвласника може бути збільшена або зменшена з урахуванням обставин, які мають істотне значення. Результатом поділу є припинення права спільної сумісної власності, та й взагалі спільної власності, для всіх співвласників. Договір поділу укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [2].

Як вже зазначалося вище, розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. Необхідно відмітити, що співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, можуть бути зареєстрованими як співвласники (наприклад при приватизації квартири, набуття обома з подружжя у спільну сумісну власність майна за договором), а можуть бути і не зареєстрованими як співвласники (наприклад у випадку, коли майно набуто та зареєстроване на одного з подружжя, а інший у право встановлювальному документі не згадується). Від цього і залежить порядок вчинення дій співвласниками. Тобто, якщо співвласник є зареєстрованим – він сам підписує відповідний договір, якщо ж не зареєстрований (як правило – другий з подружжя) – дає згоду на підписання договору своєму співвласнику, за ким рахувалося майно за правовстановлювальним документом.

Стаття 65 Сімейного кодексу України більш жорстко підійшов до форми висловлення згоди другого з подружжя (раніше така згода оформлялась у простій письмовій формі тільки щодо договорів, що потребували обов'язкового нотаріального посвідчення). По-перше, якщо договір виходить за межі дрібного побутового, другий із подружжя має право на звернення до суду з позовом

про визнання договору недійсним, якщо він вчинений без його згоди. А оскільки нотаріус повинен забезпечити сторонам безспірність документу, що ним підписується, він поставлений перед необхідністю витребувати згоду другого з подружжя на укладення будь-яких правочинів щодо будь-якого спільного майна подружжя (відчуження, оренда, позичка, позика тощо). По-друге, для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово, та обов'язково нотаріально засвідчена у випадках, коли договір потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації. Така згода, нотаріально засвідчена, витребується для укладення правочинів щодо розпорядження спільно набутим нерухомим майном подружжя (купівля-продаж, міна, дарування, іпотека, оренда, позичка), договорів оренди та позички транспортних засобів, де одною із сторін є громадянин, договорів щодо придбання нерухомого майна одним з подружжя в частині розпорядження спільними грошовими коштами, та відносно деяких інших договорів, для яких законом встановлена обов'язкова нотаріальна форма [7, с.203-204].

Питання форми висловлення згоди другого з подружжя (письмова заява) на практиці дуже часто порушується органами, що оформляють договори купівлі-продажу транспортних засобів (комісійні магазини, товарні біржі), оскільки транспортні засоби аргіогі відносяться до цінного майна. Такими діями вказані органи породжують ситуацію, коли набувач не може бути впевнений на сто відсотків в правомірності придбання транспортного засобу, оскільки у будь-який момент може його втратити за позовом до суду про розірвання договору другого з подружжя колишнього власника транспортного засобу.

Також обговорюються дискусії щодо необхідності згоди другого з подружжя на розпорядження одним з подружжя приватизованою ним квартирою, земельною ділянкою. Сімейний кодекс України при визначенні особистої приватної власності подружжя упустив такий вид майна, як приватизоване одним з подружжя майно. Подібна ситуація і щодо земельних ділянок. Згідно із ст.116 Земельного кодексу України кожен громадянин має право скористатися своїм особистим правом на безоплатне отримання земельних ділянок у власність. Цим правом може скористатися як чоловік, так і дружина, приватизувавши (кожен з них окремо) земельні ділянки різного цільового призначення. Такі ділянки будуть належати кожному з них окремо і кожен з подружжя може самостійно визначати порядок користування належною йому земельною ділянкою.

Так, не зовсім зрозумілою є думка законодавця щодо порядку розпорядження одним з подружжя часткою у майні, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ст.67 СКУ). Згідно даної статті СКУ дружина або чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном [5, с.76-77].

Тобто в цьому випадку законодавець визначає дві можливі ситуації, коли може бути відчужена частка на користь третьої особи: після визначення частки та виділу в натурі; після визначення частки та визначення порядку користування майном.

Отож, чи можливо на практиці здійснити подібне. По-перше, після визначення частки подружжя спільна сумісна власність трансформується в спільну часткову. Звідси – учасник спільної часткової власності вправі відчужити свою частку будь-кому шляхом договору дарування чи іншим чином (окрім продажу) без згоди другого співвласника, але тільки не подружжя, якого закон зобов'язує спочатку або виділити частку в натурі, або визначити порядок користування майном. По-друге, після виділу частки в натурі, як це передбачено першим випадком, спільна власність відносно такого співвласника (не має значення – сумісна чи часткова) припиняється. Якщо співвласників було двоє, а подружжя завжди двоє – вони стають одноосібними власниками кожен своєї частки майна. Тому про яку виділену в натурі частку веде мову законодавець у Сімейному кодексі України – незрозуміло. По-третє, якщо один з подружжя має намір розпорядитись своєю часткою на користь третьої особи необхідно спочатку укласти договір про порядок володіння та користування спільним майном (хто якою кімнатою з подружжя користується, порядок користування приміщеннями загального користування тощо). Тільки після цього один з подружжя може свою частку в спільній власності відчужити на користь третьої особи, для якої умови договору про порядок користування майном є обов'язковими.

Наприклад, зазначимо, що подружжю належить квартира на праві спільної сумісної власності (придбана в період шлюбу за договором купівлі-продажу, оформленим на ім'я чоловіка).

Дружина вирішила свою частку подарувати їх неповнолітньому сину. Які можуть бути дії нотаріуса в даному випадку. Перший випадок, коли потрібно спочатку визначити частку та крім того ще й виділити її в натурі, на мою думку не є прийнятним. Тому залишається другий: необхідно визначити частку дружини та визначити порядок користування майном.

Приблизно подібна ситуація з можливістю подружжя укласти між собою договір відчуження частки в розумінні ст.64 СКУ, передбачено, що договір про відчуження одним із подружжя на користь другого своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділу цієї частки. На жаль, що норма кодексу виписана не точно, так як в ній йде мова про виділ частки, а не про визначення частки. Адже виділ і визначення це зовсім різні речі. Виділ веде до припинення спільної власності і визначає яка конкретно, виділена в натурі, частка майна переходить у власність кожного з колишніх власників. Визначення частки, як згадувалося вище, веде до трансформації спільної сумісної власності в спільну часткову. Тому у випадку, якщо, наприклад, подружжя придбали за договором купівлі-продажу у період зареєстрованого шлюбу квартиру, договір оформлено на ім'я чоловіка, а дружина при розлученні бажає свою частку у праві власності на це нерухоме майно подарувати чоловікові, нотаріус постає перед проблемою оформлення частки

дружини: свідоцтво видати неможливо, договір про визначення часток укладати можливо, але не має сенсу (БТІ його як право встановлювальний документ не зареєструє) [7, с.205-206].

Висновок. Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що, як варіант вирішення зазначеного складного питання (за умови, що один із подружжя не ставить за мету відчужити свою частку третій особі) можна запропонувати договір поділу спільного майна подружжя, за яким подружжя ділить між собою спільно набуте майно в натурі без визначення часток на нього. Такий договір може укладатись як у шлюбі, так і після його припинення. Для цього достатньо, щоб було хоча б два об'єкти спільної сумісної власності подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 16 січня 2015 р. : (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2015. – 104 с.
2. Цивільний кодекс України: станом на 1 вересня 2013 р. : відповідає офіц. тексту. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22.
4. Харитонов Є.О. Цивільне право України / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – Вид. 3-тє, переробл. і допов. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
5. Сімейне право України: [навчальний посібник] / За ред. Є.О. Харитонova. – К. : Істина, 2008. – 200 с.
6. Сімейне право України: [підруч.] / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, ред. та ін. // МОН України. – К. : Юринком Інтер, – 2011р. – 260с.
7. Дякович М.М. Сімейне право України: [навч. посіб.] // Львів. нац. ун-т – К. : Правова єдність, – 2012р. – 551с.
8. Ромовська З.В. Українське сімейне право. Академічний курс: [підруч.] // Мін-во освіти і науки України – Київ : Правова єдність, 2009 р. – 498с.

Ивахненко І.В. Законні підстави виникнення та припинення права спільної приватної власності дружини та чоловіка

У статті проаналізовано законні підстави виникнення та припинення права особистої приватної власності дружини та чоловіка. Розглянуто дослідження вчених щодо права власності на конкретну частку спільного майна, а також визначено режим особистої приватної власності щодо майна, нажитого подружжям за час шлюбу, якщо інше не встановлено шлюбним договором або законом.

Ключові слова: *права особистої приватної власності дружини та чоловіка, спільна власність, володіння та користування спільним майном, визначення частки подружжя.*

Ивахненко И.В. Законные основания возникновения и прекращения права общей частной собственности жены и мужа

В статье проанализированы законные основания возникновения и прекращения права личной частной собственности жены и мужа. Рассмотрено исследование ученых относительно права собственности на конкретную часть общего имущества, а также определен режим личной частной собственности, относительно имущества,

нажитого супругами за время брака, если другое не установлено брачным договором или законом.

Ключевые слова: права личной частной собственности жены и мужа, совместная собственность, владение и пользование общим имуществом, определение доли супругов.

Ivakhnenko I.V. Legitimate reasons origination and termination of the right of overall private ownership wife and husband

The article analyzed legitimate reasons origination and termination of personal private property wife and husband. Reviewed research scientists about the ownership of a specific share of the joint property and defined a regime of personal private property in respect of property acquired by the spouses during the marriage, unless otherwise provided by law or by the marriage contract.

Keywords: rights of personal private property wife and husband, the joint ownership, possession and use common property, the portion of spouses.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2015.

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНІ І В СВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ ШЛЮБНОГО І ТРУДОВОГО ДОГОВОРІВ, А ТАКОЖ ШЛЮБНИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ І В США

Л.В. Липець

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного і господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. На сьогодні, український законодавець дозволяє регулювати шлюбним договором лише майнові відносини між подружжям, прямо зазначаючи в п.3 ст.93 Сімейного кодексу України (далі – СК України), що «шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми» [1].

Категоричність такого твердження легко зрозуміти, адже особисті немайнові права людини і громадянина, і, навіть подружжя є непорушними, і ніхто, навіть близькі люди не можуть на них посягати, що гарантується Конституцією України (далі – Конституція). Стаття 21 Конституції, зокрема, вказує: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [2]. Стаття 51 Конституції захищає права не просто людини, а одруженої людини: «Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї» [2]. Отже, на думку законодавця, якщо закріпити в СК України норму, яка дозволяла б регулювати особисті відносини подружжя шлюбним договором, то відбудеться пряме порушення Конституції: один із подружжя, зловживаючи довірою, почуттями, або правою неосвіченістю іншого може внести до договору норми, які уцімлюватимуть гарантовані Конституцією права іншого подружжя і сім'я може опинитись в становищі, коли «один з подружжя матиме лише права, а інший – лише обов'язки». До того ж, ймовірна безліч життєвих ситуацій, які просто неможливо передбачити заздалегідь: хвороба одного з подружжя; певні життєві негаразди, наслідком яких стає тяжкий емоційний стан; або ж зміна робочого графіка, через що подружжя фізично чи за браком часу невзможі буде виконувати побутові чи інші зобов'язання. А інший з подружжя, замість підтримки і допомоги вимагатиме від своєї «половинки» виконання договірних зобов'язань і жоден закон, не зможе захистити постраждалу сторону, оскільки позбавлення прав одного з подружжя іншим відбувалось цілком легально та добровільно: на основі договору.

Саме тому, обов'язок вирішення усіх сімейних питань в особистій немайновій сфері законодавець покладає на подружжя особисто, без залучення правових документів та сторонніх осіб, зокрема, юристів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. З.В. Ромовська вважає «треба було, навпаки, модернізувати наше законодавство, виключивши з нього цілу низку обмежень, що зробило б інститут шлюбного договору більш гнучким та привабливим». Прикладом максимально розширеного тлумачення п.3 ст.93 СК України є позиція О. Явор, яка беззастережно стверджує, що в шлюбному договорі поряд з традиційними особистими відносинами (вибір чоловіком і жінкою прізвища, професії, місця проживання) знаходять своє закріплення умови щодо віросповідання, мови, якою будуть спілкуватися члени сім'ї, здійснення виховання дітей, щодо взаємної інформованості про стан здоров'я, завчасне надання майбутній дитині відповідного прізвища та імені.

Названу вище позицію не підтримує В.С. Гопанчук, вважаючи, що автор відносить до предмета правового регулювання шлюбним договором такі права подружжя, які є конституційними правами людини і відмова від них не може визнаватися правомірною, а врешті – і дійсною, оскільки відповідно до ст.ст. 21-22 Конституції України права і свободи людини (а саме такими є права на вибір професії, місця проживання, прізвища, віросповідання тощо) є невідчужуваними та непорушними, вони не можуть бути скасовані. Тому позиція О. Явор, на думку В.С. Гопанчука, може бути визнана такою, що суперечить чинному законодавству України. Інша справа, що автор мала право порушити питання про вдосконалення та розширення сфери дії шлюбного контракту, але в межах, що не суперечать Конституції України.

Прослідкував хід думок законодавця, стає повністю зрозуміло чому СК України містить жорсткі обмеження щодо умов шлюбного договору.

Метою статті є аналіз умов шлюбного договору в Україні та його порівняння з подібними договорами інших країнах, а також з іншими видами договорів, де можливим об'єктом даного договору є особисті немайнові правовідносини подружжя.

Основні результати дослідження. Відповідно до наведених вище даних, кожен другий шлюб закінчується розлученням, і ще не факт, що подружжя, шлюби, яких залишаються зареєстровані, задоволені своїм сімейним життям. Це свідчить, про те, що люди ставляться до шлюбу несвідомо, а тому дозволити їм за таких поглядів регулювати особисті немайнові відносини договором, означало б надання дозволу одним особам пригнічувати права інших (зокрема, свого подружжя) з метою власної вигоди.

Точка зору законодавця викликає лише повагу, але, як це не дивно, саме вона й уцімлює в багатьох випадках права подружжя. Детально дослідивши всі наведені аргументи, можна побачити, що як би старанно законодавець не намагався захищати інтереси кожного з подружжя, але зловживання правами одного з подружжя іншим відбувається в багатьох сім'ях, які шлюбний договір не уклали, і, саме з метою захисту прав і свобод обох учасників шлюбних відносин, вже декілька тисячоліть в світі існує інститут шлюбного договору.

У житті інколи трапляються ситуації, коли подружжя ще будучи нареченими домовляється між собою про певний розподіл побутових та інших сімейних обов'язків, а згодом, всі ці обов'язки лягають на плечі лише одного з них. І саме шлюбний договір в подібних випадках міг би примусити недобросовісного подружжя виконувати взяті на себе раніше зобов'язання.

У деяких розділах вже проводилась аналогія шлюбних відносин з цивільними договорами, що допомогло чіткіше висвітлити проблемні моменти та запропонувати шляхи їх вирішення. В даній ситуації вважаємо за доцільне провести аналогію шлюбного договору з трудовим договором, оскільки саме трудові відносини, на нашу думку, найбільш ідентичні шлюбним відносинам. По-перше, обидві сфери життя є найважливішими для кожної людини, яким вона присвячує більшу частину життя, а по-друге, в трудових, як і в шлюбних відносинах тісно сплетені майнові та особисті немайнові права та обов'язки.

Стаття 8 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) зазначає: «Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону)»[3]. В ст.10 СК України, також, сказано: «Якщо певні сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього Кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону)»[1]. Оскільки особисті немайнові відносини, як об'єкт шлюбного договору не врегульовані жодним нормативно-правовим актом України, але врегульовані в інституті трудового договору, то саме проведена нижче аналогія дозволить нам краще визначити доцільність регламентації шлюбним договором особистих немайнових відносин.

Життя кожної людини складається з багатьох сфер, які розрізняють усіх людей між собою і в той же час об'єднують певні групи людей зі схожим світоглядом чи вподобаннями. Наприклад, спорт: одні люди займаються ним професійно, для інших – це просто хобі, а для когось спорт – це лише вболівання за улюблену футбольну команду перед телевізором. Так само і політика – для одних вона є сенсом життя, а дехто не має на неї часу або ж просто не цікавиться. Людей між собою розрізняє багато факторів: починаючи з майнового та соціального стану, приналежності до тієї чи іншої релігії та політичної сили і закінчуючи їхніми хобі та талантами. Але є дві речі, які є спільними для усіх людей в світі – це бажання мати сім'ю та заробляти на життя, займаючись улюбленою справою. У кожного з нас свої сім'ї і різні вподобання щодо професії, але жодна людина не хоче все життя провести самотньо сидячи на стільці. І в обох головних сферах життя людини законодавець дає можливість укласти договір аби впорядкувати існуючі відносини між учасниками:

Глава III Кодексу законів про працю України передбачає можливість укладання угоди між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою. [4];

Глава 10 Сімейного кодексу України надає право на укладення шлюбного договору особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. [1]

Законодавець підтверджує: вступ у шлюб є добровільним «Згідно з ч. 2 ст.16 Конвенції про про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів «Шлюб може бути укладений лише за вільної та повної згоди обох сторін, що укладають шлюб» [5]. Вибір роботи також, « Відповідно до ст.43 Конституції «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується... Використання примусової праці забороняється»[2]. Отже, як при вступі у шлюб, так і при прийнятті на роботу, між кількома людьми виникають певні відносини, і цілком добровільно люди самі складають певні домовленості щодо свого подальшого співіснування, а письмовий договір є нічим іншим, як гарантією того, що кожна зі сторін виконуватиме свої зобов'язання. І якщо подібний принцип закріплений в трудовому законодавстві, то що заважає внести його і в законодавство сімейне? Наведена нижче порівняльна таблиця дозволить чіткіше показати тотожність ознак названих правочинів.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця трудового договору і шлюбного договору

Трудовий договір	Шлюбний договір
------------------	-----------------

Визначає коло осіб, правовідносини з якими складають об'єкт договору, права та обов'язки учасників договору щодо кожної з названих осіб

<i>Керівництво, підлегли, співробітники, клієнти організації, партнери, конкуренти тощо</i>	<i>Батьки як одного з подружжя, так і іншого, діти спільні та кожного з подружжя від попередніх шлюбів, родичі, які потребують спеціального догляду тощо</i>
---	--

Встановлює майнові правовідносини між учасниками договору

<i>Розмір зарплатні та періодичність її виплати, розмір та умови вихідної допомоги тощо</i>	<i>Розмір платні на утримання одним з подружжя іншого а, також, періодичність сплати, розмір аліментів на випадок розлучення тощо</i>
---	---

Визначає правовий статус майна, що належить одному або обом учасникам договору

<i>Забезпечення працівника житлом, автотранспортом, комп'ютером, мобільним телефоном, одягом (для журналістів, телеведучих та представників інших публічних професій) тощо та доля названого майна у разі звільнення працівника</i>	<i>Порядок користування житлом, виокремлення частки зі спільного майна подружжя, відчуження майна одним подружжям на користь іншого, розподіл майна на випадок розлучення тощо</i>
---	--

Встановлює санкції за невиконання договірних зобов'язань для кожної зі сторін

<i>Зазвичай, матеріальна компенсація та можливість судового оскарження неправомірних дій однієї зі сторін</i>	<i>Санкції, зазвичай не встановлюються. Надається лише право позову до суду</i>
---	---

Регулює немайнові відносини сторін Не регулює немайнові відносини сторін

<i>Робочий графік, питання дисципліни, дресс-код, немайнові права та обов'язки кожної зі сторін, відповідний сімейний стан (для окремих професій) тощо</i>	<i>Регулювання особистих немайнових відносин між подружжям, а також між подружжям і дітьми українським законодавством заборонено (п.3, ст. 93 СК України)</i>
--	---

Отже, загальні засади трудового договору і шлюбного договору майже повністю співпадають. Різняться вони лише в декількох аспектах: неможливістю встановлення санкцій за невиконання зобов'язань в шлюбному договорі та неможливістю регулювання особистих немайнових відносин між подружжям.

Проаналізувавши вищевикладене, виявляємо цікаву ситуацію. Щодо однієї і тієї ж особи, можна встановити будь-які обмеження та заборони трудовим договором, і, з точки зору законодавця, це буде цілком законно, але ті ж самі або, навіть, набагато менш значущі обмеження, встановлені шлюбним договором, вважатимуться порушенням прав і свобод людини і категорично забороняються законодавцем. То де ж логіка? Виявляється, що законодавець зважає більше не на суть договірних зобов'язань, а на галузь права та назву договору, якими ці заборони встановлені.

Вищенаведені доводи автор приводить аби підкреслити, що впринципі, в українському законодавстві, особисті відносини можуть бути предметом угоди, і укладання сторонами угод є лише домовленістю в важливих для обох сторін аспектах. Більшість українців, особливо міське населення, протягом життя неодноразово уклали ті чи інші угоди: з операторами мобільного зв'язку, з туристичними фірмами, з банками, будівельними та страховими компаніями, за місцем роботи тощо. Кожен договір містив низку зобов'язань: користуватись послугами певного мобільного оператора на протязі року, сплачувати певні кошти різним організаціям за надані ними послуги, не кажучи вже про трудовий договір (або контракт, що є особливою формою трудового

договору – ч.3 ст.21 КЗпП України) [4], який є найнепередбачуванішим, серед усіх інших видів договорів в Україні, а іноді, навіть безглуздим. Насьогодні, в період розквіту модельного та шоу-бізнесу актори, артисти, моделі, телеведучі та представники подібних професій заради кар'єрного зростання підписують контракти, що на певний термін забороняють їм найприродніше: одружуватись, народжувати дітей, гладшати чи худнути, змінювати зачіску та колір волосся, користуватись косметикою чи парфумами певного бренду, носити одяг певного стилю та кольору (іноді, навіть, у вільний час), вживати в їжу певні страви тощо.

Протягом зйомок відомого російського серіалу «Не родись красивою» акторка Неллі Уварова згідно з підписаним нею контрактом змушена була більше року носити брекет-систему та окуляри без медичної на те необхідності, а також негарний одяг, взуття та зачіску, підібрані для неї гримерами фільму, до того ж, їй було заборонено користуватись косметикою. Ситуація ускладнилась весіллям акторки, яке відбувалось в період зйомок серіалу. Порушивши названі заборони: знявши окуляри, з гарним макіяжем та зачіскою і в весільній сукні, Неллі Уварова змушена була в людних місцях вдягати паранжу аби ніхто з перехожих не побачив її гарною до закінчення трансляції серіалу. Важко уявити договір, який би ще більше обмежував права людини. В Україні, щороку укладаються тисячі подібних договорів. То невже, шлюбний договір, в якому подружжя зазначить, наприклад, угоду укласти церковний шлюб протягом перших п'яти років подружнього життя, обмежуватиме права чоловіка чи дружини більше, ніж вищеназваний трудовий?

Шлюбний договір, як і будь-який інший, не може позбавляти людину гарантованих Конституцією прав, зокрема, права на життя – ст.27 Конституції, права на повагу до його гідності – ст.28 КУ, права на свободу та особисту недоторканість – ст.29 Конституції тощо [2]. І це головне! Але закріпити в собі певні норми, важливі для взаємовідносин двох осіб, було б цілком природнім та легальним. І найважливіше, що саме договір стимулюватиме кожного з подружжя до виконання ним обов'язків сім'янина, а це в свою чергу, сприятиме зміцненню кожної окремої сім'ї і зниженню відсотку розлучень. А чи не це головна мета законодавця в сфері сімейного права?

На сьогодні в Україні, шлюбний договір, по суті не є договором, він є чимось, на зразок заповіту: обидва правочини можуть визначати лише правовий режим майна, яке переходить у власність до того чи іншого члена сім'ї після настання певного юридичного факту, у заповіті – після смерті заповідача, а у шлюбному договорі – після розлучення. Звісно, законодавець дозволяє врегульовувати договором майнові питання подружжя й у шлюбі, але, як свідчить практика, більшість подружніх пар не потребують чіткого виокремлення своєї частки майна зі спільного майна подружжя під час подружнього життя. Зазвичай, така необхідність постає після розірвання шлюбу. А ті питання, які регулюють сферу саме подружнього життя (побутові, виховання дітей, розподіл сімейного бюджету тощо), український законодавець включати до шлюбного договору, не дозволяє. А, отже і укладають шлюбний контракт, на сьогодні, лише невпевнені у довготривалості шлюбу пари. Та невже це мета законо-

давця? Вважаємо, що метою законодавця є перетворити «договір на випадок розлучення», яким на сьогодні є шлюбний договір на справжній «шлюбний договір».

У п.1 ст.7 ЦК України «Звичай» вказано, що «Цивільні відносини можуть регулюватись звичаєм...Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі» [3].

Звичай є вагомим важелем в законотворчій діяльності, а також в багатьох договірних відносинах. І сімейні правовідносини не є виключенням. Зміна прізвища дружини на прізвище чоловіка є нічим іншим, як звичаєм, розподіл сімейних та побутових обов'язків, також, відбувається, зважаючи на звичай в родині чоловіка та жінки. Перелік можливих сімейних звичаїв є нескінченним, і, якщо цивільне законодавство дозволяє включати звичай у договірні відносини, то можна впевнено стверджувати, що особисті немайнові відносини подружжя можуть бути об'єктом шлюбного договору.

Саме тому, вважаємо за потрібне внести до системи сімейного права низку нових видів шлюбного договору:

Перший вид шлюбного договору – *шлюбний договір юридичних змін* – це договір, функцією якого є врегулювати суто юридичні питання подружжя, вирішення яких є неминучим для кожної сім'ї. В той же час, договір має гарантувати що ані особисті, ані майнові права жодного з подружжя не уцімлюватимуться. Для цього, договір не може містити норми, що регулюють побутові, інтимні, а також особистостні відносини подружжя між собою, а також одного або обох з подружжя з іншими особами. Він має містити фіксований перелік норм, які подружжя вправі врегулювати на власний розсуд і за взаємною згодою. Збільшувати чи зменшувати обсяг норм, змінювати структуру договору подружжя, також, не матиме права. Зразок такого договору має затверджуватись Міністерством юстиції України і містити наступні питання:

- прізвище кожного з подружжя після укладення шлюбу;
- прізвище, яке носитимуть діти подружжя;
- чи усиновлюватиме один з подружжя дитину/дітей іншого подружжя, якщо такі є;
- хто з подружжя (або інших родичів) оформлюватиме декретну відпустку по догляду за дитиною;
- місце проживання подружжя після укладення шлюбу, а також чи буде подружжя проживати разом;
- з ким проживатимуть діти у разі окремого проживання подружжя;
- хто з родичей має право проживати разом з подружжям (постійно чи тимчасово);
- хто має здійснювати догляд за літніми або хворими родичами, у разі наявності таких.

Для зменшення вірогідності суперечок відносно договору в подальшому, слід зазначити щодо кожної з умов договору, – постійна це норма (втрачає чинність лише з втратою чинності договору або з настанням нижчевказаних

обставин) чи тимчасова (вказати на який термін чи до настання яких обставин).

В такому договорі варто, також, визначити обставини, настання яких потягне зміну життєвих умов подружжя (наприклад, батьки подружжя переїжджають в дім подружжя у разі хвороби або у разі досягнення 80-ти річчя та проживатимуть в кімнаті № 3 площею 12.5 м²) або що.

Другим видом шлюбного договору в системі сімейного права має бути **шлюбний договір особистих відносин подружжя**, головна функція якого – врегулювання внутрішніх (не юридичних) питань подружжя.

Не варто забувати, що шлюб – це союз двох різних людей, кожна з яких має свої звички, смаки і потреби. І нерідко, важливі для одного з подружжя звички чи хобі виглядають чимось зайвим і непотрібним в очах іншого. До того ж, люди, які росли в різних сім'ях отримували різне виховання, мають й власні риси характеру. В одній сім'ї, наприклад, чіткий розподіл обов'язків: дружина займається побутом, чоловік – заробляє гроші, в іншій родині прийнято аби подружжя все робило разом. Звісно, що діти, котрі виростили в таких різних сім'ях матимуть також різний світогляд. І коли вони одружуватимуться, саме договір може допомогти якнайкраще розподілити всі обов'язки і дійти консенсусу. Через текст шлюбного договору, подружжя може наче з боку подивитись на свою майбутню сім'ю, і максимально справедливо розподілити всі сімейні обов'язки між собою, не забувши залишити місце й для прав. Саме другий вид шлюбного договору покликаний врегулювати усі особисті відносини подружжя, тому він дуже поширений в багатьох країнах світу, зокрема в США та Західній Європі.

Даний договір має містити ті умови, які кожна подружня пара визначить для себе індивідуально, але за умови, що гарантовані Конституцією права людини не порушуватимуться. Регулювати договором можна питання проведення релігійної церемонії шлюбу (вінчання), у випадку різних релігійних сповідань подружжя – в якій релігії виховуватимуться діти подружжя, питання розподілу сімейного бюджету тощо.

І.В. Жилінкова зазначає: «Передбачена законодавством України заборона на включення в шлюбні договори умов, що стосуються особистих відносин подружжя, визначається двома основними моментами. По-перше, тим, що особисті права та обов'язки подружжя встановлені безпосередньо законом, в силу чого вони невіддільні від самого суб'єкта – їх носія. По-друге, шлюбний контракт (як і будь-які інші цивільно-правові правочини) повинен мати можливість бути виконаний примусово, якщо в цьому виникне необхідність». [6] Тобто, немає сенсу включати до шлюбного договору ті умови (йдеться про немайнові обов'язки), які державна виконавча служба невзможі заставити виконати подружжя, наприклад, хто примусить подружжя мити посуд?

Відповідь на це питання дуже проста: зарубіжні юристи вже давно визначають шлюбний договір, як надзвичайно специфічний правочин, а тому розуміючи, що деякі пункти шлюбного договору, які носять особистий характер, не завжди мають можливість бути виконані примусово, не надають цьому вирішального значення. З точки зору сімейного права, в багатьох країнах,

шлюбний контракт дає змогу подружжю (майбутньому подружжю) точніше сформулювати свої очікування від шлюбу; визначити характер своїх майбутніх взаємовідносин і відносин з іншими особами; коло спілкування, види діяльності, яким віддають перевагу тощо. У зв'язку з цим, такого роду положення включаються в шлюбний контракт для стимулювання належної поведінки подружжя в шлюбі, а не для їх примусового виконання.[6].

До того ж, вважаю, подібні норми, можуть значно полегшити роботу суддів і в Україні при винесенні рішення щодо утримання одним з подружжя іншого при розірванні шлюбу. П. 5, ст.75 СК України встановлює, що «Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах...»; при винесенні рішення щодо звільнення особи від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка – в ч.2., п.2. ст.268 СК України сказано: «Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема у разі негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини»[1]. Але, визначення «негідне поводження» законодавець не дає, покладаючись на розсуд судді, який в свою чергу, керується загальноприйнятими стереотипами щодо негідного поводження, хоча для кожної родини це поняття індивідуальне. Отже, шлюбний договір, в даному випадку, слугував би певним орієнтиром для судді, визначаючи, яке саме поводження кожна окрема сім'я визначає, як негідне, виходячи з умов, прописаних в їх договорі. Наприклад, суддя, виходячи з власних міркувань до негідної поведінки може віднести зраду, зловживання алкоголем абощо. В той час, як для дружини негідною поведінкою може бути звичка чоловіка палити в присутності малолітньої дитини або дружини, яка хвора на астму, чим спричиняє погіршення її здоров'я і, навіть, ризик для життя.

Важливе питання порушує Фурса С.Я. – дія шлюбного договору між подружжям, яке встановило режим окремого проживання. На думку С.Я.Фурси, дію шлюбного договору варто припиняти на час дії режиму окремого проживання подружжя. Оскільки шлюбний договір посвідчується у нотаріальному порядку, то й у нотаріальному порядку потрібно зупинити його дію.[7] Вважаю, що подібна норма повинна була вводитись в українське законодавство разом з інститутом сепарації. Адже, звісно, що подружжя, яке не проживає разом і не веде спільне господарство, не може виконувати зобов'язання за шлюбним договором. І.В.Жилінкова, в свою чергу, пропонує виділити самостійний вид шлюбного договору – *шлюбний договір у разі сепарації чи роздільного проживання*. [6]

На можемо не погодитись з такою точкою зору, оскільки встановлення режиму сепарації є, дійсно, вагомою зміною сімейних устоїв та звичок, які «первозданний» шлюбний договір не може регулювати.

На підтвердження вищезазначеної тези, хочу запропонувати модель шлюбного договору в разі сепарації чи роздільного проживання, що діє в США.

На думку американського законодавця, кожне подружжя, яке встановлює режим окремого проживання, незалежно від матеріального становища, тривалості перебування у шлюбі та решти обставин, стикається з одними і

тими ж питаннями, які американські юристи називають «TOP 10 separation», решта ж питань, що є другорядними визначаються індивідуально для кожної окремої сім'ї. Отже, фіксований перелік 10-ти питань, визначених сімейним законодавством США, які обов'язково мають розглядатись в сепараційній угоді:

- хто з подружжя залишається жити в подружньому домі, а хто залишає його;
- з котрим з подружжя залишаються проживати діти, а також умови побачень з дітьми того з подружжя, з ким вони не залишаються. За бажанням, подружжя може конкретизувати цей пункт договору наступними питаннями;
 - з ким діти проводять свята;
 - з ким діти проводять вільний час;
 - хто з подружжя відводить дітей до школи, садочка, а також хто їх зустрічає звідти;
- хто з подружжя оформлює «лікарняний» по догляду за дитиною у разі її хвороби;
- хто з подружжя несе додаткові та/або непередбачені видатки, пов'язані з дитиною (лікування, навчання, гуртки, спортивні секції тощо);
- якщо режим сепарації встановлено в різних країнах – чи можуть діти виїхати з одним з подружжя до іншої країни;
- чи повинен той з подружжя, хто залишив будинок сплачувати комунальні платежі або орендну плату за будинок, де живе інший з подружжя;
- хто з подружжя та в якій частині має сплачувати борги та кредит, оформлені подружжям у шлюбі;
- чи має право той з подружжя, який залишив будинок безперешкодно входити до будинку і чи має вправі він мати ключі від будинку, де проживає інший з подружжя – інакше кажучи, останні два пункти можна об'єднати в одне питання – режим користування житлом;
- термін дії (на весь термін доки існує режим сепарації, на певний термін) та умови розірвання сепараційної угоди;
- мета встановлення режиму сепарації (на думку юристів, відповідь на таке питання є необхідною при розірванні шлюбу);
- чи має той з подружжя, хто не проживає з дітьми сплачувати аліменти на дітей та іншого з подружжя;
- який строк встановлює для себе подружжя на примирення з початку дії режиму сепарації;
- чи є спадкоємцем подружжя у стані сепарації.

Вважаю дана модель сепараційної угоди підходить і для українського законодавства, подібні питання можна було б включати й у шлюбний договір «на випадок розлучення».

На думку І.В.Жилінкової, шлюбний договір може бути укладено й для іншої мети – врегулювання майнових питань у випадку, якщо подружжя, що проживає роздільно, приймає рішення про примирення, оскільки, просте анулювання дії договору про роздільне проживання не завжди є достатнім. У зв'язку з цим, сторонам пропонується укласти спеціальний **договір про при-**

мирення. В ньому, зокрема, подружжя може встановити режим спільності на те майно, яке вони придбали за час роздільного проживання, визначити в ньому частки, перерозподілити їх в майбутньому майні, взяти на себе додаткові обов'язки тощо [6].

Ідеальним виходом, як з правового боку, так і з точки зору зручності для всіх учасників договору, а також для нотаріуса, який посвідчує як сам договір, так і його зміни, а також для суддів, які приймають рішення відносно оспорюваних договорів, було б введення Єдиного електронного реєстру шлюбних договорів, їх припинення, відновлення, внесення до них змін, розірвання та анулювання, запропоноване Фурсою С.Я. [7].

Технологічний процес в світі, і, зокрема, в Україні, дозволяє використовувати досягнення прогресу з метою полегшення роботи юристів, а також учасників угод. На підтвердження власних доводів хочу навести приклад використання сучасних технологій для укладення шлюбного договору.

21 березня 2004 р. суддя суду у сімейних справах в Ізраїлі Кфар-Саби Коен затвердив договір між подружжям, щодо їх майнових відносин, за допомогою спілкування з ними по телефону, а не в залі суду в момент їх присутності, як це робиться зазвичай. Ситуація розвивалася в такий спосіб. Подружжя подало судді з сімейних справ Коэну договір на затвердження, але не могли бути присутнім при його затвердженні на засіданні. Замість цього, вони перебували в консульстві Ізраїлю за кордоном і виразили прохання про затвердження договору по телефону в присутності ізраїльського консула, що підтвердив судді їх присутність у консульстві. Суддя підкреслив, що, по-перше, сьогодні в Ізраїлі існує тенденція затверджувати договори між подружжям судами з сімейних справ, і по-друге, розвиток прогресу дозволяє затверджувати договори за допомогою різних видів зв'язку, а не тільки будучи присутнім у суді.

Не можна, також залишати поза увагою й фактичні шлюбні відносини, – пари, які проживають разом, ведуть спільне господарство, але не зареєстровані в органах РАЦСу. В зарубіжних країнах окрім стандартного шлюбного договору виділяють, також:

- **шлюбний контракт фактичного подружжя;**
- **шлюбний контракт одностатевого фактичного подружжя.**

У випадку, якщо названі особи укладають потім шлюб, раніше укладений договір автоматично перетворюється в шлюбний контракт, якщо інше не оговорено сторонами [6].

Вітчизняне законодавство подібну норму не підтримує, оскільки не містить прямої вказівки в СК України про можливість укладання договору про співмешкання, але й не заперечує: згідно з п.1 ст.6 ЦК України «Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства»[3], але подібний договір не вважатиметься різновидом шлюбного і тим паче не перетворюватиметься в шлюбний договір після укладання парою шлюбу.

На сьогодні, в Україні, налічується близько 17 млн. сімей, але щороку кількість зареєстрованих шлюбів зменшується (з 462 000 у 1969 р. до 428 000

у 2003 р.), головною причиною чого соціологи називають небажання багатьох молодих пар реєструвати свої відносини.

Після спростування радянської адміністративної норми по заборону позашлюбного співмешкання, почала стрімко зростати кількість пар, які взагалі або тимчасово не бажають реєструвати свої відносини, перебуваючи у фактичному шлюбі, але більшість з них, при цьому бажають чіткої регламентації своїх прав та обов'язків відповідним договором. Отже, договір про співмешкання, в цьому разі допоміг би двом особам визначити як правовий режим спільного, а також приватного майна кожного з них, так і обсяг взаємних прав та обов'язків. Фактично, як вже зазначалось вище, закон не забороняє укладати угоди, які не суперечать законодавству, але через правову неознаність багато громадян не знають про право укладати подібні угоди. А тому, введення прямої норми в СК України та ЦК України про дозвіл особам, які проживають разом укласти договір про співмешкання, дозволило б багатьом особам скористатись своїм правом врегулювати у договорі свої відносини.

Цікавою особливістю шлюбного договору, є неможливість включення санкцій за невиконання договірних зобов'язань. Серед усіх цивільних договорів – це єдиний договір, який не надає можливості стороні, чії права порушені, захистити їх. Сімейний кодекс України, як і жоден інший нормативно-правовий акт в галузі сімейного права, також, не передбачає відповідальності сторін за шлюбним договором. Виявляється, недобросовісний з подружжя, може виконати свої зобов'язання не у встановлений договором період, а лише після відповідного судового рішення, не понісши, при цьому ані матеріального, ані морального покарання. Вважаю таку позицію законодавця в корені не вірною, адже, тим самим, він відходить від загального принципу цивільного права про надання потерпілій особі права на захист своїх прав. Згідно з п.1 ст.1166 ЦК України «Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала»[3]. Стаття 1167 ЦК України передбачає, також відповідальність за завдану моральну шкоду: «моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини...» [3] Отже, цивільне законодавство, передбачає відповідальність як за матеріальну, так і за моральну шкоду. А тому, подружжя також може встановити відповідальність як моральну, так матеріальну за невиконання договірних зобов'язань, щоправда, в межах Конституції України.

Отже, враховуючи вищевикладене, пропонуємо:

1) Доповнити Главу 10 «Шлюбний договір» статтею, яка б встановлювала в системі сімейного права наступні види шлюбного договору:

– **шлюбний договір юридичних змін** – договір, функцією якого є врегулювати суто юридичні питання подружжя, вирішення яких є обов'язковим для кожної сім'ї (прізвище кожного з подружжя після укладення шлюбу, місце проживання тощо), зразок такого договору повинен затверджуватись Міністерством юстиції України;

– **шлюбний договір особистих відносин подружжя**, головна функція якого – врегулювання внутрішніх (не юридичних) питань подружжя, який міститиме умови, які кожна подружня пара визначить для себе індивідуально (питання проведення релігійної церемонії шлюбу (вінчання), розподілу сімейного бюджету тощо).

– **шлюбний договір подружжя, що перебуває у стані сепарації;**

– **шлюбний договір подружжя, що перебуває в режимі «гостьового шлюбу»;**

– **шлюбний договір про примирення.**

2) Надати законодавче визначення в СК України поняття «негідна поведінка»: «Негідною поведінкою є порушення загальноприйнятих засад, на яких будується сім'я та/або невиконання зобов'язань, встановлених шлюбним договором»;

3) ввести до Глави 10 СК України «Шлюбний договір» та Підрозділу 1 ЦК України «Договірні зобов'язання» пряму норму про дозвіл особам, які проживають разом укласти договір про співмешкання, з можливістю перетворення його в шлюбний договір за взаємною згодою сторін;

4) ввести Єдиний електронний реєстр шлюбних договорів, їх припинення, відновлення, внесення до них змін, розірвання та анулювання;

5) доповнити Главу 10 СК України «Шлюбний договір» наступними нормами:

- ст. 104 СК України «Порушення одним з подружжя зобов'язань за шлюбним договором» – «Порушенням одним із подружжя зобов'язань за шлюбним договором є невиконання або виконання з порушенням умов, визначених умовами шлюбного договору»;

- ст.105 СК України «Правові наслідки порушення зобов'язань за шлюбним договором» – «Один або обидва з подружжя, який порушив зобов'язання за шлюбним договором несе відповідальність за наявності його вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено законом або договором. Відсутність своєї вини доводить той з подружжя, який порушив зобов'язання. Невинуватим вважається той з подружжя, який порушив зобов'язання за шлюбним договором, але довів, що вжив усіх належних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язань»;

- ст.106 СК України «Правові наслідки порушення зобов'язання за шлюбним договором одним або обома з подружжя» – «У разі порушення зобов'язання за шлюбним договором одним або обома з подружжя, настають правові наслідки, встановлені законом або шлюбним договором. Подружжя, зокрема, вправі встановити одну або декілька з наведених нижче санкцій за невиконання або неналежне виконання умов шлюбного договору;

- розірвання шлюбного договору з поновленням кожного з подружжя в попередньому майновому становищі ((двостороння реституція) враховуючи тривалість шлюбу, наявність дітей, а також інші суттєві умови). Двостороння реституція може стосуватись лише майна, включеного до шлюбного договору;

- розірвання шлюбного договору без поновлення кожного з подружжя в попередньому майновому становищі;

- зміна умов шлюбного договору;
- обов'язок того з подружжя, який порушив зобов'язання за шлюбним договором відшкодувати іншому з подружжя матеріальну шкоду, завдану невиконанням або неналежним виконанням шлюбного договору;
- обов'язок того з подружжя, який порушив зобов'язання за шлюбним договором відшкодувати іншому з подружжя моральну шкоду, завдану невиконанням або неналежним виконанням шлюбного договору;
- обов'язок того з подружжя, який порушив зобов'язання за шлюбним договором сплатити іншому з подружжя неустойку, встановлену умовами шлюбного договору. Дана норма застосовується, з урахуванням тривалості шлюбу, наявності дітей, а також інших суттєвих умов.

Висновок. За 15 років існування інституту шлюбного договору в пострадянському законодавстві, шлюбний договір вже зазнав певних змін, і продовжує зазнавати їх і сьогодні. Цей вид правочину поступово завойовує все більше прихильників, а в перспективі, вважаю, він користуватиметься ще більшим попитом середнаречених та подружжя, а отже, у юристів попереду чимало роботи по вдосконаленню цього вагомого і значущого для сімейного права інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України № 2947 – III: за станом на 10 квітня 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – 205с. – (Бібліотека офіційних видань).
2. Конституція України: за станом на 16 квітня 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – 45с. – (Бібліотека офіційних видань).
3. Цивільний Кодекс України станом на 31 травня 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2007. – 288с. – (Бібліотека офіційних видань).
4. Кодекс законів про працю України: за станом на 16 квітня 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – 144с. – (Бібліотека офіційних видань).
5. Конвенция о согласии на вступление в брак, брачном возрасте и регистрации брака от 7 ноября 1962 года – «Международная защита прав и свобод человека». – Москва: Юридическая литература, 1990 год.
6. Жилінкова І.В. Шлюбний контракт: чинне законодавство та перспективи його розвитку / І. Жилінкова // Право України. – 2000. – № 6. – С. 108-111.
7. Фурса С.Я. Нотаріальний процес. Теоретичні основи: [монографія] – К.: Істина, 2003. – с. 252-260.

Липець Л.В. Шлюбний договір в Україні і в світі: порівняльні аспекти шлюбного і трудового договорів, а також шлюбних договорів в Україні і в США

На сьогодні, український законодавець дозволяє регулювати шлюбним договором лише майнові відносини між подружжям, прямо зазначаючи в п.3 ст.93 Сімейного кодексу України, що «шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми». Але в житті інколи трапляються ситуації, коли подружжя ще будучи нареченими домовляється між

собою про певний розподіл побутових та інших сімейних обов'язків, а згодом, всі ці обов'язки лягають на плечі лише одного з них. І саме шлюбний договір в подібних випадках міг би примусити недобросовісного подружжя виконувати взяті на себе раніше зобов'язання. Основні моменти названого вище розглянуті в даній статті.

Ключові слова: шлюб, шлюбний договір, права та обов'язки подружжя, майнові права подружжя, немайнові права подружжя.

Липец Л.В. Брачный договор в Украине и в мире: сравнительные аспекты брачного и трудового договоров, а также брачных договоров в Украине и в США

На сегодняшний день украинский законодатель позволяет регулировать брачным договором только имущественные отношения между супругами, прямо указывая в пункте 3 статьи 93 Семейного кодекса Украины, что «брачный договор не может регулировать личные отношения супругов, а также личные отношения между ними и детьми». Но в жизни нередко случаются ситуации, когда супруги еще будучи женихом и невестой договариваются между собой об определенном распределении бытовых и других семейных обязанностей, а впоследствии все эти обязанности ложатся на плечи только одного из них. И именно брачный договор в подобных случаях мог бы заставить недобросовестного супругов выполнять взятые на себя ранее обязательства. Основные моменты названного выше рассмотрены в данной статье.

Ключевые слова: брак, брачный договор, права и обязанности супругов, имущественные права супругов, неимущественные права супругов.

Lypets L.V. Marriage contract in Ukraine and the world: comparative aspects of marriage and employment contracts, as well as marriage contracts in the Ukraine and the United States

Recently, Ukrainian legislator allows you to adjust the marriage contract only property relations between spouses expressly stating in paragraph 3 of Article 93 of the Family Code of Ukraine that «marriage contract can not regulate personal relations between spouses, as well as personal relations between them and children». But there are often situations in many families the spouses before marriage negotiating among themselves about a certain division of household and other family responsibilities, and later, all of these responsibilities fall on the shoulders of only one of them. And it is a marriage contract in such cases could be unfair to force the couple to fulfill their earlier commitments. Highlights named above are considered in this article.

Key words: marriage, marriage contract, the rights and duties of the spouses, the property rights of spouses, are not the property rights of spouses.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2015.

**ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ІНСТИТУЦІЙ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ
ДЕРЖАВИ**

О.І. Безпалова

*доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративної діяльності
ОВС факультету з підготовки фахівців
для підрозділів міліції громадської безпеки та
кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411 утвердження громадянського суспільства визначено одним із важливих напрямів внутрішньої політики нашої держави. Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання) [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави присвятила свою увагу значна кількість науковців, зокрема: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.В. Галунько, А.П. Головін, І.П. Голосніченко, С.М. Гусаров, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.А. Котельникова, В.Г. Лукашевич, М.В. Макарейко, М.І. Мельник, О.В. Негодченко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.М. Тищенко, П.П. Фатєєв, М.І. Хавронюк, В.Н. Хропанюк, О.І. Цибулевська, В.С. Четверіков, В.К. Шкарупа, І.М. Шопіна та ін. У результаті аналізу праць зазначених науковців можна дійти висновку, що, окремі аспекти розглядаємої тематики залишаються недостатньо дослідженими.

Метою цієї статті є аналіз та висвітлення проблеми особливостей участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави

Основні результати дослідження. Необхідною гарантією демократичного розвитку держави є утвердження громадянського суспільства шляхом

створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та місцевого самоврядування, посилення впливу інституцій громадянського суспільства на прийняття важливих управлінських рішень, запровадження безперервної практики проведення консультацій органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю з найбільш актуальних питань розвитку держави та суспільства (як загальнодержавного, так і місцевого значення). Одним із таких питань є забезпечення законності та правопорядку, охорона та захист прав і свобод людини та громадянина, протидія правопорушенням, тобто реалізація правоохоронної функції держави в межах, передбачених відповідними нормативно-правовими актами.

Основним нормативно-правовим актом, норми якого визначають принципи, пріоритети та завдання державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства, є Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24.03.2012 р. № 212. У даному нормативно-правовому акті закріплено ключові концептуальні, взаємодоповнювальні напрями діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов для розвитку громадянського суспільства [1], зокрема мета, пріоритети, принципи, завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналіз основних пріоритетів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні дозволив виокремити ті з них, що мають безпосереднє відношення до реалізації правоохоронної функції держави інституціями громадянського суспільства:

- створення необхідних умов для забезпечення максимальної відкритості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави;
- забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, залучення інституцій громадянського суспільства до розроблення та реалізації регіональної політики у правоохоронній сфері;
- запровадження дієвого механізму контролю з боку інституцій громадянського суспільства за діяльністю спеціальних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави – правоохоронних органів, а також органів місцевого самоврядування (недержавних суб'єктів реалізації зазначеної функції);
- сприяння волонтерській діяльності та іншим формам громадянської активності (значення даного пріоритету державної політики не викликає жодних сумнівів, оскільки, починаючи з грудня 2013 р., волонтерські організації та індивідуальні волонтери виконують специфічні завдання, які не були передбачені в Законі України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236 [2]. Це, зокрема, допомога у збиранні коштів, одягу, їжі, медикаментів на потреби Збройних сил України, добровольчих загонів, переселенців із зони проведення антитерористичної операції тощо).

Використання можливостей інституцій громадянського суспільства може бути корисним під час підготовки управлінських рішень відповідними суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, що сприятиме забез-

печенню в державі належного рівня законності та правопорядку, суспільної злагоди, соціального миру, сталого розвитку та стабільності.

Слід зазначити, що завдяки активній участі громадськості в різноманітних суспільних процесах, у тому числі в процесах формування та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, у конкретної людини можуть сформуватися відповідні соціальні цінності, розуміння необхідності дотримання правослухняної поведінки, обрання конкретного типу поведінки у зв'язку з усвідомленням необхідності залучення до різних аспектів громадського життя.

У рамках реалізації правоохоронної функції держави інституції громадянського суспільства мають право здійснювати цілеспрямований громадський вплив на прийняття рішень суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави (як державними, так і недержавними), запроваджувати в межах, визначених на законодавчому рівні, відповідні механізми контролю за діяльністю зазначених суб'єктів. Дотримання організаційних умов участі громадськості у формуванні державної політики у правоохоронній сфері досягається шляхом:

- сприяння органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у реалізації процедур залучення громадськості до формування і реалізації державної політики у правоохоронній сфері (у тому числі її регіонального аспекту);

- запровадження практики проведення консультацій з громадськістю під час прийняття рішень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань, які мають безпосереднє відношення до практичної діяльності щодо реалізації правоохоронної функції держави;

- забезпечення публічності всіх етапів підготовки та прийняття управлінських рішень органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, надання доступу до інформації, яка висвітлює діяльність зазначених органів та містить відомості про рішення, що були ними ухвалені;

- підвищення рівня прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у результаті вдосконалення існуючих механізмів електронного врядування та електронної демократії;

- своєчасного оприлюднення проектів нормативно-правових актів, положення яких регулюють питання, пов'язані зі здійсненням правоохоронної діяльності, підтриманням законності та правопорядку;

- сприяння роботі громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;

- створення умов для проведення громадських експертиз діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських антикорупційних експертиз проектів нормативно-правових актів та забезпечення врахування їх рекомендацій тощо.

Активізація участі інституцій громадянського суспільства в процесі реалізації правоохоронної функції держави досягається також шляхом вироблення комплексного підходу до підвищення рівня громадянської та правової культури. Відповідно до Стратегії державної політики сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2012 р. № 212, основними кроками у цьому напрямі є:

- надання населенню правових консультацій з питань створення та правового регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства;
- сприяння участі осіб з особливими потребами в діяльності інститутів громадянського суспільства, впровадження соціальної моделі інвалідності;
- запровадження в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах навчальних курсів з питань розвитку громадянського суспільства в Україні;
- забезпечення взаємодії з інститутами громадянського суспільства у поширенні ідеї нетерпимості до проявів корупції, у пропагуванні переваг правомірному способу поведінки в усіх сферах суспільного життя;
- активізація комплексних заходів правової освіти громадян, популяризація серед населення участі громадян у діяльності інститутів громадянського суспільства [1].

Завдяки створенню з боку держави необхідних умов для функціонування інституцій громадянського суспільства можливо досягти підвищення ефективності рівня їх взаємодії з відповідними суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави. Тісний зв'язок спеціальних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави з громадськими формуваннями та населенням забезпечує достатньо високу ефективність діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень, підтримання належного стану законності та правопорядку в державі.

Серед пріоритетних напрямів реалізації інституціями громадянського суспільства правоохоронної функції держави (як самостійно, так і спільно з іншими суб'єктами), які визначені на законодавчому рівні, слід виділити такі: забезпечення державної безпеки; охорона державного кордону та забезпечення встановленого прикордонного режиму; протидія правопорушенням (зокрема, тероризму, корупції та торгівлі людьми); протидія насильству в сім'ї; забезпечення безпеки дорожнього руху тощо.

Реалізація зазначених напрямів може відбуватися в таких формах: участь в діяльності громадських організацій правоохоронної спрямованості; індивідуальна (неформальна) реалізація громадянського обов'язку. Зазначені форми можуть бути застосовані як у результаті налагодження взаємодії з правоохоронними органами, так і шляхом здійснення безпосередньої участі у правоохоронній діяльності в межах наданих законодавством повноважень. Більш детально особливості кожної з наведених форм були розглянуті нами в монографії «Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку у регіоні» [162, с. 134–158].

В Україні серед усього переліку інституцій громадянського суспільства найбільш активними в контексті реалізації правоохоронної функції держави є громадські формування правоохоронної спрямованості (або громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону). На громадські формування правоохоронної спрямованості покладається обов'язок спільно з працівниками відповідних правоохоронних органів здійснювати патрулювання, брати участь у виставленні постів, сприяти відповідним суб'єктам в охороні

громадського порядку під час проведення масових заходів, а також брати участь у заходах, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень. Члени громадських формувань правоохоронної спрямованості під час виконання своїх обов'язків з охорони громадського порядку наділені широким колом повноважень та мають право від імені держави застосовувати заходи адміністративного примусу, спрямовані на запобігання та припинення правопорушень, усунення причин правопорушень, а також подальше забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення [3, с. 137–138].

Особливим напрямом діяльності інституцій громадянського суспільства, що набув свого надзвичайно важливого значення у 2014 р. в Україні, в контексті реалізації правоохоронної функції держави є взаємодія волонтерських організацій та окремих волонтерів з правоохоронними органами. Так, волонтерські організації «Громадська Варта Харкова», благодійний фонд «Мир і порядок»; Всеукраїнське об'єднання «Українські рубежі», фонд «Підтримай армію України», ГО «Патріот», група «МАМО», «Медична служба «Хоттабич», «Волонтерська Медична Служба», «Аеророзвідка» та інші, в тісній взаємодії з працівниками міліції виконують широкий спектр завдань, спрямованих на патрулювання житлових масивів і селищ; участь у розшуку зниклих безвісти; участь у розшуку та затриманні підозрюваних у вчиненні злочину; спільне проведення профілактичних, просвітницьких, виховних заходів серед різних категорій населення; роботу з підлітками «групи ризику», безпритульними тощо. Зважаючи на сучасний етап реформування органів внутрішніх справ України, одним із пріоритетів якого є перетворення МВС України на багатопрофільний цивільний орган європейського зразка, виникає потреба в закріпленні на рівні відповідних нормативно-правових актів основних напрямів та механізму взаємодії органів внутрішніх справ з волонтерськими організаціями та окремими волонтерами.

У результаті аналізу чинного законодавства України можна дійти висновку, що саме завдяки концентрації спільних зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону, а також окремих представників громадськості буде можливо забезпечити належну реалізацію державної політики у сфері забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки, в тому числі запобігання виявам тероризму, посилити роль громадськості у запобіганні та протидії злочинності.

Важливого значення набуває участь представників громадськості в аналізі оперативної обстановки, її оцінюванні, в результаті чого має здійснюватися спільне з органами внутрішніх справ планування заходів правоохоронної спрямованості, обговорення можливих моделей розстановки сил та засобів взаємодіючих сторін та погодження найбільш оптимальних із них. Активна участь громадськості в плануванні дозволить органам внутрішніх справ більш активно залучати населення до спільного здійснення заходів щодо охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та профілактики правопорушень. Також необхідно звернути увагу на необхідність налагодження постійного інформаційного обміну між органами внутрішніх справ та насе-

ленням, особливо це стосується зацікавлення громадськості в інформуванні органів внутрішніх справ про вчинені правопорушення або ті, що готуються.

Одним із важливих пріоритетів у напрямі активізації участі інституцій громадянського суспільства в процесі реалізації правоохоронної функції держави є налагодження їх інформаційної взаємодії з правоохоронними органами. Невід'ємною складовою частиною процедури організації взаємодії між правоохоронними органами та громадськістю із використанням сучасних інформаційних технологій є застосування концепції паблікрілейшнз. Саме грамотне застосування зазначеної концепції з використанням відповідних інформаційних технологій дозволяє сформуванню позитивний імідж правоохоронних органів, активізувати участь громадськості у сфері реалізації правоохоронної функції держави.

На формування позитивної громадської думки про діяльність правоохоронних органів здійснюють вплив такі заходи паблікрілейшнз, що реалізуються із застосуванням інформаційних технологій: а) висвітлення у засобах масової інформації позитивних прикладів діяльності правоохоронних органів; б) постійне інформування населення про ті аспекти діяльності правоохоронних органів, що найбільше цікавлять різноманітні цільові аудиторії; в) створення та підтримка системи зворотного зв'язку між правоохоронними органами та громадськістю, що забезпечується шляхом розроблення на сайтах територіальних підрозділів правоохоронних органів окремих сторінок, присвячених відповідям на звернення громадян; г) формування позитивного іміджу керівництва правоохоронних органів. Реалізація зазначених заходів є свідченням відкритості правоохоронних органів, прозорості їх діяльності, орієнтації, в першу чергу, на потреби населення.

Використання концепції паблікрілейшнз з метою зміцнення довіри населення до правоохоронних органів та отримання позитивної оцінки їх діяльності вимагає всебічного вирішення питання про канали отримання інформації громадськістю. Звісно, засоби масової інформації відіграють суттєву роль в ознайомленні населення з результатами роботи правоохоронних органів. Але останнім часом свого поширення набувають такі канали обміну інформацією, як особисті зустрічі працівників правоохоронних органів з населенням; організація проведення брифінгів, прес-конференцій, круглих столів із застосуванням мультимедійного обладнання; опитування різних цільових аудиторій щодо ефективності діяльності правоохоронних органів; видання друкованої продукції, що позитивним чином висвітлює імідж правоохоронних органів та ознайомлює громадськість із можливими формами сприяння правоохоронним органам у виконанні покладених на них завдань [4, с. 411].

Важливого значення набуває вироблення дієвого та неупередженого механізму оцінювання ефективності діяльності органів внутрішніх справ, складовою якого обов'язково має бути оцінювання населення. Одним із критеріїв оцінювання населенням ефективності діяльності працівників органів внутрішніх справ має стати здатність правоохоронців працювати над виявленням та вирішенням проблем, що стоять перед населенням дільниці, залучати населення до заходів щодо підтримання правопорядку, забезпечення громадської безпеки та профі-

лактики правопорушень [5]. Тобто на даному етапі має здійснюватися безперервне неупереджене оцінювання громадськістю якості діяльності органів внутрішніх справ щодо створення безпечних умов для громадян.

Висновок. Таким чином, завдяки активізації участі громадськості в реалізації правоохоронної функції держави як одного з ключових суб'єктів можливо досягти суттєвого зниження рівня злочинності в Україні, підвищення рівня законності і правопорядку в державі. Одним із позитивних результатів наведеного (крім зниження рівня злочинності в державі та зростання рівня персональної відповідальності кожного громадянина) буде істотне зменшення бюджетних витрат на утримання судових і правоохоронних органів (державних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>.

2. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

3. Голуб М.В. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку у регіоні : монографія / М.В. Голуб; за ред. канд. юрид. наук, доц. О.І. Беспалової. – Харків : НікаНова, 2013. – 250 с.

4. Беспалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: [монографія] / О.І. Беспалова. – Х. : НікаНова, 2014. – 544 с.

5. Беспалова О.И. Административно-правовые основы участия общественности в реализации правоохранительной функции государства / О.И. Беспалова // Право и политика. – 2014. – № 2/1. – С. 14–17.

Беспалова О.І. Особливості участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави

У статті запропоновано шляхи активізації діяльності інституцій громадянського суспільства щодо реалізації правоохоронної функції держави; розкрито особливості діяльності громадських формувань правоохоронної спрямованості, волонтерських організацій та окремих волонтерів, а також їх адміністративно-правових повноважень у контексті реалізації правоохоронної функції держави.

Ключові слова: інституції громадянського суспільства, правоохоронна функція держави, громадські формування правоохоронної спрямованості, волонтерські організації, адміністративно-правові повноваження.

Беспалова О.И. Особенности участия институтов гражданского общества в процессе реализации правоохранительной функции государства

В статье предложены пути активизации деятельности институций гражданского общества по реализации правоохранительной функции государства; раскрыты особенности деятельности общественных формирований правоохранительной направленности, волонтерских организаций и отдельных волонтеров, а

также их административно-правовые полномочия в контексте реализации правоохранительной функции государства.

Ключевые слова: *институты гражданского общества, правоохранительная функция государства, общественные формирования правоохранительной направленности, волонтерские организации, административно-правовые полномочия.*

Bezpalova O.I. Features the participation of civil society in the implementation of the law enforcement functions of the state

The author suggested the ways of revitalizing civil society institutions on the implementation of the law enforcement functions of the state; disclosed the features of the activities of public organizations of law enforcement focus, volunteer organizations and individual volunteers, as well as their legal and administrative powers in the context of law enforcement functions of the state.

Keywords: *institutions of civil society, law enforcement function of the state, the formation of public law enforcement focus, volunteer organizations, legal and administrative powers.*

Стаття надійшла до редакції 08.06.2015.

GENERAL CHARACTERISTICS OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PUBLIC ADMINISTRATION

G.A. Sitnic

*Postgraduate National Technical
University of Ukraine
“Kiev Polytechnic Institute”*

Information provision need today all spheres of public activity, and thus requires very precise information activities legal regulation, primarily from the standpoint of safety.

B. Kormich considers that information is an extremely important factor in the overall state-building process and, above all, in representing and defending the interests of the state. Thus, a wide range of issues of organizational and legal functioning of the information field becomes important for theoretical and practical significance [1, p.3].

Advances in IT offer potentially beneficial effects on governance. For instance, the increased performance and availability at reduced cost of microelectronics, fiber optics, voice and video compression, fast-packet switching and high-density storage technology could be utilized to make public administration more efficient. Technology convergence due to digitalization, wide band transmission, compression technologies, and standards development lends support for the low cost provision of public services such as health care and education. The pursuit of democratic governance could be fostered with a nation's access to a much greater diversity of communication sources and network designs. This is facilitated by the unbundling of communication functions and services due to the emergence of competing technologies, the dispersal of intelligence through diverse communication networks, the demands of large users, and the institution of competitive markets [2, p. 96].

In developing countries like the Philippines, the expansion of two-way interactive media can support local grassroots participation. Democratic politics could be enhanced through the utilization of updated networking capabilities due to improvements in integration and switching technologies such as routers, intelligent hubs and asynchronous transfer mode, together with advances in wide band transmission technologies and software support applications. The increased mobility and portability arising from distributed intelligence and innovations in wireless technologies such as satellite receivers, cellular telephony, radio paging, private branch exchange equipment, and local area and wide area networks also provide a rich environment for cultivating good governance [2, p. 97].

Administrative and legal regulation of information relations in the social sphere, above all, must be related to information support creation of adequate conditions of life, including its security. This process must start from the constitutional interpretation of this concept. According to p. 2, art. 50 Ukraine Constitution guarantees everyone the right to free access to information on the environment, the

quality of food and consumer goods, as well as the right to disseminate. This information may not be made secret.

According to p. 2, art. 34 of the Constitution of Ukraine everyone has the right to freely collect, store, use and disseminate information orally, in writing or otherwise – of your choice.

These rights may be restricted by law in the interests of national security, territorial integrity or public order, the prevention of disorder or crime, for the protection of public health, protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary (p. 3 of art. 34 of the Constitution of Ukraine).

Corporate governance is the set of processes, customs, policies, laws, management practices and institutions affecting the way an entity is controlled and managed. It incorporates all the relationships among the many stakeholders involved and aims to organize them to meet the goals of the organization in the most effective and efficient manner possible. An effective corporate governance strategy allows an organization to manage all aspects of its business in order to meet its objectives. Information technology governance, however, is a subset discipline of Corporate Governance. Although it is sometimes mistaken as a field of study on its own, IT Governance is actually a part of the overall Corporate Governance Strategy of an organization [3].

Governance deals with the structures and dynamics of rule making and collective action in society. Processes of governance do not necessarily reside solely within the sphere of state action and authority. The contemporary understanding of governance springs from the recognition that governments are limited in their capacity. Such limitation should be considered in the design of public programs. The integration of participatory elements in decision making is vital in undertaking effective public management [4, p. 125].

Ukraine has established a system of monitoring the use of information technology in activities of public authorities that is designed to provide the functions of feedback; in addition, its implementation allows, on the one hand, control the results of the project and to trace the movement of targets; on the other hand, get timely information on various issues during the program, and if necessary can adjust the strategy of information society.

State program “E-Ukraine” defines the strategic objectives of the National Informatization Program of socio-economic, scientific-technical and cultural development of the country, taking into account world achievements in the field of information and is aimed at addressing such critical issues general public as to ensure the development of education, science, culture, the environment and human health, governance and democratization of society, national security and defense, creating conditions for Ukraine’s integration into the global information space.

In its main objectives and priorities of program identical program “E-Europe Plus”, implemented by the candidate countries for EU accession. Application criteria for assessing the current state of the program “E-Europe Plus” in the program “Electronic Ukraine”, the state will compare its performance with the state

of implementation of relevant national programs candidate countries and, if necessary, make appropriate adjustments to its objectives.

On the opinion of V. Ishchenko, was necessary in the formation and development of the concept, which reflects the new realities and a wide range of issues aimed at computerization of city government – city program “Electronic City” in the system of e-governance [5, с.119].

For example, in 2009 the program development of information technology in local government activities of Rivne for 2010-2012 “Electronic City of Rivne” was carried out with current global trends in information technology, and according to the needs and opportunities of the city and its organs local Government [6].

In developing the program goals were to:

- Increase the impact of information and information technology to solve problems of the city;
- To provide basic purpose, principles and priorities of information for 2010;
- To form basic tasks in priority areas of informatization of the city;
- To ensure the coordination of information in certain areas, which are carried out in the city, exactly on various public and targeted programs;
- Identify measures and organizational resources to implement the program and impact of its implementation on the further socio-economic development of the city;
- Identify priorities of information for 2010-2012 ages;
- Increase the effectiveness of municipal government;
- To create municipal information resources, involve them in economic turnover and increase additional revenue in the city budget;
- The development of science as an effective municipal sector of the economy;
- To improve information provision and public services by local authorities;
- Participation of city Rivne in creating a unified information space of Ukraine;
- Increase the effectiveness of interaction with other levels of government.

A. Silenko notes that traditionally, there are three levels of Electronic controls:

Electronic information to citizens by the state: government becoming more open to citizens. In electronic space appear documents which it adopts;

Electronic interaction of citizens and public authorities. It provides mechanisms for communication among citizens and government officials in the virtual space in real time, discussions and decisions proposed, clarification of certain issues. Referring to an e-mail with a reception, a citizen has an opportunity to get answers to their questions;

Electronic services for citizens by public authorities. It can be carried agencies specially empowered public authority, including commercially [7, p. 73-74].

According to the opinion of Nasser Saidi and Hala Yared an E-Government can be a meaningful and efficient instrument for tackling both traditional challenges – such as institutional reform, civil service reform and an efficient public sector – and more recent threats produced by the globalisation and new

technologies in everyday life. It has the potential to benefit all constituents: citizens, private sector and governments themselves. However, E- Government is not an end in itself, but a potent implement, a powerful helping hand for a large number of complex policy issues [8].

Also, "E-government" has the great economic effect. The experience of developed countries shows that e-interaction of citizens with authorities can cost twice less than that carried out by real office.

According to the opinions of Francisco Magno and Ramonette Serafica A final stumbling block relates to the receptiveness to the use of IT within and outside government. Making a commitment to fund IT programs and projects is one form of support needed from our leaders. In turn, there must be sufficient public support for government to invest in IT over other public needs. A limited government budget needs to make sacrifices in some sectors to be able to invest in others. It may be difficult to make a case for investments in IT over traditional public expenditures so there must be sufficient public support for government to invest in IT over other public needs [9].

Thus, if the users do not cooperate, it is difficult to make the system operational unless there is a mechanism by which users' compliance could be enforced. Government personnel relations are equally important in ensuring that the technologies will be maximized. With respect to the general public, there is a need to influence attitudes toward these new technologies to increase acceptance and utilization. Training and education on its proper as well as improper use must be undertaken [9].

Thus, the study of processes of information provision will create a scientific basis for the formation of public information space.

In turn, governance of information technology is a system of methods, tools, techniques and factors that provide the conditions necessary for the formation information needs of users (consumers) information, including the provision of information needs higher echelons of power and control information, expressed as, methods and forms of information policy. Development of functioning governance of information technology implemented in order to improve life of the state and society.

REFERENCES:

1. *Кормич Б.А.* Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України [Текст]: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 Теорія управління, адміністративне право і процес, фінансове право. / Б.А. Кормич. – Х. : Б. в., 2004. – 42 с.

2. *Robin Mansell and Uta Wehn (etc.)*, Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development (Oxford and New York: Oxford University Press, 1998), pp. 96-97.

3. *Richard Brisebois*. What is IT Governance? and why is it important for the IS auditor /Richard Brisebois, Greg Boyd, Ziad Shadid // http://www.intosaitaudit.org/intoit_articles/25_p30top35.pdf

4. *Milton Esmen*, "The Maturing of Development Administration," Public Administration and Development, vol. 8, no. 2 (1988): 125-134.

5. *Ищенко В.М.* Концепція програми «Електронне місто» як атрибут електронного урядування / В. М. Іщенко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 119-126.

6. Програма використання інформаційних технологій в діяльності органів місцевого самоврядування міста Рівного на 2010-2012 роки «Електронне місто Рівне» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/invest_prog_20111219_005.doc

7. *Сіленко А.* Електронна Україна / А. Сіленко // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – 07/2003. – № 3. – С.71-81.

8. *Nasser Saidi and Hala Yared.* eGovernment: Technology for Good Governance, Development and Democracy in the MENA countries // <http://www.mafhoum.com/press4/114E13.pdf>

9. *Francisco Magno and Ramonette Serafica* // Information Technology for Good Governance // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan002708.pdf>

Sitnic G.A. General characteristics of use of information technology in public administration

In this article author analyzes general characteristics of use of information technology in public administration. Author investigates electronic government programs, and some scientist's point of view of the electronic control. The author concludes that the study of processes of information provision will create a scientific basis for the formation of public information space.

Key words: information, informatization, E-government, government, internet sources.

Ситник Г.О. Загальні характеристики використання інформаційних технологій в державному управлінні

У статті проаналізовано загальні характеристики державного управління використання інформаційних технологій. Автор досліджує електронні державні програми, і деякі точки зору вчених про електронне управління. Автор робить висновок, що вивчення процесів інформаційного забезпечення створить наукову основу для формування інформаційного простору громадськості.

Ключові слова: інформація, інформатизації електронного уряду, уряд, інтернет-джерела.

Сытник Г.А. Общие характеристики использования информационных технологий в государственном управлении

В статье анализируются общие характеристики государственного управления использованием информационных технологий. Автор исследует электронные государственные программы, и некоторые точки зрения ученых об электронном управлении. Автор приходит к выводу, что изучение процессов информационного обеспечения создаст научную основу для формирования информационного пространства обществности.

Ключевые слова: информация, информатизация электронного правительства, правительство, интернет-источники.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2015.

ПРАВОВІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ ЯК ОРІЄНТИРА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

В.В. Штучний

*директор інституту Управління державної охорони
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Дипломатична система відчуває необхідність реакції на загрозливі виклики, пов'язані зі зростанням напруженості в світі, активізацією проявів міжнародного тероризму, фінансової, економічної, соціальної та політичної нестабільності. Серйозною проблемою для зовнішньополітичних служб сьогодні став міжнародний тероризм. Особливої уваги з точки зору безпеки заслуговують саме дипломати, як особливо уразливі символічні цілі політичного насильства. Об'єктом терористичних атак стають і посольства. Зафіксовані посягання і на закордонні дипломатичні установи України (в Іраку, Росії, Сирії, Туреччині, Фінляндії та ін.).

Мета статті. Розкрити роль дипломатичних представництв як одних із основних інститутів розбудови зовнішньополітичних орієнтирів незалежної України в умовах підвищеної небезпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями дослідження організаційно-правових основ розвитку дипломатичних представництв займалися Б.І. Гуменюк, О.П. Кулик, В.М. Репецький, П.Д. Сардачук, С.А. Федчишин, О.В. Щерба.

Основні результати дослідження. Стаття 18 Конституції України встановлює, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права [1]. Зовнішньополітичну діяльність виконують дипломатичні представництва України. Визначення адміністративно-правового статусу дипломатичних представництв України є досить невизначеним. Пункт 2 Положення «Про дипломатичні представництва України за кордоном» надає визначення, що дипломатичне представництво є постійно діючою установою України за кордоном, що покликана підтримувати офіційні міждержавні відносини, здійснювати представництво України, захищати інтереси України, права та інтереси її громадян і юридичних осіб [2].

Важливим є питання, чому дипломатичні представництва – це установи, а не державні органи виконавчої влади. В теорії держави та права між цими

поняттями існує дуже велика різниця. Державні установи відносять до механізму держави, а органи державної влади до «державного апарату». Під «державним апаратом» розуміється система органів, які безпосередньо здійснюють управлінську діяльність і наділені для цього державно-владними повноваженнями. Поняття «механізм держави» охоплює державні підприємства і державні установи, що під керівництвом апарату держави практично здійснюють функції держави у сфері виробничої діяльності, пов'язаної зі створенням матеріальних цінностей держави (державні підприємства) і нематеріальних цінностей (державні установи) [3, с.101].

Відповідно до ч.4 однойменного Положення, Міністерство закордонних справ України забезпечує підтримання дипломатичних зносин України з іноземними державами, представництво України у міжнародних організаціях, органах та спеціальних місіях; забезпечує взаємодію з дипломатичними представництвами, консульськими установами іноземних держав, представництвами міжнародних організацій в Україні, а також з дипломатичним корпусом, акредитованим в Україні [4].

Пункт 2 Положення «Про дипломатичні представництва України за кордоном» визначає, що керівництво дипломатичним представництвом здійснює Міністерство закордонних справ України діяльність дипломатичного представництва базується на положеннях Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., двосторонніх та інших багатосторонніх міжнародних договорів України, законодавства України та держави перебування, а також зазначеного Положення.

Аналізуючи наведені положення, можна стверджувати, що дипломатичні представництва є структурною одиницею системи Міністерства закордонних справ України, а тому й державними органами виконавчої влади.

Дипломатичним представництвам притаманні ряд ознак: загальних та спеціальних. С.А. Федчишин зазначає, що до загальних ознак можна віднести всі ознаки, які притаманні державним органам виконавчої влади. Загальними ознаками є наступні: дипломатичне представництво є елементом системи органів виконавчої влади та призначене для виконання певного виду державно-управлінської діяльності; має власний штат державних службовців та певну матеріальну базу; утворюється у державно-розпорядчому порядку; має певні елементи організації і діяльності: функції, завдання, повноваження, організаційну будову, форми та методи управління; має офіційне найменування та атрибути з державною символікою тощо. Щодо спеціальних ознак, то С.А. Федчишин пропонує наступний їх перелік: дипломатичне представництво є елементом системи МЗС України, підзвітне йому та підконтрольне; має пріоритетною сферою діяльності управління політичними зносинами з країною перебування; на відміну від тимчасових закордонних державних органів, що створюються не для вирішення певних завдань, є постійно діючим органом; є закордонним органом МЗС України та розташовується, як правило, в столиці країни перебування; має специфічні елементи власної організації і діяльності (функції, завдання, повноваження, організаційну будову тощо) [5, с.454].

Основними функціями дипломатичних представництв відповідно до ст.3 Віденської конвенції встановлює головними функціями дипломатичних представництв:

- представництво акредитуючої держави в державі перебування;
- захист в державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом;
- ведення переговорів з урядом держави перебування;
- з'ясування всіма законними засобами умов і подій в державі перебування і повідомленні про них уряду акредитуючої держави;
- заохочення дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування і в розвитку їх взаємовідносин в галузі економіки, культури і науки [6].

Положенням «Про дипломатичні представництва України за кордоном» функцій дипломатичних представництв не розширено, вони тотожні з функціями Віденської конвенції про дипломатичні зносини.

Отже, дипломатичне представництво як один із найважливіших органів Міністерства закордонних справ України повинно постійно трансформуватися до нових потреб суспільства і постійно вдосконалюватися як на законодавчому рівні, так і при виконанні своїх функцій.

Підкреслимо, що комплекс тих явищ та процесів, які створюють загрозу безпеці вітчизняних закордонних дипломатичних установ, у різних державах перебування не є однаковим. Це зумовлюється низкою політичних, соціальних, ідеологічних та інших факторів. Як зазначає О.О. Ранних, конкретні завдання із забезпечення безпеки дипломатичних установ визначаються з урахуванням різноманітних факторів, роль та значення кожного з яких змінюється залежно від характеру міжнародної обстановки в цілому чи в окремих регіонах, загострення міжнародних конфліктів, рівня довіри та взаєморозуміння між суб'єктами міжнародних відносин, внутрішньополітичної, воєнної та криміногенної обстановки тієї чи іншої держави перебування. Поряд з цим слід обов'язково враховувати і ситуацію у країнах, що межують з державою перебування (їх участь у збройних конфліктах, соціальні потрясіння, стихійні лиха, епідемії ін.) [7, с.79].

Систему суб'єктів забезпечення безпеки дипломатичних установ України складають як вітчизняні органи (Міністерство закордонних справ, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України та ін.), так і зарубіжні суб'єкти. Зокрема, відповідно до чинного законодавства одним із основним завдань Державної прикордонної служби України є охорона закордонних дипломатичних установ України [8, с.2]. Служба безпеки України згідно своїх завдань зобов'язана здійснювати заходи контррозвідального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном [9, с.24]. Інша вітчизняна спецслужба Служба зовнішньої розвідки України згідно закону бере участь у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у країні пере-

бування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані з відомостями, що становлять державну таємницю [6, с.3]. При цьому координацію діяльності щодо дотримання вимог законодавства із забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ покладено на відповідний підрозділ Міністерства закордонних справ України.

Що стосується зарубіжних суб'єктів, то такими є відповідні органи держави перебування, уповноважені її законодавством охороняти дипломатичні установи іноземних держав, у тому числі й України (спеціальні підрозділи з охорони дипломатичних представництв). Діяльність відповідних органів спрямовується на виконання міжнародного обов'язку країни перебування, передбаченого ст.22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р., – «застосовувати всі належні заходи для захисту приміщень представництва від будь-якого вторгнення чи завдання збитків і для запобігання всілякому порушенню спокою представництва чи образи його гідності» [7, с.86].

Поряд з цим, звернемо увагу, що у багатьох зарубіжних країнах (Велика Британія, США, ФРН та ін.) існує досить розвинений ринок приватної безпеки, вже довгий час функціонують агентства, які поряд з іншим також надають послуги з охорони закордонних дипломатичних установ [4]. В подальшому ми розглянемо досвід США у даному напрямку. Проте, перш ніж ставити питання про доцільність використання відповідного зарубіжного досвіду для цілей забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України, доцільно провести спеціальне дослідження вказаної проблеми, визначити переваги та недоліки подібної практики, її загрози та небезпеки.

Однак, незважаючи на важливість зарубіжного досвіду для розвитку системи забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України, проблеми взаємодії держави та приватного сектору у забезпеченні безпеки дипломатичних установ іноземних держав, у тому числі й США, у вітчизняній науці адміністративного права спеціального дослідження не отримали. Саме це і зумовлює дослідження сучасного стану взаємодії держави та приватного сектору у забезпеченні безпеки закордонних дипломатичних установ США. визначенні місця приватного сектору безпеки у системі забезпечення безпеки дипломатичних установ США, з'ясуванні доцільності запровадження досвіду США в Україні. В системі Держдепартаменту США створено новий правоохоронний орган спеціального призначення – Бюро дипломатичної безпеки США. Поряд з іншим, важливим напрямком вдосконалення системи дипломатичної безпеки США визначався розвиток взаємодії держави та приватного сектору у відповідній сфері, підвищення її ефективності.

За сучасних умов співробітництво держави та приватного сектору у забезпеченні безпеки дипломатичних установ США розглядається як система, багатовимірна і багаторівнева взаємодія Держдепартаменту та інших органів влади США з приватними партнерами, що спрямовується на забезпечення захищеності працівників закордонних дипломатичних установ США та членів їх сімей, будівель та іншого майна дипломатичних установ, а також інформації з обмеженим доступом від протиправних посягань та інших загроз. До відповідних приватних партнерів належать:

1) суб'єкти корпоративної безпеки – служби (відділи) внутрішньої безпеки американських компаній, що здійснюють господарську діяльність за кордоном;

2) суб'єкти контрактної безпеки – приватні компанії, що спеціалізуються на наданні різного роду платних послуг у сфері забезпечення безпеки;

3) громадські організації та окремі громадяни (як США, так і будь-які інші приватні особи), що надають допомогу або беруть участь у забезпеченні безпеки дипломатичних установ США та ін. Важливого значення має визначення та аналіз форм взаємодії держави та приватного сектору у забезпеченні безпеки дипломатичних установ США.

Враховуючи викладене, складно не погодитись з матеріалами статті кандидата юридичних наук С.А. Федчишин [4], де особлива увага приділяється зарубіжному досвіду у сфері використання приватних компаній при забезпеченні безпеки дипломатичних установ, визначення його переваг і недоліків, з'ясування доцільності і можливості застосування в Україні. Згоден, що пропозиція приватних охоронних послуг для дипломатичних установ була і залишається стабільно високою як на вітчизняному, так і на міжнародному ринку охоронних послуг. Низка міжнародних компаній, у тому числі й ті, що мають представництва в Україні, вже тривалий час спеціалізуються на забезпеченні безпеки дипломатичних установ. Приватні компанії пропонують досить широкий перелік послуг: забезпечення збройної охорони співробітників та будівлі дипломатичної установи, транспорту та іншого майна (у державах, в яких законодавчо дозволено застосовувати зброю приватним охоронцям), патрулювання території, відеоспостереження, перевірка та пропуск відвідувачів до приміщення установи, перевірка пошти та інших речей, що надходять до установи, навчання персоналу з питань безпеки, медичне обслуговування та ін. Водночас, слід зазначити, що використання послуг приватних компаній при забезпеченні безпеки дипломатичних установ безумовно не є серед держав світу загальноприйнятою практикою. Виділяють зазвичай два умовні підходи, які за сучасних умов склались серед держав світу, залежно від використання ними приватних компаній при забезпеченні безпеки дипломатичних установ. Перший підхід, який називають «традиційний», полягає у тому, що безпеку закордонних дипломатичних установ забезпечують правоохоронні органи, уповноважені на те законом, поряд із існуючою потенційною можливістю використання послуг охорони приватних компаній. Цей підхід набув поширення в пострадянських державах (Республіці Білорусь, Російській Федерації та ін.), безпеку дипломатичних установ яких забезпечують правоохоронні органи, у тому числі спецслужби. Другий підхід, умовна назва – «інноваційний», застосовується у Великобританії, Канаді, США, Японії та інших країнах, де здійснюється повна або часткова передача функцій управління системою забезпечення безпеки дипломатичних установ на певний період зовнішньому виконавцю - приватній компанії, яка має забезпечити належну якість послуг. Якщо ж поставити завдання визначити підхід, який застосовується за сучасних умов в Україні, то доходимо висновку про практичну поширеність саме «традиційного» підходу. Завдання та функції із забезпечення безпеки закор-

донних дипломатичних установ України відповідно до законодавства покладаються на Міністерство закордонних справ, Державну прикордонну службу, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України та ін. У свою чергу, підкреслимо, що у матеріалах вітчизняних засобів масової інформації вже проголошувались ініціативи щодо доцільності застосування ресурсів приватного сектору безпеки.

Щодо правового регулювання діяльності із забезпечення безпеки дипломатичних установ України відзначимо, що воно включає норми не лише вітчизняного, а й міжнародного права, доповнюється нормами національного законодавства відповідної держави перебування.

Окремі питання забезпечення безпеки вітчизняних дипломатичних установ можуть закріплюватись також у законодавстві держави перебування, що деталізує положення міжнародних договорів в частині привілеїв та імунітетів іноземних дипломатичних установ, їх співробітників та членів їх сімей, визначає особливості реалізації спеціального обов'язку країни перебування забезпечити захист та всі можливості для виконання функцій дипломатичних установ іноземних держав. Наприклад, в Австралії діє Акт про дипломатичні привілеї та імунітети від 1989 р., Великій Британії – відповідні акти Про консульські відносини від 1968 р. та Про дипломатичні та інші привілеї від 1971 р., Ірландії – Акт про дипломатичні відносини та привілеї від 2004 р., Китайській Народній Республіці – Інструкція про дипломатичні привілеї та імунітети представництв іноземних держав від 1986 р., Новій Зеландії – Акт про дипломатичні привілеї та імунітети від 1968 р. тощо[10].

Висновок. Зазначимо, що закордонні дипломатичні установи України, як особливий вид соціальних систем, здатні повноцінно функціонувати лише в безпечних умовах, що є обов'язковою передумовою та необхідною гарантією їх ефективної діяльності. Вони потребують забезпечення такого стану, який би дозволив належним чином реалізовувати завдання та функції, що покладаються на них законодавством. Правове регулювання діяльності із забезпечення безпеки дипломатичних установ України відзначається комплексним характером, включає норми не лише вітчизняного (конституційного, адміністративного права та іншого), а й міжнародного права, доповнюється нормами національного законодавства відповідної держави перебування. Багаторівневий характер правового забезпечення зумовлюється функціональним призначенням дипломатичних установ, їх особливим правовим статусом, розташуванням не в Україні, а на території іноземної держави тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном: Розпорядження Президента України від 22.10.1992 р., № 166/92-рп // Зібрання законодавства України. – 2000. – Т.5. – 5(Р/П)
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656с.

4. Федчишин С.А. Дипломатичне представництво України за кордоном: адміністративно-правові аспекти організації та діяльності // Форум права. – 2008. – № 2. – С.453-457.

5. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: Міжнародний документ від 18.04.1961р.

6. Право зовнішніх зносин: збірник документів / [упоряд. Ю.В. Алданов, І.М. Забара, В.І. Резніченко]. – К.: Промінь, 2003. – 784с.

7. Федчишин С.А. Приватні компанії як суб'єкти забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ: зарубіжний досвід та його значення для України / С.А. Федчишин // Недержавний сектор безпеки: сучасний досвід та проблеми порівняльно-правового регулювання: тези доп. учасників II Міжнар. наук.-практ. конф. 19 квіт. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 69-72.

8. Сардачук П.Д., Кулик О.П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи: [навч. посібник] –К. : Україна, 2001. – 176 с.

9. International Law Commission. Report to the General Assembly covering the work of its tenth Session, 28 Apr. – 4 July 1958 // Year book of the International Law Commission. – N. Y., 1958. – Vol. 2.

10. Попов В.І. Сучасна дипломатія: теорія і практика: [курс лекцій, прочитаних у 1991 – 1998 рр. в Дипломатичній академії МЗС РФ] / В. І. Попов. – М. : Наукова книга, 2000. – Ч. 1. – 678 с.

Штучний В.В. Правові основи безпеки дипломатичних представництв як орієнтира зовнішньополітичної діяльності держави

У статті автором наводяться аргументовані організаційно-правові підстави розвитку дипломатичних представництв як орієнтира побудови геополітики української держави. Також досліджуються питання закордонного досвіду безпеки дипломатичних представництв в ракурсі взаємодії з приватними організаціями.

Ключові слова: дипломатичні представництва, адміністративно-правовий статус, приватні компанії, зовнішня політика.

Штучный В.В. Правовые основы безопасности дипломатических представительств как ориентира внешнеполитической деятельности государства

В статье автором приводятся аргументированные организационно-правовые основы для развития дипломатических представительств как ориентира построения геополитики украинского государства. Также исследуются вопросы зарубежного опыта безопасности дипломатических представительств в ракурсе взаимодействия с частными организациями.

Ключевые слова: дипломатические представительства, административно-правовой статус, частные компании, внешняя политика.

Shtychnyy V.V. Legal basis security of diplomatic missions as a landmark foreign policy of the state

In the article the author demonstrate argued organizational and legal basis developing of diplomatic missions as a landmark building geopolitics Ukrainian state. Also examines issues of foreign experience security of diplomatic missions from the perspective of interaction with private organizations.

Keywords: diplomatic representation, administrative and legal status, private companies, foreign policy.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2015.

**ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОРЯДКУ І ПІДСТАВ
ВСТУПУ ДО ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ ТА ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ЗА СХЕМОЮ «СТУДЕНТ-КУРСАНТ» ТА «КУРСАНТ»**

О.І. Червяков

здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

м. Херсон

Постановка проблеми. Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2015 р. від 15.10.2014 № 1172 [1] є обов'язковими для вищих навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, крім вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Порядок прийому до вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів визначається (далі – ВВНЗ та ВВП ВНЗ відповідно) правилами прийому до цих навчальних закладів (підрозділів), які розробляються згідно із законодавством України та відповідними нормативно-правовими актами органів виконавчої влади (інших органів державної влади), до сфери управління яких належать вищі військові навчальні заклади (вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання) та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів, затвердженими центральним органом виконавчої влади (іншим органом державної влади), якому вони підпорядковані, та погодженими з Міністерством освіти і науки України в установленому законодавством порядку.

Від так маємо особливий порядок вступу до навчальних закладів у сфері військової освіти. В умовах реформування цього специфічного сектору системи освіти України в цілому як частини реформування і розвитку Збройних Сил України поряд з реформою вступу до вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання питання підстав та порядку вступу у вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблема цікавила багатьох вчених, але й на сьогодні залишається нагальною.

Метою даної статті є визначення особливостей підстав та процедури вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів цивільної молоді та ліцеїстів. Задля досягнення означеної мети доцільним вбачається визначення схем навчання у вказаних елементах системи військової освіти України, встановлення специфіки набуття статусу курсанта, визначення розбіжності понять умови та підстави вступу до ВВНЗ та ВВП ВНЗ.

Основні результати дослідження. Розпочнемо з того, що завжди перед вступною компанією визначається потреба у військових фахівцях та формується замовлення на їх підготовку, що розподіляється між ВВНЗ та ВВП ВНЗ. На підставі узагальнених даних щодо потреб у військових фахівцях з вищою освітою для Збройних Сил України, з урахуванням потреб військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, та органів виконавчої влади, Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони України здійснює розподіл замовлення на підготовку військових фахівців між ВВНЗ та ВВП ВНЗ і до 01 листопада року, що передує року вступу на навчання, розробляє проекти наказів Міністерства оборони України і Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України про організацію прийому слухачів, курсантів (студентів) на навчання до ВВНЗ та ВВП ВНЗ для підготовки військових фахівців з вищою освітою відповідно (п.1.1. підрозділу 1 «Організація відбору вступників до ВВНЗ та ВВП ВНЗ» розділу III «Порядок відбору вступників до ВВНЗ та ВВП ВНЗ» Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 05.06.2014 № 360 (далі – Інструкція № 360) [2]).

Вступ до ВВНЗ та ВВП ВНЗ відбувається за планом відбору кандидатів на навчання за однією з трьох можливих схем: «студент-курсант», «курсант» та «слухач». Громадяни, які під час навчання у навчальних закладах мають військові звання офіцерського складу, є слухачами, інші – курсантами або студентами (п. 162 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10.12.2008 №1153/2008 [3]). В рамках даної статті ми не будемо акцентувати увагу на особливостях порядку і підстав вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів за схемою «слухач», що цілком може становити тему окремої статті. Зупинимося на встановленні особливостей порядку і підстав вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів за схемою «студент-курсант» та «курсант» цивільної молоді та ліцеїстів.

Щодо студентів, які лише на останньому курсі набувають статус курсантів, то порядок і підстави їх вступу до ВВНЗ та ВВП ВНЗ відрізняються від правил прийому на інші, окрім військових, освітні програми конкретного навчального підрозділу чи до іншого, окрім військового, закладу. Щодо переліку, кількості та ваги окремих з сертифікатів зовнішнього незалежного оцінюван-

ня для вступу, то ці параметри відмінні для вступних компаній, не залежно від обраного місця навчання. А от наявність вимоги проходження медичної комісії, що передбачена серед умов вступу до ВВНЗ та ВНП ВНЗ, не є правилом.

Щодо курсантів, то набуття такого статусу передбачає ряд особливостей, порівняно як з особами, що обрали схему навчання «студент-курсант» у ВВНЗ та ВНП ВНЗ, так і порівняно зі студентами всіх інших вищих навчальних закладів та підрозділів вищих навчальних закладів, окрім військових.

Щодо підстав прийому, то в даному разі мова іде про контракт курсанта, який буде укладено з кандидатом на вступ до ВВНЗ та ВНП ВНЗ при дотриманні всіх вимог, що встановлюються в нормативно-правових актах для вступу на військову службу, та вимог для вступу у конкретні навчальні заклади. Згідно п. 5 розділу I «Загальні положення» Інструкції № 360 [2] на військову службу (навчання) курсантів до ВВНЗ та ВНП ВНЗ приймаються особи, які відповідають вимогам Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153 (із змінами).

Іншими словами, у зв'язку з набуттям особою статусу військовослужбовця при вступі до ВВНЗ та ВНП ВНЗ за схемою «курсант», умовами вступу охоплено не тільки вимоги до рівня освіти кандидатів на навчання, які перевіряються і при вступі до невійськових навчальних закладів чи підрозділів ВНЗ, але і встановлено вимоги до стану здоров'я, в першу чергу, до рівня фізичної підготовки та психологічного стану здоров'я, вікові вимоги, вимоги проведення спеціальних перевірок за згодою особи, що вступає до ВВНЗ чи ВНП ВНЗ. Одразу зауважимо, що встановлення описаних вимог до кандидатів не є дискримінацією і відповідає принципу рівного доступу громадян до служби. Установлення цих вимог сприяє покращанню ефективності вирішення кадрового питання й забезпечує продуктивний відбір найбільш гідних із кандидатів [4, с. 12, 16].

Щодо вимог до стану здоров'я та вікових вимог, то згідно ст. 13 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 [3] на військову службу за контрактом приймаються громадяни відповідно до статей 19 і 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»; військовослужбовці інших військових формувань із зарахуванням їх до списків особового складу Збройних Сил України. В свою чергу, користування відсилючою нормою дає можливість встановити такі особливості порядку добору кандидатів на вступ до ВВНЗ та ВНП ВНЗ як проходження професійно-психологічного відбору (проведення попередньої професійної діагностики) та встановлення відповідності віковим вимогам проходження військової служби.

Наприклад, на військову службу можуть бути зараховані резервісти та військовозобов'язані віком до 23 років, які мають повну загальну середню освіту та не мають військових звань офіцерського складу, у разі зарахування їх на перший та наступні курси навчання; особи віком до 25 років, які мають базову

вищу освіту, у разі зарахування їх на випускний курс навчання – на військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів та військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом; віком до 30 років – на військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку осіб на посади сержантського та старшинського складу.

Щодо попередньої професійної діагностики абітурієнтів, то згідно п. 2.21 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженої Наказом Міністра оборони України від 10.04.2009 № 170 [5], вона включає: соціально-психологічне вивчення; психологічне обстеження; медичний огляд; оформлення документів.

Стосовно осіб, які мають намір вступу до ВВНЗ та ВВП ВНЗ, проводиться спеціальна перевірка, у тому числі щодо відомостей, поданих особисто (зокрема, що наявності судового рішення, що набрало законної сили, згідно з яким особу притягнуто до кримінальної відповідальності, в тому числі за корупційні правопорушення, а також наявності судимості, її зняття, погашення; факту, що особа піддана, піддавалася раніше адміністративним стягненням за пов'язані з корупцією правопорушення; достовірності відомостей, зазначених у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; наявності в особи корпоративних прав; стану здоров'я (в частині перебування особи на обліку в психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я), освіти, наявності наукового ступеня, вченого звання; відношення особи до військового обов'язку; наявності в особи допуску до державної таємниці, якщо такий допуск необхідний згідно з кваліфікаційними вимогами до певної посади; поширення на особу заборони займати відповідну посаду, передбаченої положеннями Закону України «Про очищення влади» (ст.56 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [6]).

Відповідно п. 1.7. підрозділу 1 «Організація відбору вступників до ВВНЗ та ВВП ВНЗ» розділу III «Порядок відбору вступників до ВВНЗ та ВВП ВНЗ» Інструкції № 360 [2] на підставі результатів попередньої професійної діагностики комісії приймають рішення про зарахування особи, яка подала заяву (рапорт), кандидатом для вступу до обраного нею ВВНЗ (ВВП ВНЗ) або відмовляють у зарахуванні з поясненням причин. Акцентуємо увагу, що дотримання умов вступу на службу не тягне виникнення військових відносин, а лише уможливорює розгляд можливості вступу до ВВНЗ чи ВВП ВНЗ. Цим підстави вступу відрізняються від умов вступу: дотримання умов вступу на військову службу не є гарантією набуття статусу курсанта. Лише укладення контракту як правова підстави виникнення правовідносин тягне зміни статусу особи, що уклала такий. Як визначає О.О. Шевцов, умови прийняття на службу – це закріплені в нормативно-правових актах об'єктивні вимоги до осіб, які мають бажання служити в певній системі органів держави. Відсутність або невідповідність умов вступу на службу є підставою невизна-

ння особи кандидатом і відмовою у прийнятті на службу. Відповідність необхідних рис і властивостей такої особи нормативно окресленим вимогам є передумовою виникнення статусу кандидата на службу., однак не тягне виникнення правових відносин. Умови й підстави прийняття на службу – це правові категорії, що несуть різне результативне навантаження: дотримання умов не викликає виникнення правовідносин порівняно з підставами, наявність яких безпосередньо тягне за собою їх появу [4, с.11].

В цьому контексті зауважимо, що коли мова іде про спеціальні елементи механізму держави як то правоохоронні органи спеціального призначення, або ж відбір спеціальними законами можуть бути встановлені і інші вимоги для укладання контракту про навчання. Наприклад, це можуть бути інші вікові обмеження порівняно з описаними вище, вимоги щодо громадянства, проживання на території України тощо. Встановлення будь-яких з описаних вище вимог не тільки не суперечить принципу рівності у правах, а й виступає однією з основних засад ефективного функціонування військової служби в рамках закону. Це зумовлено 3-ма причинами: (а) попередження зловживань, (б) забезпечення незалежності і (в) підвищення ефективності діяльності військовослужбовців. Установлення певних обмежень і заборон підкреслює підвищений рівень відповідальності військовослужбовців при здійсненні ними службових повноважень, дозволяє їм виконувати цю діяльність, уникаючи стороннього впливу на прийняття рішень і присвячуючи весь час основній роботі [4, с.13].

Висновок. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що процедура та підстави вступу до ВВНЗ та ВНП ВНЗ за схемою «студент-курсант» та «курсант» відрізняються від встановлених для інших навчальних закладів та підрозділів через проведення військово-професійної орієнтації, обмеження кількості кандидатів замовленням і планом, встановлення умов вступу до ВВНЗ та ВНП ВНЗ у вигляді вікових вимог, вимог до стану здоров'я, спеціальною перевіркою відомостей, набуттям статусу кандидата на вступ виключно за дотримання всіх вимог, набуття статусу курсанта (студента) на підставі контракту кандидатом за умови проходження конкурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2015 році, затверджені Наказом МОН України від 15.10.2014 № 1172: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1390-14>

2. Інструкція про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 05.06.2014 № 360 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14>

3. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене Указом Президента України від 10.12.2008 №1153/2008: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/page>

4. Шевцов О.О. Правове регулювання трудової діяльності працівників прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. О. Шевцов / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Луганськ, 2010. — 18 с.

5. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджена Наказом Міністра оборони України від 10.04.2009 № 170: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09>

6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

Червяков О.І. Щодо особливостей порядку і підстав вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів за схемою «студент-курсант» та «курсант»

У статті визначено схеми навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, встановлено специфіку набуття статусу курсанта, визначено розбіжності понять умови та підстави вступу до ВВНЗ та ВНП ВНЗ.

Ключові слова: *порядок вступу до військового навчального закладу, статус курсанта, умови вступу у військові навчальні заклади, підстави вступу у військові навчальні заклади.*

Червяков А.И. Об особенностях порядка и оснований поступления в высшие военные учебные заведения и военные учебные подразделения высших учебных заведений по схеме «студент-курсант» и «курсант»

В статье определены схемы обучения в высших военных учебных заведениях и военных учебных подразделениях высших учебных заведений, установлена специфика приобретения статуса курсанта, определены различия понятий условия и основания вступления в ВВУЗ и ВНП ВНЗ.

Ключевые слова: *порядок вступления в военные учебные заведения, статус курсанта, условия вступления в военные учебные заведения, основания вступления в военные учебные заведения.*

Chervyakov O.I. As for the features of the procedure and grounds for admission to higher military schools and military training units of higher educational institutions on a “student-cadet” and “cadet”

The article defines the specific training in higher military schools and military training units of higher educational institutions, established the specificity of acquiring the status of a cadet, identified differences between the concepts of entry conditions and grounds.

Keywords: *order of entry into military academies, cadet status, conditions of entry into military schools, the base of entry into military schools.*

Стаття надійшла до редакції 28.05.2015.

**ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В КРАЇНАХ СВІТУ**

В.Ф.Баранівський

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Настав час серйозного переосмислення людством ставлення до природи, час об'єднання зусиль народів у боротьбі за врятування біосфери, здійснення регіональних і міжнародних програм подальшого розвитку та виживання, які повинні базуватися на нових політичних і правових засадах та глибоких знаннях. Новий підхід потребує докорінної зміни ставлення й української влади, корпорацій та приватних осіб до навколишнього природного середовища, подальшого розвитку міжнародного співробітництва з цієї проблеми. Одним із шляхів збереження навколишнього природного середовища є вивчення досвіду передових країн та його врахування в національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження цього питання зробили Д. Олівер, Сюй Дісінь, Цунео Інако, В. Матвійчук, В. Навроцький, Ю. Шемчуженко, П. Фесянов та ін.

Проблеми збереження навколишнього природного середовища знайшли конкретне відображення в кримінально-правовому законодавстві різних країн. Зокрема, в статті проаналізовані законодавчі положення з цього питання таких країн: Об'єднаного Королівства Великобританія, Сполучених Штатів Америки, Мексиканських Сполучених Штатів, Латвійської республіки, Республіки Узбекистан, Республіки Білорусь, Республіки Польща, Іспанії, Китайської Народної Республіки, Японії, Республіки Болгарія, Естонської республіки, Швейцарії, Федеративної Республіки Німеччини, Данії, Швеції, Австрії, України.

Мета статті полягає в спробі висвітлити реформаторські тенденції зарубіжних країн у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища та надати рекомендації щодо їх врахування.

Основні результати дослідження. Почнемо розгляд зазначених проблем з англійського кримінального законодавства. На відміну від багатьох країн Європи, Великобританія ніколи явно не страждала від трансграничного

забруднення: пануючий напрям вітрів – південно-західний, по території країни не протікають міжнародні ріки. В правовій системі Об'єднаного Королівства немає писаної Конституції, як немає і кодифікованого права навколишнього природного середовища або навіть нормативного акта, який може бути покладений в його основу. Це викликано тим, що не існує чітко окресленої сфери права навколишнього природного середовища [1, с.65-66]. В сучасному праві Великобританії щодо навколишнього природного середовища можна виділити три основних напрямки: 1) Зацікавленість у збереженні природи сільської місцевості і доступу до її красот; 2) Покращення умов життя в містах шляхом боротьби з забрудненням атмосферного повітря і вод; 3) Державний контроль за землекористуванням [1, с.66].

Щодо кримінальної відповідальності за завдання шкоди навколишньому природному середовищу, то тут превалює відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі, що застосовуються через кримінальні суди публічними агентствами [1, с.66]. Крім того, використовується вид регулювання використання фінансових стимулів замість кримінального покарання – в недалекому минулому був застосований для охорони сільськогосподарських земель [1, с.66]. В англійському праві не існує фундаментальної юридичної різниці між використанням кримінальних і адміністративних санкцій, і в своєму практичному застосуванні їх сфери часто пересікаються або співпадають [1, с.66]. Іншими словами англійське право ніколи не виходило з того, що діяння, які можуть бути кваліфіковані як злочини, в обов'язковому порядку підлягають кримінальному покаранню. Крім того, між владою і виробниками в охороні навколишнього природного середовища закладений принцип співробітництва, який, як правило, не порушується сторонами [1, с.65-69].

В англійському праві деякі види шумів заборонені. Порушення заборони тягне застосування до винних кримінальних санкцій. Наприклад, використання на вулиці голосномовника забороняється, за виключенням особливих випадків, передбачених в законі [2, с.118-119]. Наприклад, якщо шум у контексті Закону «Про контроль за забрудненням» 1974 р. можна кваліфікувати як паніку, то органи влади попереджають порушника про припинення чи зниження шуму, а коли особа не реагує на попередження, то за їх заявою проти нього порушується кримінальна справа [2, с.120-122]. З такою ж заявою можуть звернутись і громадяни в магістратний суд [2, с.119].

Названі вище положення, що стосуються кримінальної відповідальності за англійським правом, мають значний інтерес і їх доцільно використати при доповненні чинного Кримінального кодексу України. Перш за все потрібно зробити так, щоб нове кримінальне законодавство зробило не вигідним забруднювати об'єкти природи, знищувати тваринний і рослинний світ з допомогою великих кримінальних штрафів. Крім того, відсутність фундаментальної юридичної відмінності в англійському праві між використанням кримінальних і адміністративних санкцій свідчить на користь необхідності залишення в Кримінальному кодексі адміністративної преюдиції. І останнє, його реформаторські ідеї свідчать на користь основного напрямку в карній політиці щодо

охорони навколишнього природного середовища в застосуванні адміністративної преюдиції, кримінального покарання і заходів правового виховання.

Реформаторські тенденції англійського права щодо кримінально-правового захисту від шумового впливу на навколишнє природне середовище свідчать про необхідність включення такої новели до чинного Кримінального кодексу України.

Як показує вивчення кримінального законодавства США, існує особливість злочинів «білих комірців», яка проявляється в порушенні законодавства про охорону навколишнього природного середовища і характерна тим, що ними завдається шкода не якимсь конкретним особам або категоріям осіб чи державним органам, а практично всьому населенню, в тому числі і майбутнім поколінням. Як показує дослідження, проведене В. Матвійчуком, система законодавчих актів, яка стосується сфери, що аналізується, включає: 1) Закон «Про державну політику в сфері навколишнього природного середовища» 1969 р. [2, с.117-120]; 2) Закон «Про покращення якості навколишнього середовища» 1970 р.[2, с.120-123]; 3) Федеральний закон «Про контроль над забрудненням вод» [2, с.124-126]; 4) Закон «Про чистоту повітря» [3]; 5) Закон «Про контроль над шкідливими шумами» [4]; 6) Закон «Про ліквідацію твердих відходів» [5] та інші [6, с.357].

У всіх названих нормативних актах, поряд з заходами адміністративної і цивільної відповідальності, передбачені і кримінально-правові санкції. Так, за вчинений вперше злочин – умисне чи необережне порушення правил, стандартів тощо, майже всіма названими вище актами, передбачене тюремне ув'язнення на строк до 1 року і штраф у розмірі до 25 тис. доларів за кожний день порушення, а при повторному вчиненні цих злочинів особі загрожує позбавлення волі до 2 років і штраф до 50 тис. доларів за кожний день порушення [7, с.182-184].

В окремих Штатах передбачена, наприклад, законом штату Вермонт (прийнятий в 1969 р. і відомий у середовищі фахівців під короткою назвою «Акт 250») заборона на використання сільськогосподарських земель для несільськогосподарських цілей. Таке використання їх допускається у виняткових випадках при умові, що немає іншої можливості розміщення об'єкта або здійснення діяльності і будуть вжиті всі необхідні заходи для попередження або зведення до мінімуму негативного екологічного ефекту. В цьому ж законі встановлена кримінальна відповідальність у вигляді штрафу в розмірі не більш 500 дол., чи позбавлення волі на строк до двох років за кожний день вчинення противоправної діяльності, починаючи з дня виявлення порушення чи те і інше одночасно [8, с.241-242].

Вбачається, що ці заборони, які стосуються охорони природних об'єктів відповідними засобами, є аргументованими для чинного Кримінального кодексу України, адже дієвість великих кримінальних штрафів очевидна. Крім того, в його статтях мають знайти місце такі ознаки як повторність, відповідальність у вигляді штрафу за кожен день порушення нормативів і правил. Необхідно передбачити також, дивлячись на законодавство США, криміналь-

ну відповідальність за неліквідацію твердих відходів. Ця проблема уже назріла і скоро дасть свої негативні наслідки для ґрунтів, водних об'єктів, лісів.

Крім того, для України основним засобом виробництва є землі сільськогосподарського призначення, а тому діяння щодо їх використання не за цільовим призначенням, за прикладом штату Вермонт, повинно бути криміналізованим і поміщеним як склад злочину в розділ VIII Кодексу.

Законодавство Мексиканських Сполучених штатів відноситься до так званої романо-німецької групи [9, с.437-457]. Згідно зі ст.76 Федерального закону «Про охорону навколишнього середовища» від 22 грудня 1981 р. з внесеними до нього змінами Декретом «Про внесення змін і доповнень у федеральний Закон «Про охорону навколишнього середовища» від 27 січня 1984 р. покаранню у вигляді тюремного ув'язнення від шести місяців до трьох років і штрафу в розмірі від п'ятдесяти до десяти тисяч песо, що перевищує мінімальний денний заробіток, встановлений у федеральному окрузі, підлягають особи, що умисно чи по необережності вчинили наступні дії: 1) допустили викид небезпечних забруднюючих речовин, що погіршують якість атмосферного повітря чи такі, що викликають або сприяють завданню серйозної шкоди здоров'ю населення, рослинному і тваринному світу або екосистемам; 2) які допустили скид або проникнення небезпечних забруднюючих речовин у ґрунт, якщо це викликає або здатне викликати завдання серйозної шкоди здоров'ю населення, рослинному і тваринному світу чи екосистемам; 3) які допустили без попереднього знешкодження скиду в морське середовище, ріки, озера, болота, водосховища і інші водойми, включаючи систему водопостачання, чи такі, що забруднили поверхню землі, ґрунт або надра стічними водами, відходами або забруднюючими речовинами, що спричинили або здатні завдати серйозну шкоду здоров'ю населення, рослинному або тваринному світу або екосистемам; 4) які допустили виділення теплової енергії, шуму або вібрацій, що наносять серйозної шкоди здоров'ю населення, рослинному і тваринному світу або екосистемам [10].

Названі вище новели, які стосуються забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, морського середовища та виділення теплової енергії, шуму або вібрацій, свідчать, що законодавець Мексики враховує те, що перелік засобів забруднення зайвий. В той же час він розширив перелік предметів злочину екосистемами, що на наш погляд, є позитивним у законодавчому процесі. Не потрібно, на наше переконання, ігнорувати таким важливим природним об'єктам, як болотами. Це природне творіння надто впливає на екологічну рівновагу в регіонах і його забруднення та руйнування має бути криміналізованим у нашому новому кримінальному законодавстві.

В кримінальному законі Латвійської республіки [11] гл. XI «Злочинні діяння проти природного середовища» нараховує 20 статей. Злочинами, що стосуються навколишнього природного середовища, в Латвії визнаються порушення правил експлуатації і використання землі, її надр, вод, лісів, порушення правил ліквідації небезпечних відходів, незаконне захоронення небезпечних речовин у водах і надрах землі, забруднення і засмічення лісів, землі, вод, експлуатація об'єктів без очисних споруд, вживання заходів щодо ліквіда-

ції забруднення природного середовища, підпал лісу, самовільне полювання та ін. До найбільш небезпечних злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, за які особа притягується до суворої кримінальної відповідальності, латвійський законодавець відніс, як це видно з названого Закону, кваліфікований умисний підпал лісу (покарання – позбавлення волі строком до 15 років) і особливо кваліфіковану самовільну порубку або пошкодження дерев (покарання – позбавлення волі на строк до десяти років або арешт, або грошовий штраф до 150 мінімальних місячних заробітних плат.

Наприклад, в Кримінальному кодексі Республіки Узбекистан [12] злочинам у сфері охорони навколишнього природного середовища присвячений четвертий розділ, що включає главу «Злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища і природокористування». Ця глава має 12 статей. Злочинними у сфері екології визнаються, зокрема, порушення норм і вимог екологічної безпеки (ст.193), умисне приховання чи перекручування відомостей про забруднення навколишнього природного середовища (ст.194), вживання заходів щодо ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища (ст.195), забруднення навколишнього природного середовища (196), порушення ветеринарних і зоотехнічних правил (ст.200), порушення порядку користування тваринним або рослинним світом (ст.202), порушення умов користування водами або водоймами (ст.203) та ін. На наш погляд, цікавими є положення ч.4 ст.198 КК, яка встановлює відповідальність за пошкодження, знищення посівів, лісу або інших насаджень. Згідно з ними у разі відшкодування завданої шкоди в трикратному розмірі до особи не застосовується покарання у вигляді позбавлення волі.

Це свідчить, що законодавець схиляється до економічного характеру санкцій, за якими буде перспектива.

Цікаво, що глава XXVI Кримінального кодексу Республіки Білорусь [13] називається незвично для нашого законодавця «Злочини проти екологічної безпеки і природного середовища» і включає в себе 22 статті. Зокрема, злочинами визнаються: умисне знищення особливо охорощованих природних об'єктів; порушення вимог екологічної безпеки; введення в експлуатацію екологічно небезпечних об'єктів; псування земель; знищення чи пошкодження торф'яників; порушення правил водокористування; незаконне полювання; порушення ветеринарних правил та інші. Максимально суворе покарання за деякі злочини передбачає білоруське законодавство (позбавлення волі па строк від двох до семи років, – за порушення вимог екологічної безпеки, – за введення в експлуатацію екологічно небезпечних об'єктів, – за кваліфіковане приховання або умисне перекручення відомостей про забруднення навколишнього природного середовища). Це свідчить, що зазначені злочини мають підвищену суспільну небезпечність.

Як свідчить вивчення Кримінального кодексу Республіки Польща, в ньому виділена окрема глава злочинів проти навколишнього середовища [14]. Вона містить вісім статей, до числа яких відноситься: знищення рослинного і тваринного світу; забруднення води, повітря або землі речовинами чи речовинами з іонізуючим випромінюванням; складування, видалення, переробка,

знешкодження чи перевезення відходів або речовин всупереч правилам; здійснення господарської діяльності, що загрожує навколишньому природному середовищу та ін.

Цікаві положення, що стосуються навколишнього природного середовища, містяться в Кримінальному кодексі Іспанії [15]. Тут злочинам, що стосуються навколишнього природного середовища, присвячені дві глави: гл. III – «Про злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища» і гл. IV – «Про злочини, пов'язані з охороною флори і фауни».

Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища в Китаї зводиться до двох великих проблем: 1) захисту від ерозії ґрунтів; 2) захисту від забруднення навколишнього природного середовища.

Згідно з підрахунками щорічно в Китаї змивається 5 млрд. т. ґрунту, в тому числі 50 млн. т. поверхневого гумусного шару [16, с. 169].

Слід зазначити, що китайський законодавець встановлює жорстку кримінальну відповідальність за злочини, що стосуються навколишнього природного середовища. П. 6 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки [17], передбачає кваліфіковане незаконне розміщення, зберігання або викид у землю, воду або атмосферу радіоактивних забруднюючих речовин, що містять джерела інфекційних захворювань, відходів, отруйних або інших небезпечних відходів, карається позбавленням волі на строк від 3 до 7 років і штрафом; кваліфіковане незаконне ввезення в країну з-за кордону твердих відходів для їх складування, захоронення і розміщення тягне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років і штрафу; це ж діяння, яке потягло за собою особливо тяжкі наслідки, карається позбавленням волі на строк більше 10 років і штрафом; також карається кваліфіковане і особливо кваліфіковане незаконне полювання, вбивство основних, що охороняються державою, рідкісних, що знаходяться на межі вимирання диких тварин, або незаконна купівля, або побічне опромінювання, проливання, опромінювання, вилучення або екскавація, зношення, шуми, вібрації, виливання або зберігання в атмосфері, землі, надрах або наземних, морських або ґрунтових водах, які можуть завдати тяжку шкоду рівновазі в природних системах (ст.325); ввезення або випуск на свободу немісцевих видів рослин або тварин, що потягло за собою пошкодження біологічної рівноваги (ст.333); полювання або вилов видів, що знаходяться під загрозою, здійснення діяльності, що порушує або ускладнює їх розмноження або міграції (ст.334) та інші. Крім того, окремі злочини, що стосуються навколишнього природного середовища, містяться в інших розділах Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки: у розділі 2 гл. 11 «Про лісові підпали» та ін.

Як відомо, в останні роки в Японії загострились проблеми щодо навколишнього природного середовища. Поштовхом до посилення правової охорони навколишнього природного середовища в Японії стала судова практика. Так, у 1968-1972 рр. були порушені справи про хвороби «ітай-ітай», що викликала деформацію всіх кісток організму і люди вмирили зі стогоном «ітай, ітай» (болісно, болісно). Причиною такого захворювання був кадмій, який містився в скидах води шахт [18, с.119]. В 50-х роках була порушена справа по захворю-

ванню «минамата». Ця хвороба супроводжувалась ураженням центральної нервової системи і летальним результатом. Джерелом захворювання була органічна ртуть, яка містилась в стічних водах хімічного заводу. В 1950-1960 рр. були порушені справи про «когай», що означає «школа суспільству». Ця справа стосувалась захворювання населення астмою внаслідок забруднення атмосферного повітря відпрацьованими газами нафтохімічних комбінатів тощо [18, с. 120].

Все це змусило Парламент прийняти наступні закони: у 1958 р. – Закон «Про збереження якості води в басейнах загального призначення» і Закон «Про регулювання заводських стічних вод» тощо; у 1962 р. – Закон «Про регулювання викидів кіптяви»; у 1967 р. – Основний Закон «Про заходи боротьби проти забруднення навколишнього середовища» і Закон «Про попередження «когай», що викликається шумом літаків в околицях аеродромів загального призначення»; у 1968 р. – Закон «Про попередження забруднення атмосфери» і Закон «Про регулювання шумів» [18, с.123-124]. У 1970 р. Парламент вніс у всі ці закони заміни. Характерно, що ці нововведення мали реформаторський характер. Наприклад, із тексту закону про «когай» виключено положення про забезпечення гармонії між збереженням життєвого середовища і розвитком економіки, що дозволяло уряду і компаніям нічого не робити щодо охорони навколишнього природного середовища [18, с. 124].

Необхідно також зазначити, що в Кримінальному кодексі Японії [19] частина злочинів, що стосується навколишнього природного середовища, виділена в окрему главу «Злочини, що відносяться до питної води». Злочином вважається забруднення чистої води, забруднення водопроводу, отруєння чистої води, настання смерті або тілесних ушкоджень внаслідок забруднення або отруєння чистої води і т. ін. Нам здається, що такого змісту зміни мають позитивний характер і повинні заповнити нішу в нашому вітчизняному законодавстві, адже компромісів з приводу здоров'я людей, збереження рослинного, тваринного світу і навколишнього природного середовища не повинно бути.

Нам здається, що прийняття нових Законів: «Про обробку і очищення промислових відходів», «Про подолання забруднення ґрунтів сільськогосподарських земель», «Про покарання в сфері «когай», що пов'язано із здоров'ям людини» вносять новизну у справу охорони об'єктів, що стосуються навколишнього природного середовища. Зокрема, такі новели, що передбачають кримінальну відповідальність за забруднення ґрунтів сільськогосподарського призначення. Вони в певній мірі сприйняті чинним Кримінальним кодексом України.

За зразком американського акта про національну політику щодо оточуючого середовища японський уряд розробив у 1976 р. законопроект про оцінку впливу на навколишнє природне середовище, який покладає на державу і компанії обов'язок до того, як вони почнуть роботи з освоєння нової ділянки, завчасно оцінити вплив цих робіт на навколишнє природне середовище, довести до відома населення зміст плану робіт і рахуватися з думкою населення [18, с.126]. Такі новели, мають обов'язково посісти місце при реформуванні екологічного і кримінального законодавства України.

Кримінальний кодекс Японії передбачає відповідальність юридичних осіб, поряд з такою відповідальністю фізичних осіб. Це викликано тим, що в 60-70 рр. громадськість різко критикувала забруднення приватними підприємствами навколишнього природного середовища і викривала їх різного роду махінації, тому серед прийнятого в цей час законодавства багато актів криміналізували відповідальність компаній і їх представників.

Так, Закон «Про покарання за злочини по забрудненню оточуючого середовища, що стосується здоров'я людини» 1970 р. встановив не тільки можливість покарання осіб, що створили загрозу для життя і здоров'я членів японського суспільства умисно або з необережності і осіб, чії дії в цій сфері призвели до загибелі або поранення людини, але й можливості покарання представника юридичної особи або самої юридичної особи штрафом [18, с.246]. Цікаво, що покарання тут для фізичної особи є «позбавлення волі з примусовою фізичною працею на строк до 5 років або без нього, або грошовий штраф в розмірі до трьох мільйонів ієн». Грошовий штраф для представника юридичної особи і щодо юридичної особи такий самий [18, с.245-246].

Нам здається, що нашому законодавцю цю новелу не слід недооцінювати, якщо він послідовно хоче захищати право громадян з охорони навколишнього природного середовища.

Злочини, що стосуються навколишнього природного середовища в Кримінальному кодексі Республіки Болгарія [20] віднесені законодавцем до господарських злочинів. До них віднесені: здійснення лісопорубки; вилучення або вивезення з державного лісового фонду дерев або їх частин, включаючи зрубани, без належного письмового дозволу або при наявності такого, але не в указаному місці, не у вказані строки, не у вказаній кількості; знищення або пошкодження яким би то не було способом лісових масивів, лісонасаджень, молоді порослі, лісових культур або лісорозсадника; вбивство або вилов великої дикої тварини без належного дозволу; незаконний вилов риби; порушення правил про охорону рибних запасів і інших корисних водних тварин, і про правильний розвиток відтворення рибних запасів у країні, і т. ін.

До господарських злочинів відносить діяння, що стосуються навколишнього природного середовища, також законодавець Естонії. В Кримінальному кодексі Естонської республіки [21], передбачена відповідальність за такі злочини, що стосуються навколишнього природного середовища, зокрема, незаконну порубку лісу (ст.155); порушення вимог, що пред'являються до порубки сироростучого лісу, угодам, що вчиняються з лісоматеріалами, праву на порубку сироростучого лісу або перевезенню лісоматеріалів (ст.1553); потраву посівів і пошкодження насаджень (ст.156); порушення вимог з захисту і використання тварин у природі (ст.157); знищення рибних запасів (ст.1581) і т. ін.

Кримінальний кодекс Швейцарії [22] деякі діяння, що посягають на навколишнє природне середовище, містить у главі злочинів і проступків проти суспільного здоров'я. Серед них є: поширення епізоотій, поширення шкідників, забруднення питної води, виробництва коралів, шкідливих для здоров'я тварин та інші.

Законодавець Федеративної Республіки Німеччини злочини, що стосуються навколишнього природного середовища, у Кримінальному кодексі ФРН [23], такі як, наприклад, браконьєрство, браконьєрський вилов риби вважає корисними злочинами.

Цікавими є такі положення, що за Кримінальним кодексом Данії [24] забруднення питної води або сприяння її нестачі (пар.185) вважається посяганням, що викликає небезпеку для суспільства; забруднення повітря, води, ґрунту або надр, зберігання відходів або аналогічних речовин (параграф 196) визнається діянням, що завдає суспільну шкоду і т. ін.

За Кримінальним кодексом Швеції [25] такі злочини, що стосуються навколишнього природного середовища, наприклад, як знищення тварин і рослин (ст.8 гл.13) віднесені до діянь, що посягають на суспільну небезпеку, поряд з підпалом і тяжким підпалом, тяжкою диверсією, захопленням судна і т. ін.

Своєрідний підхід до проблеми діянь, що посягають на навколишнє природне середовище у Австрійського законодавця. За Кримінальним кодексом Австрії [26] діяння, що посягають на навколишнє природне середовище, поміщені в сьомий розділ разом з суспільними злочинними діяннями, наприклад, з такими як необережне створення пожежної ситуації та ін. До числа злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, австрійський законодавець відносить умисне і необережне завдання шкоди навколишньому середовищу (п.180, 181); тяжке завдання шкоди, зв'язане з використанням шуму (п.181 «а»); умисне, таке, що загрожує навколишньому природному середовищу поведіння з відходами і їх доставка (1816); створення іншої загрози для стану тваринного або рослинного світу (п. 182) та ін. Парадоксально, але в той же час окремі типові злочинні діяння, що стосуються навколишнього природного середовища, містяться в розділі злочинних діянь, що посягають на відносини, що стосуються чужого майна. Наприклад, цим розділом передбачена відповідальність за порушення чужого права на полювання або на рибний лов (п. 138); застосування сили браконьєром (п. 140).

Висновки.

1. В країнах світу відмічається загальна тенденція до посилення кримінальної відповідальності фізичних та юридичних осіб за порушення правил охорони навколишнього природного середовища.

2. Пропонується, щоб нове кримінальне законодавство зробило не вигідним забруднювати об'єкти природи, знищувати тваринний і рослинний світ за допомогою великих кримінальних штрафів.

3. Кримінальне законодавство більшості країн містить кримінальну відповідальність за забруднення: атмосферного повітря, вод, моря, ґрунтів. Крім того, передбачена кримінальна відповідальність щодо захисту навколишнього середовища від впливу теплової енергії, шуму, вібрацій тощо.

4. Посилюється відповідальність за порушення вимог екологічної безпеки, за введення в експлуатацію екологічно небезпечних об'єктів, за кваліфіковане приховання або умисне перекручення відомостей про забруднення навколишнього природного середовища.

5. Для України, крім того, особливо важливо збільшити кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб за незаконне заволодіння земельними, лісовими та водними ресурсами, порушення правил їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Макрори Р.* Право окружающей среды в Великобритании // Право окружающей среды в СССР и Великобритании / Р. Макрори. – М. : Институт государства и права СССР, 1988. – С. 65-76.

2. *Оливер Д.* Борьба с шумом: пример исследования права и управления // Право окружающей среды в СССР и Великобритании / Р. Макрори. – М. : Институт государства и права СССР, 1988. – С. 117-127.

3. Свод законов США. – Разд. 42. – Ст. 1857.

4. Свод законов США. – Разд. 42. – Ст. 4901.

5. Свод законов США. – Разд. 42. – Ст. 6901.

6. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): [монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005 – 464 с.

7. *Никифоров Б.С.* Современное американское уголовное право // Б.С. Никифоров, Ф.М. Решетников. – М. : Наука, 1990. – 256 с.

8. *Галятин М.Ю.* США: правовое регулирование и использование земель / М.Ю. Галятин. – М. : Наука, 1991. – 252 с.

9. Мексиканские Соединенные Штаты: Конституция и законодательные акты: Пер. с исп. / Сост. ред и авт. вступ. ст. О.А. Жидков. – М. : Прогресс, 1986. – 480 с.

10. Diario Oficial de 27 de enero de 1984.

11. Уголовный закон Латвийской республики / Адапт. пер. с лат., научн. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. – Минск, 1999.

12. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / Вступ. статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2001.

13. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. – Минск, 1999.

14. Уголовный кодекс Республики Польша / Адапт. пер. и научн. ред. Э.А. Саркисовой, А.И. Лукашова; Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – Минск, 1998.

15. Уголовный кодекс Испании / Под. ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М., 1988.

16. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая. Сокр. пер. с кит. / Ред., предисл. и послесл. Л.В. Ушакова. – М. : Прогресс, 1990. – 232 с.

17. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под. ред. и с предисл. А.И. Коробеева. – Владивосток, 1999.

18. *Цунэо Инако.* Современное право Японии / Инако Цунэо. – М. : Прогресс, 1989. – 270 с.

19. Уголовный кодекс Японии / Под. ред. и с предисл. А.И. Коробеева. – Владивосток, 2000.

20. Уголовный кодекс Республики Болгария / Ред. кол.: А.И. Лукашова, (научн. ред.) и др. – Минск, 2000.

21. Уголовный кодекс Эстонской Республики / Научн. ред. и пер. с эст. В.В. Запелова; вступ. статья Н.И. Манцева. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2001.
22. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – М., 2000.
23. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – М. : Зерцало, 2000. – 208 с.
24. Уголовный кодекс Дании / Пер. С.С. Беляева и А. Рычевой. – М., 2001.
25. Уголовный кодекс Швеции / Пер. С.С. Беляева и А. С. Михлина. – М., 2000.
26. Уголовный кодекс Австрии / Пер. А.В. Серебренниковой. – М., 2001.

Баранівський В.Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу

У статті висвітлено та проаналізовано реформаторські тенденції в зарубіжних країнах у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища та надані рекомендації щодо їх врахування в українському законодавстві.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, кримінальний злочин проти природного середовища, законодавство, кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальні та адміністративні санкції, фізичні особи, юридичні особи.

Барановский В.Ф. Тенденции реформирования системы уголовно-правовой охраны окружающей природной среды в странах мира

В статье предпринята попытка осветить и проанализировать реформаторские тенденции в зарубежных странах в сфере уголовно-правовой охраны окружающей природной среды и даны рекомендации для их учета в украинском законодательстве.

Ключевые слова: окружающая природная среда, уголовное преступление против природной среды, законодательство, уголовное право, уголовная ответственность, уголовные и административные санкции, физические лица, юридические лица.

Baranivskiy V. F. Trends in reforming the system of criminal protection of the natural environment in the world

The article is an attempt to highlight and analyze the reformist tendencies in foreign countries in the field of criminal law protection of the environment and to provide recommendations for consideration in the Ukrainian legislation.

Keywords: environment, crime against the environment, law, criminal law, criminal liability, criminal and administrative sanctions, individuals and legal entities.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2015.

ДЕЯКІ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ПОЛЮВАННЯ

В.М. Господарець

*здобувач кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Згідно зі ст.13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [1].

На підтвердження цього Законом України від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ» [2] (статті 9, 10) кожному громадянину надано право використання тваринного світу, серед різновидів якого мисливство знаходиться на першому місці.

На території України мешкає понад 117 видів ссавців, 270 — птахів, 21 — рептилій, 117 — амфібій, 44371 — безхребетних. Мисливський фонд України становить понад 244 види птахів і понад 100 звірів. Загальна площа мисливських угідь України близько 50 млн га. Держава усіма засобами захищає національне багатство. Так, до Червоної книги України можуть бути занесені ще 20 видів ссавців та ряд інших видів тварин.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 16 жовтня 1992 р. «Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки» [3] дослідження у сфері охорони навколишнього природного середовища, серед яких є тваринний світ, посідають провідне місце в реалізації екологічної політики в Україні. Враховуючи положення Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4] на цьому шляху як головний вектор вирішення проблем кримінальної відповідальності за незаконне полювання в юридичній літературі розглядається насамперед поліпшення нормотворчої діяльності та практики застосування чинного законодавства в цій сфері.

Переважає більшість правових вимог, у тому числі й кримінально-правових, кримінально-процесуальних та міжнародно-правових щодо охорони, відтворення, раціонального використання та оздоровлення мисливських звірів і птахів як складової частини тваринного світу України знайшли своє відображення в законах України: від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» зі змінами і доповненнями, внесеними Законами України: від 7 лютого 2002р. № 3053-III, від 15 травня 2003 р. № 762-IV, від 11 липня 2003 р. № 1122-IV, від 20 квітня 2004 р. № 1695-IV [5]; від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ»[2]; від 7 лютого 2002 р. «Про червону книгу України» [6]; від 16 червня 1992 р. «Про природно-заповідний фонд України» зі змінами і доповненнями, внесеними Законами України: від 5 травня 1993 р. № 3180-XP, від 14 грудня 1999 р. № 1287-XIV, від 11 грудня 2003 р. № 1377-XIV [7]; в Постанові Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399 «Про роз-

міри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» [8]; в Наказі Державного комітету лісового господарства України від 16 квітня 1998 р. № 41 «Про затвердження розміру збору за видачу посвідчення мисливця і контрольної картки обліку добутої дичини та порушення правил полювання» [9]; в Наказі Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2000 р. № 153 «Про затвердження Інструкції про порядок видачі ліцензії на добування мисливських тварин та порядок здійснення полювання на цих тварин» [10]; в Наказі Державного комітету лісового господарства України від 8 квітня 2004 р. № 62 «Про проведення полювання в мисливський сезон 2004», № 62 «Про проведення полювання в мисливський сезон 2004/2005 року» [11]; в Наказі Державного комітету лісового господарства України від 21 квітня 2003 р. № 76 «Про проведення полювання на диких парнокопитних і хутрових звірів у мисливський сезон 2003/2004 року» [12] та інших.

Проте, незважаючи на певну урегульованість питання щодо відносин, що стосуються мисливських звірів і птахів, багато громадян не дотримуються приписів полювання, які є центральним питанням, де визначається як загальний режим мисливського господарства та тваринного світу, так і порядок здійснення полювання: від моменту виникнення права на полювання, місць, строків, обстановки, способів, засобів, знарядь і видів полювання.

Аналіз основних досліджень та публікацій щодо кримінальної відповідальності за незаконне полювання приділялась певна увага. Відповідні проблеми досліджували такі вчені, як: В.І. Андрейцев, Ю.С. Богомяков, В.І. Борисов, Т.Д. Бушуєва, С.Б. Гавриш, В.Г. Гончаренко, В.К. Грищук, М.С. Грінберг, П.С. Дагель, С.А. Данилюк, О.О. Дудоров, А.Я. Дубинський, Є.М. Жевлаков, М.Й. Коржанський, А.М. Комісаров, О.М. Костенко, З.Г. Корчева, Т.П. Кудлай, І.П. Лановенко, Б.М. Леонтьєв, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, М.М. Міхеєнко, А.Й. Міллер, В.Л. Мунтян, П.Т. Некіпелов, В.Д. Пакутін, П.Ф. Повеліцина, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.Я.Тацій, С.В. Трофімов, І.А. Тяжкова, В.І Шакур, Ю.С. Шемшученко, В.А. Широков, С.С. Яценко, М.А. Лапіна, М.В. Краснова, В.Є. Емінов, Ф.А. Лопушанський, О.Л. Дубовик та ін.

Мета статті з'ясувати особливості регламентування проблемних питань об'єктивної сторони незаконного полювання

Основні результати дослідження. Об'єкт і предмет складу злочину незаконного полювання. Кожний злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або загрожує завданням подібної шкоди. Виходячи з цього, необхідно констатувати, що злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Родовим об'єктом злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища (до якого належить і злочин, передбачений ст.248 КК України) є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої входить і людина (фізична особа), що складає навколишнє природне середовище, її охорону, оздоровлення, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи

для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

У наявних наукових публікаціях не завжди чітко визначають безпосередній об'єкт досліджуваного складу злочину. Так, одні автори під таким об'єктом розуміють суспільні відносини, встановлені в сфері збереження, відтворення і раціонального використання тваринного світу, і, особливо, тварин, які мають мисливсько-промислове значення [13]; другі – суспільні відносини, які забезпечують умови охорони, раціонального використання, оздоровлення та відтворення диких звірів і птахів [14]; треті – відносини, спрямовані на охорону, раціональне використання і відтворення звірів і птахів як природної системи [15]; четверті – відносини у сфері охорони і використання тваринного світу, збереження генетичного фонду диких тварин як невід'ємного елементу природного середовища [16]; п'яті – встановлений законодавством та підзаконними актами порядок раціонального використання й відтворення диких звірів та птахів [17]; шості – законодавче забезпечену охорону, раціональне використання і відтворення диких звірів та птахів [18].

Найбільш вдала перша точка зору, оскільки вона формулює визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину як відносини, але як упущення в ньому є відсутність відносин щодо оздоровлення тваринного світу. Повнішою, але дещо схожою щодо безпосереднього об'єкта цього злочину є друга точка зору. Вона доповнює упущення першої і не ототожнює предмет відносин з предметом цього злочину. Прийнятне роз'яснення безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину дали автори третьої точки зору. В ньому чітко визначається, що це є суспільні відносини, але не охоплюються цим об'єктом відносини щодо оздоровлення природних об'єктів, хоча цікаво, що вони вважають природні компоненти в контексті природної системи. Дещо звужена сфера відносин у судженні автора четвертої точки зору і ним охоплюється лише охорона і використання тваринного світу, а також протиставлення тваринного світу генетичному фонду диких тварин.

Не можна погодитися з думкою автора п'ятої точки зору на визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.248 КК України, оскільки він не указує на те, що це суспільні відносини, крім того, законом охороняється не порядок – управлінська діяльність, а відносини, що виділяє кримінальне право з-поміж інших галузей права [19]. Дещо подібна позиція Коржанського М.І. до вищезазначеного погляду, але він підкреслено звертає увагу, що охороняються предмети, а не відносини. Це недостатньо обґрунтована думка, яка суперечить переважній позиції авторів, що в тій чи іншій мірі займаються указаною проблемою.

У чинному Кримінальному кодексі України лише в ст.248 у загальних рисах згадується предмет полювання – це звірі, птахи та (чи) інші види тваринного світу. Такий законодавчий багаж, на наш погляд, надто мізерний для розуміння такої ознаки складу цього злочину. Користуючись тим, що загальні питання предмету злочину достатньо глибоко вивчені в кримінально-правовій літературі [18], візьмемо їх за основу і зупинятися на них не будемо, а безпосередньо перейдемо до аналізу предмета досліджуваного складу злочину.

Як вже відзначено, що хоча чинне законодавство не містить переліку мисливських тварин, все ж до них слід відносити лише тих звірів і птахів, які виступають об'єктом систематичного полювання. Як свідчать підсумки інвентаризації мисливських тварин в державі та положень ст.19 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», до них належать: 1) ссавці: кроти (4 види, крім крота мочери японської), звичайна і персидська білки, тонколапий ховрашок, звичайні ховрашки (10 видів), бурундук, байбаки (5 видів, крім європейського байбака), бобрі (2 види), дикобраз, сірий пацюк, звичайний хом'як, водяна ондатра, зайці (4 види), дикий кріль, вовк, шакал, норка американська, звичайна лисиця, корсак, песець (крім командорського підвиду), єнотовидний собака, бурий ведмідь (за винятком тянь-шанського та закавказького), нутрія вільна, єнотовидний полоскун, колонок, солонуй, лісовий і степовий тхори, європейська та американська норки, соболь, лісна й кам'яна куніці, горностаї, харда, росомаха, борсук, видра (крім кавказького підвиду), лось, кабан, олень, лань, козуля, рись, сайгак, сарна, муфлон, сибірський гірський та кавказький кам'яний козли, памірський архар; 2) птахи: пастушка, біла й тундрова куріпки, курочка водяна, тетерук-косач, звичайний та кам'яний глухарі, кулик, рябчик, кеклик, кулик-сорока, пустельна куріпка, фазан, черничка, сіра й бородата куріпка, гуска, гуска-гуменник, ходуличник, сірі й білолобі гуси, пиекульки, гірська казарка, огар, крижень, сіра качка, связь, шилодзьобка, ластівка (голубка, лебізка), тилохвіст, савка, чирок-свистунок, галагаза, чирок-тряскунок, чирок-клокотун, широконосна, лежня, кам'яничка морянка, гоголь, червононоса, червоноголова й білоока нирки, чубата й морська чернети, гага звичайна, синьга звичайна, дупель, лисуха, бекаси, клінтук, лутка, скелястий і бурий голуби, крохаль, горниця, веретеники, фіфі, качки [5]

Разом з тим, необхідно врахувати той факт, що названі тварини можуть визнаватися мисливськими неоднозначно. В одних випадках вони визнаються мисливськими, а в інших – не охороняються законом. Предметом незаконного полювання не можуть називатися співочі птахи, змії та інші тварини, полювання на яких проводиться не з метою використання їх як їжі тощо.

На підставі викладеного, під предметом незаконного полювання необхідно розуміти таких диких звірів і птахів, що охороняються законом і знаходяться в стані природної свободи, або в напіввільних умовах або у неволі, внесені до державного мисливського фонду, знаходяться в мисливських угіддях, а також випущені туди з метою розведення (за виключенням тих диких звірів і птахів, які законом не охороняються).

Об'єктивна сторона складу злочину незаконного полювання. Як відомо, є загальноприйнятим визнання, що об'єктивна сторона, складу злочину – це сукупність встановлених кримінальним законодавством ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання [20]. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять своє відтворення в законі.

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину, який розглядається, відтворено в законі (ст.248 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину передбачені: дії, злочинні наслідки, необхідний

причинний зв'язок між дією та вказаними наслідками, що мають місце в діянні (коли мова йде про завдану істотну шкоду), місце (в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду тощо), спосіб, час, знаряддя й засоби вчинення цього злочину. Встановлення їх має важливе не лише наукове, але й прикладне значення [19].

Перш за все зупинимося на такій ознаці об'єктивної сторони вказаного складу злочину, як дія – це протиправний, активний, усвідомлений, вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільне небезпечного посягання, передбаченого ст.248 КК України. Її різновиди: 1) пошук з метою добування звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або в напіввільних умовах; 2) вистежування з метою добування звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або в напіввільних умовах; 3) вистежування з метою вилову звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або в напіввільних умовах; 4) переслідування й саме добування звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або в напіввільних умовах; 5) перебування в мисливських угіддях з рушницями; 6) перебування в мисливських угіддях з ловчими птахами; 7) перебування в мисливських угіддях з капканами й іншими знаряддями полювання; 8) перебування в межах мисливських угідь поза лісовими та польовими дорогами загального користування з мисливською зброєю у зібраному вигляді; 9) перебування в мисливських угіддях із добутою продукцією (п. п. 5, 6, 7, 8 лише стосовно істотної шкоди та інших перерахованих ознак) [19].

У цьому нормативному акті відтворені строки полювання – як заборонені, так і дозволені, їх конкретизація здійснюється щорічно місцевими органами виконавчої влади. До заборонених строків необхідно віднести: 1) заборону полювання до серпня-грудня на норця великого, качок (крім гоголя, черні білоокої; савки, огара, галагаза, гаги звичайної, лутка, крохалів), лиску, курочку водяну, пастушка, куликів (крім кулика-сороки, ходуличника, шилодзьобки, кроншнепів, чайки, лежня, дерихвостів, поручайника, крем'яшника, чорниша, перевізника, фіфі, зуйків морського, малого, великодзьобого, галстучника), голубів (крім голу-ба-синяка); 2) заборону полювання до березня-квітня, серпня-січня на самців крижня, тетерука, вальдшнепа та гусок: сіру, білолобу велику, гуменника; 3) заборону полювання до жовтня-грудня на куріпку сіру, кеклика, фазана, рябчика; 4) заборону полювання до серпня-жовтня на перепела; 5) заборону полювання з першого травня по грудень включно на самця козулі; 6) заборону полювання до серпня-січня на самців кабана, лані, оленів благородного та плямистого, лося, муфлона; 7) заборону полювання до вересня-січня на самок кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося і муфлона; 8) заборону полювання до жовтня-грудня на ведмедя; 9) заборону полювання з 15 жовтня по лютий включно на білку, куницю вільну, єнотовидного собаку, лисицю, куницю лісову і кам'яну, тхора лісового; 10) заборону полювання з 1 листопада по лютий включно на бобра, ондатру, норку американську; 11) заборону полювання з 1 листопада по січень включно на кроля дикого і зайця-русака; 12) заборону полювання до липня-вересня на бабака.

До дозволених строків, як це витікає з Закону, необхідно віднести полювання протягом мисливського сезону в усі дні тижня [5].

Строки полювання (конкретна дата відкриття та закриття полювання та той чи інший вид мисливських тварин, дні полювання) визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання за погодженням зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, з іншими заінтересованими центральними і місцевими органами виконавчої влади, що доводиться до відома користувачів мисливських угідь і громадськості [5].

Наступна важлива ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.248 КК України, — це місце вчинення злочину [19]. Перш за все, місцем, де відбувається полювання є мисливські угіддя. Відповідно до ст.1 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» під мисливськими угіддями розуміють ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства [5]. Законодавче підтвердження така ознака об'єктивної сторони вказаного складу злочину, як полювання у заборонених місцях, знайшла місце і в ст.32 Закону України від 3 березня 1993 р. «Про тваринний світ» — охорона середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, охорона згідно з переліком тварин, які підлягають особливій охороні на території АРК та області [2].

Ураховуючи зазначене, необхідно дати визначення ознаці «полювання в заборонених для цього місцях» — це полювання в таких місцях, де воно взагалі заборонено, або де для його організації і проведення потрібно мати спеціальний дозвіл (на відтворювальних ділянках; на територіях розмноження та шляхах міграції тварин; у населених пунктах за винятком випадків, передбачених рішенням АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських рад; в угіддях, не зазначених у дозволах; на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей в зонах розміщення промислових підприємств, транспортних шляхів, розплідників мисливських звірів і птахів), якщо ці дії заподіяли істотну шкоду.

Полювання із застосуванням заборонених знарядь, якими користується мисливець під час незаконного полювання. Ця ознака впливає на кваліфікацію вчиненого злочину, але за наявності таких наслідків, таких дій, що завдали істотної шкоди. Знаряддя незаконного полювання характеризуються такими критеріями: 1) це — предмети, якими користується винний для надання сили й спритності своїм рукам. У цьому випадку знаряддями вчинення цього злочину можуть бути предмети матеріального світу (як такі, що зроблені раніше, так і такі, що були знайдені ним випадково на місці злочину); 2) у вказаному навмисному злочині з матеріальним складом ч.1 ст.161 КК України 1960 р. та чинному ч.1 ст.248 КК України 2001 р. (коли завдається істотна шкода) під знаряддями вчиненого злочину розуміють ті предмети матеріального світу, які винний спеціально використовує для досягнення мети — вчинення злочину;

3) знаряддя вчинення злочину завжди використовуються для виконання об'єктивної сторони складу злочину [14].

Таким чином, під забороненими знаряддями вчинення злочину, передбаченого ст.248 КК України (виходячи з ознаки порушення правил полювання), слід розуміти заборонені предмети зовнішнього світу та тварин відповідно до мисливського законодавства, якими користується винний для надання собі сили й спритності під час виконання об'єктивної сторони складу злочину з наміром досягнення злочинної мети, виходячи з цього злочину.

Заборонені способи під час полювання. Закон України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» перелічує заборонені способи незаконного полювання, а саме: 1) полювання за допомогою ловчих ям; 2) полювання руйнуванням жител тварин, бобрових загат, з використанням газу, диму; 3) полювання способом заливання нір; 4) полювання способом осліплення з допомогою дзеркал та інших пристроїв; 5) полювання з під'їзду на автотранспорті, а також з плавучих засобів з працюючим двигуном.

Висновки. Отже, виходячи з п.4 ст.20 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» до заборонених засобів вчинення цього злочину слід віднести: 1) використання живих, сліпих чи знівечених тварин як принади; 2) використання звуковідтворювальних приладів та пристроїв; 3) з використанням електричного обладнання для добування тварин; 4) з використанням штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мети, у тому числі і приладів нічного бачення.

Полювання без належного на те дозволу, якщо ці дії спричинили істотну шкоду. Сюди згідно п.1 ст.20 зазначеного Закону належать випадки: 1) полювання без документів, визначених ст.14 цього Закону (без посвідчення мисливця; без щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита; без дозволу на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо); без відповідного дозволу на право користування вогнепальною мисливською зброєю; без паспорту на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів з відміткою про допуск до полювання у поточному році в разі їх використання під час полювання); 2) полювання на тварин, які не зазначені у дозволах на добування мисливських тварин або понад встановлену в цих дозволах норму [5].

Питання про завдання незаконним полюванням істотної шкоди (ч.2 ст.248 КК України) визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин справи [19].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.
2. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001р. // Офіційний вісник України. – 2002. – №2. – Ст. 47
3. Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки: Постанова Верховної Ради України від 16 жовтня 1992р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 45. – Ст. 620.

4. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства Європейського союзу: Закон України // Офіційне видання. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 28 с.
5. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000р. // Голос України. – 2000. – 28 березня. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 442.
6. Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – №10. – Ст. 462.
7. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості ВРУ. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
8. Про розміри компенсації за добування (збір) і шкоду, завдану видам тварин і рослин, занесеним у Червону Книгу України: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993р. № 339 // Збірник постанов Кабінету Міністрів України. – 1993. – № 11. – Ст. 226; 1996. – № 13. – Ст. 361.
9. Про затвердження розміру збору за видачу посвідчення мисливця і контрольної картки обліку добутої дичини та порушення правил полювання: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 16 квітня 1998р. № 41 // Офіційний вісник України. – 1998, – № 17. – Ст. 644. – 241 с.
10. Про затвердження Інструкції про порядок видачі ліцензії на добування мисливських тварин та порядок здійснення полювання на цих тварин: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2000р. № 153 // Офіційний вісник України. – 2001, № 11. – Ст. 479. – С. 269-273.
11. Про проведення полювання в мисливський сезон 2004/2005 року: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 8 квітня 2004р. № 16 // Офіційний вісник України. – 2004р. – № 16. – Ст. 1130.
12. Про проведення полювання на диких парнокопитних і хутрових звірів у мисливський сезон 2003/2004 року: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 21 квітня 2003р. № 76 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18-19. – Ст. 875
13. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.
14. *Матвейчук В.К.* Квалификация незаконной охоты: [учебное пособие] – К. : РИО МВД Украины, 1992. – 52 с.
15. *Тацый В.Я.* Хозяйственные преступления // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть Особенная. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 219-267.
16. *Ваулина Т.И.* Экологические преступления // Уголовное право: Особенная часть: [учебник для вузов] / Отв. ред.: Н.Я. Кочаренко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. – М. : Издательская группа ИНФРА, 1997. – С. 487-529.
17. *Клименко В.А.* Коментар до ст.248 КК України // Науково-практичний коментар до КК України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С. 556-562.
18. *Кругликов Л.Л.* Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве. – Воронеж, 1985. – 132 с.
19. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131
20. *Осадчий В.І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: [монографія] – К. : Атака, 2004. – 336 с.

Господарець М.В. Деякі ознаки об'єктивної сторони незаконного полювання

У статті розглянуті ознаки об'єктивної сторони незаконного полювання. Досліджені проблеми кваліфікації дій осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним полюванням на диких тварин.

Ключові слова: незаконне полювання, тваринний світ, мисливське господарство.

Господарець М.В. Некоторые признаки объективной стороны незаконной охоты

В статье рассмотрены признаки объективной стороны незаконной охоты. Исследованы проблемы квалификации действий лиц, совершивших уголовные преступления, связанные с незаконной охотой на диких животных.

Ключевые слова: незаконная охота, животный мир, охотничье хозяйство.

Hospodarets M.V. Features objective side of illegal hunting

The article describes the features of objective side of illegal hunting. The problems of training actions of individuals who have committed criminal offenses related to illegal hunting of wild animals.

Keywords: illegal hunting, wildlife, hunting.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2015.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

М.І. Карпенко

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання подальшого законотворчого вдосконалення норм, що передбачають юридичну відповідальність суб'єктів військових правопорушень, спонукають до їх наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, що стосуються юридичної відповідальності за військові правопорушення за період незалежності України приділяли увагу такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконев, П.П. Богущкий, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, В.К. Грищук, В.С. Давиденко, С.Ф. Денисов, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, Т.Ю. Касько, В.А. Клименко, Є.С. Ковалевська, Ю.Б. Курилюк, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та інші. Разом з тим комплексних досліджень питань щодо юридичної відповідальності проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби опубліковано недостатньо.

Мета статті – проаналізувати окремі положення чинного законодавства щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення.

Основні результати дослідження. Юридична відповідальність є одним із видів соціальної відповідальності і передбачає ряд специфічних особливостей, особливо, коли мова ведеться про військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, а також інших осіб, визначених законом. Такими особливостями можуть бути, *по-перше*, ті обставини, що застосування юридичної відповідальності зв'язано з діяльністю держави. *По-друге*, юридична відповідальність настає в тих випадках, коли мова йде про вчинене правопорушення, під яким розуміється протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), за яке передбачена юридична відповідальність. При цьому в залежності від правових підстав вона поділяється на такі види, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна і цивільно – правова. *По-третє*, юридична відповідальність передбачає відповідну процесуальну форму і, *по-четверте*, полягає в застосуванні до правопорушника встановлених санкцій – заходів примусу.

Кримінальна відповідальність суб'єктів військових правопорушень передбачена правовими нормами Кримінального кодексу України (далі – КК), зокрема, за вчинення військових злочинів, передбачених розділом ХІХ Особливої частини КК. Доречно зазначити, що Верховна Рада України постій-

но здійснює спроби удосконалити зміст і систему злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби. Тільки протягом 2014 – 2015 рр. було прийнято чотири таких закони: «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 р. № 746-VII [1], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військово-службовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період» від 05.02.2015 р. № 158-VIII [2], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 р. № 194-VIII [3], «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» від 07.04.2015 р. № 290-VIII [4]. Їх аналіз свідчить про наступне.

По-перше, дії законодавця не завжди послідовні. Так, Законом від 21.02.2014 р. № 746-VII були декриміналізовані діяння, передбачені ст.424 КК (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень). Цим рішенням законодавець взагалі не передбачив кримінальної відповідальності військових службових осіб за зазначені дії, оскільки за ст.365 КК (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) дії військових службових осіб не могли бути кваліфіковані. Тому Законом України від 07.04.2015 р. № 290-VIII КК доповнений ст.426-1 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень). Тим самим більше року цей злочин розцінювався на рівні дисциплінарного проступку.

По-друге, 16.04.2014 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» за № 4712 [5], але відкликаний 27.11.2014 р.

Зокрема, цим законопроектом № 4712 пропонувалося «виключити як зайві і такі, що порушують принцип рівності усіх перед законом та створюють непотрібні складнощі для кримінально – правової кваліфікації окремі статті про військові злочини, які, крім суб'єкта, мають усі інші ознаки загальнокримінальних злочинів».

Так, пропонувалося вилучити із КК злочин, передбачений ч.4 ст.404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, вчинені при кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих обставинах, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби), як такі, що містять дискримінаційні положення, оскільки посягання на життя людини, незалежно від посади, яку вона займає, не може каратися різною мірою покарання. При цьому пропонувалося правозастосовним органам використовувати в усіх цих випадках положення п.8 ч.2 ст.115 КК щодо відповідальності за умисне вбивство «особи чи її близької особи у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку» [5].

Крім того, пропонувалося «виключити із КК злочин, передбачений ст.405 (погроза або насильство щодо начальника), оскільки за подібні дії за ч.1 ст.129 (погроза вбивством) передбачена більша відповідальність, а щодо вчинення погрози або насильства щодо начальника при обтяжуючих чи особливо обтяжуючих обставин, передбачених відповідно частинами 2 і 3 ст.405, іншими статтями КК (ст.121 чи обставини – пункти 2, 11 ч.1 ст.67, які обтяжують покарання)» [5].

Також, передбачалося вилучити із розділу XIX Особливої частини КК статті 410, 415 – 417, 422, 425, 426, 429, 433–435 – як такі, що дублюють інші статті КК і при цьому містять окремі суперечливі та дискримінаційні положення.

Натомість Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 р. № 194-VIII [3] Верховна Рада України прийняла зовсім протилежне рішення. Замість вилучення зазначених статей з розділу XIX Особливої частини статті 402 – 405, 407 – 411, 413, 418 – 421, 425 – 426, 428, 435 КК були доповнені кваліфікуючою (ч. 2 ст. 403, ч.4 ст. 407; ч.2 ст.ст. 413, 418, 419, 420, 421, 428) та особливо кваліфікуючою обставинами (ч. 3 ст.ст. 402, 404, 405, 408, 409, 410, 411, 425, 426) відповідно «вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» та «вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці».

Згідно абзацу 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» «особливий період – ... настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [7]. Наступний абзац цієї правової норми розкриває зміст *воєнного стану*, під яким розуміється «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності...» [7].

Поняття мобілізації визначено в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», де зазначено, що «мобілізація в Україні – це комплекс заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу» [7].

Як передбачено ч.4 ст.1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» з моменту оголошення мобілізації (крім цільової, яка проводиться в мирний час для ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях *настає особливий період* функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної

оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій.

Визначення воєнного стану (із змінами) зазначено в статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Зокрема, «*воєнний стан* – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [8].

Аналогічне визначення воєнного стану (за виключенням змін від 12.05.2015 р.) міститься і в абзаці 12 статті 1 Закону України «Про оборону України» від 05.10.2000 р. № 2020-III [9].

Щодо поняття воєнного часу в законодавстві України є наступне положення. Згідно ч. 3 статті 4 Закону України «Про оборону України» «з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни» [9].

Проаналізувавши визначення понять «особливий період», «воєнний стан» та «воєнний час», що містяться в законодавстві України, можна зробити висновок, що особливий період, який охоплює і воєнний час, може наставати в державі також і «з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях». Крім того, воєнний час, що є складовим елементом особливого періоду, на відміну від воєнного стану, може мати місце лише при фактичному початку воєнних дій. Якщо воєнний стан може бути введений в Україні або в окремих її місцевостях і при «загрозі нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності ...», то як за таких обставин можна розрізнити кваліфікуючу обставину військових злочинів «вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» і особливо кваліфікуючу обставину «вчинене в умовах воєнного стану ...».

Що стосується бойової обстановки, то її «слід розуміти як певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань» [10, с.102]. При цьому бойова обстановка може мати місце як під час різних видів бойових дій, так і в різних місцях, незалежно від того чи це мирний або воєнний час. Іншими словами військовий злочин «вчинений в бойовій обстановці, тобто при знаходженні підрозділу, частини, які виконують бойове завдання, в безпосередньому зіткненні з противником налюбій території, у воєнний або мирний час» [11, с.745].

При цьому В.П. Бодаєвський розрізняє бойову обстановку у «вузькому» та «широкому» значеннях, відповідно «як стан військ (сил) в умовах бою»

і як «стан військових частин, підрозділів (кораблів і літаків) під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу» [12].

Посилюючи кримінальну відповідальність за військові злочини, вчинені в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, Верховна Рада України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період» від 05.02.2015 р. № 158-VIII [2], передбачила адміністративну відповідальність за військові адміністративні правопорушення, доповнивши Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) ст. ст. 172-10 – 172-20.

Зокрема, зазначеними статтями передбачена адміністративна відповідальність військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів за: відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведіння із зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Як передбачено ч.4 ст. 15 КУпАП «військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність» [13].

Не зрозуміло по якій причині законодавець в ч. 4 ст. 15 КУпАП обмежує коло суб'єктів, які можуть нести адміністративну відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень лише військовослужбовцями, тоді як ч.1 цієї ж статті в якості суб'єктів адміністративних правопорушень передбачає не лише військовослужбовців, а і військовозобов'язаних та резервістів «під час проходження зборів» [13].

Разом з тим викликають стурбованість зауваження фахівців Головного юридичного управління щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладання обов'язків у особливий період», реєстраційний №1762, який був прийнятий 05.02.2015 р. за №158-VIII.

Зокрема, «аналіз запропонованих проектом змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення свідчить про те, що застосування їх на практиці призведе не до посилення, а до послаблення кримінальної відповідальності військовослужбовців за порушення військової дисципліни через штучне впровадження адміністративної відповідальності за діяння, що нині

визнаються військовими злочинами. ... До того ж звертаємо увагу, що викладення адміністративно – правових норм у запропонований спосіб породить конкуренцію з деякими статтями Кримінального кодексу України (наприклад, передбачена проектом стаття 172-10 КУпАП конкурує з частиною першою статті 402 чинного КК України, а частина друга статті 172-11 КУпАП – з частиною першою статті 407 чинного КК України), що призведе на практиці до можливості притягнення винних за одні і ті ж дії до кримінальної або адміністративної відповідальності, створить складнощі при застосуванні норм на практиці» [14].

В підсумку ними робиться висновок, що «запропоновані зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення не є цілком виправданими, оскільки не досягатиметься сама мета цього проекту – посилення відповідальності військовослужбовців за порушення військової дисципліни для забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Збройних Силах України. Більше того, у такий спосіб законодавець створить передумови для здійснення прихованої амністії на підставі нових положень Кодексу України про адміністративні правопорушення» [14].

Стосовно притягнення суб'єктів військових правопорушень до дисциплінарної відповідальності, то необхідно зазначити, що згідно з ч.4 ст.401 КК «особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу (розділ ХІХ Особливої частини – прим. авт.), може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України» [15].

Аналіз положень ст.44 КК та ст. ст. 45 – 48 КК, на підставі яких можливе притягнення до дисциплінарної відповідальності за вчинення військових злочинів, дає підстави вести мову про те, що «звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється виключно судом» [15].

Зокрема, згідно ст. 45 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям), ст. 46 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) можливе лише в разі, коли особа вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів. Згідно примітки до ст.45 КК корупційним злочином із числа військових є діяння, передбачені ст.410 КК (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем). На підставі ст.47 КК можливе звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, та щиро покаялася, з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. І на кінець на підставі ст. 48 КК

можливе звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

На підставі ч.2 ст.12 КК до злочинів невеликої тяжкості із числа військових відносяться 7 злочинів, зокрема, діяння, передбачені ч.ч. 1 ст. ст. 403, 405, 409, 412, 413; ч.ч. 1 – 2 ст. 435 КК. До злочинів середньої тяжкості згідно ч.3 ст. 12 КК відносяться 25 злочинів, передбачені ч.ч. 1 ст. ст. 402, 403, 404; ч.ч. 1 та 2 ст. 406; ч.ч. 1 – 3 ст. 407, ч.1 ст. 408, ч.2 ст. 409, ч. 2 ст. 412; ч.ч. 2 та 3 ст. 413; ч.ч. 1 ст. ст. 414, 415, 418; ч.ч. 1 – 3 ст. 421; ч.ч. 1 – 2 ст. 422; ч.ч. 1 ст. ст. 425, 426, 426-1; ст. 434 КК.

Дисциплінарна відповідальність має своєю метою охорону військової дисципліни, під якою розуміється бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України і військового правопорядку, боротьбу з їх порушеннями, здійснює виховний вплив на особу, яка вчинила проступок і інших осіб. З приводу військового правопорядку, то є кілька визначень цього терміну.

Так, Горний А.Г. визначав військовий правопорядок як сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, наказах Міністерства оборони, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та в інших військово - правових нормативних актах. До складу цього порядку належать порядок проходження військової служби, порядок експлуатації озброєння та військової техніки, порядок користування військовим майном, порядок зберігання військової таємниці тощо [16, с.46 – 48].

На думку Хавронюка М.І. «встановлений порядок несення та проходження військової служби (військовий правопорядок) – це сукупність таких, що виникають в процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства» [10, с.80].

Зокрема, дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку, тобто такого винного порушення військової дисципліни, яке по мірі своєї суспільної небезпеки підлягає покаранню в службовому порядку. При цьому, найбільший ефект застосування дисциплінарної відповідальності досягається при поєднанні із заходами виховного впливу.

Згідно з ст.45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24.03.1999 р. № 551-XIV, за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, передбачених КУпАП. За вчинення корупційних діянь чи інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до положень ст.ст. 48 – 52, 62, 68 – 69 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, в залежності від військового звання і виду військової служби, відповідні командири і начальники можуть накласти на підлеглих їм військовослужбовців наступні стягнення: зауваження, догана, суворогана, позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег; призначення поза чергою в наряд на роботу – до 5 нарядів; позбавлення військового звання старший солдат (старший матрос); попередження про неповну службову відповідність; звільнення з військової служби за контрактом за службовою невідповідністю; пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь; пониження у військовому званні на один ступінь з переведенням на нижчу посаду; позбавлення сержантського (старшинського) звання; пониження старших прапорщиків (старших мічманів) у військовому званні на один ступінь; позбавлення військового звання прапорщик (мічман), старший прапорщик (старший мічман) із звільненням з військової служби у запас; позбавлення військового звання.

В ряді встановлених законодавством випадків військовослужбовець звільняється від юридичної відповідальності. До таких підстав відносяться: неосудність (ч.2 ст.19 КК), необхідна оборона (ст.36 КК); затримання особи, що вчинила злочин (ст.38 КК); крайня необхідність (ст.39 КК), малозначність правопорушення (ч.2 ст.11 КК), фізичний або психічний примус (ст.40 КК), обґрунтований ризик (ст.42 КК); виконання наказу або розпорядження (ст.41 КК), а також в певних випадках виконання обов'язків військової служби.

Зокрема, малозначним правопорушення визнається в тому випадку, якщо воно не спричинило суттєвої шкоди і особа, яка його вчинила, немала наміру спричинити шкоду. Малозначність правопорушення визначається на підставі сукупності фактичних обставин в кожному конкретному випадку.

Специфічною обставиною, яка виключає суспільну небезпеку діяння для військовослужбовців, відноситься в певних випадках виконання обов'язків військової служби. Так, згідно ст.197 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24.03.1999 р. № 550-XIV, чатовий може і повинен застосовувати зброю не тільки при суспільно небезпечному нападі на нього або на об'єкт, який ним охороняється, що є умовою правомірності необхідної оборони, але навіть при наближенні до поста або до забороненої зони сторонніх осіб, які не виконали його вимогу зупинитися. Питання про правомірність застосування зброї в подібних ситуаціях вирішується не по правилах необхідної оборони, а в зв'язку з передбаченим ст.ст. 195 – 199 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України обов'язком чатового діяти таким чином.

На останок варто зазначити особливості окремих видів (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної) юридичної відповідальності військовослужбовців.

По-перше, для військовослужбовців встановлене більш широке, ніж для цивільних осіб, коло складів правопорушень, за які настає юридична відповідальність, що обумовлено специфікою військової служби і її суворою правовою регламентацією.

По-друге, для військовослужбовців встановлена більш сувора відповідальність за вчинення аналогічних з цивільними особами правопорушень. Так, при вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби, непокори, невиконання наказу встановлена як кримінальна, так і адміністративна відповідальність. В той же час, для осіб, які не є військовослужбовцями, за вчинення аналогічних дій юридична відповідальність не встановлена або може бути лише дисциплінарна відповідальність.

По-третє, командири (начальники) мають спеціальні повноваження по притягненню військовослужбовців до юридичної відповідальності. Такими повноваженнями є військова дисциплінарна влада, а також в ряді випадків притягнення підлеглих до матеріальної відповідальності.

По-четверте, для військовослужбовців передбачені заходи юридичної відповідальності, що мають особливий характер, які визначаються специфікою військової служби. Це, зокрема, позбавлення чергового звільнення із розташування військової частини чи з корабля на берег, арешт з утриманням на гауптвахті, призначення поза чергою в наряд на роботу, пониження у військовому званні, направлення в дисциплінарний батальйон і ряд інших.

Без сумніву військові правопорушення потребують не лише законотворчого вдосконалення, але і наукового супроводу, який би допомагав законодавцям приймати якісні правові норми, спрямовані не лише передбачати юридичну відповідальність за їх вчинення, але і запобігання.

Висновки. Проведений аналіз законотворчої діяльності у військовій сфері, зокрема, кримінального законодавства щодо військових злочинів, їх системи згідно КК України дає підстави стверджувати, *по-перше*, про необхідність подальшого удосконалення змісту розділу XIX Особливої частини КК (злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)).

По-друге, законотворча діяльність повинна здійснюватись з врахуванням рекомендацій і положень науки кримінального права, практичних працівників і всіх небайдужих в нашій державі до поліпшення військового правопорядку у військових формуваннях України.

По-третє, потребує законодавчого уточнення визначення терміну «воєнний час», оскільки його зміст не сприяє узгодженості термінів «особливий період» і «воєнний стан», що створювати проблеми практичним працівникам при кваліфікації діянь окремих військових злочинів, вчинених за кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих обставин.

По-четверте, є необхідність переглянути окремі положення КУпАП щодо адміністративної відповідальності за військові адміністративні правопорушення з метою поліпшення їх застосування в практичній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст.188.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період: Закон України від 05.02.2015 р. № 158-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.92.

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 р. № 194-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 16, ст.113.

4. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень: Закон України від 07.04.2015 р. № 290-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.217.

5. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webpzoc4_1?pf3511=50664.

6. Про оборону України: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 49, ст. 420.

7. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 13 травня 1999 р. № 644-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 27, ст. 221.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 28, ст. 250.

9. Про оборону України: Закон України від 05.10.2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 49, ст. 420.

10. *Хавронюк М.І.* та ін. Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 272 с. – (Економіка. Фінанси. Право).

11. *Шардаков А.А.* Воинские преступления // Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть / А.И. Лукашов, С.Е. Данилюк, Э.Ф. Мичулис и др.; Под общ. ред. А.И. Лукашова. – Мн. : Тесей, 2001. – 808 с.

12. *Бодаєвський В.П.* «Воєнний стан», «Бойова обстановка» та «Час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.science.crimea.edu/zapicki/2012/law/25_2law/024bod.pdf.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 22 трав. 2015 року: (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2015. – 284 с. – (Кодекси України).

14. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webpzoc4_1?pf3511=53587.

15. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 21 трав. 2015 року: (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2015. – 212 с. – (Кодекси України).

16. Советское уголовное право. Воинские преступления / Под ред. Горного А.Г. – М. : Военный институт, 1978. – 427 с.

Карпенко М.І. Окремі питання юридичної відповідальності суб'єктів військових правопорушень

У статті проаналізоване законодавство України щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення. Акцентується увага на окремі питання, що можуть створювати труднощі в правозастосовній діяльності при призначенні суб'єктів військових правопорушень до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Ключові слова: законотворча діяльність, військові злочини, військові адміністративні правопорушення, юридична відповідальність, особливий період, воєнний стан, воєнний час, бойова обстановка.

Карпенко Н.И. Отдельные вопросы юридической ответственности субъектов воинских правонарушений

В статье проанализировано законодательство Украины относительно юридической ответственности за воинские правонарушения. Акцентируется внимание на отдельные вопросы, которые могут создать трудности при привлечении субъектов воинских правонарушений к административной либо уголовной ответственности.

Ключевые слова: законотворческая деятельность, воинские преступления, воинские административные правонарушения, юридическая ответственность, особенный период, военное положение, военное время, боевая обстановка.

Карпенко М.И. Separate questions of legal responsibility of subjects of soldiery offences

The article analyzes the law of Ukraine on legal responsibility for military offenses. The attention to some issues that may create difficulties in enforcement activity in entities bringing military offenses to administrative and criminal liability.

Keywords: legislative activity, war crimes military Administrative, legal responsibility, a special period of martial law, war, combat situation.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

О.В. Матвійчук

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосуються суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.253 КК України, мають важливе теоретичне та практичне значення. Тому ця проблема потребує належного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.253 КК України, певною мірою досліджували такі науковці, як: С.Б. Гавриш, В.І. Тютюгін, О.О. Дудоров, В.К. Матвійчук, М.І. Хавронюк, І.В. Самощенко, М.І. Мельник, І.О. Харь та ін. Проте, ці важливі як в теоретичному, так і в практичному плані, дослідження, не знайшли свого належного висвітлення.

Мета статті. З'ясувати суб'єктивну сторону злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Під суб'єктивною стороною злочину в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину [1, с.115, 2, с.29]. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння ця сторона злочину є його внутрішньою (по відношенню до зовнішньої об'єктивної сторони злочину) стороною – невід'ємною від суб'єкта [1, с.115; 2, с.29; 3, с.169]. Проблема суб'єктивної сторони злочинів і досліджуваного складу злочину, зокрема, відноситься до числа найменш вивчених [2, с.392–396; 3, с.25–30; 6, с.6–73; 7, с.144–148; 8, с.11–15; 9, с.438–509]. Це робить її надто актуальною, особливою в сучасний період боротьби зі злочинами проти навколишнього природного середовища, і зокрема, передбаченого ст. 253 КК України. Невирішеність багатьох питань, що стосується суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.253 КК, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. Проте, це буде упущенням, до того часу, поки людина через призму свідомості (психологічну ознаку) не зрозуміє, що своєю негативною діяльністю людина найбільш загрожує відносинам, що забезпечують умови (стосунки) з охорони навколишнього природного середовища способом нормативно узгодженого проектування чи експлуатації споруд без належної системи захисту навколишнього природного середовища, вона буде нести відповідальність за ст.253 КК України. Оскільки поведінка людини, в тому

числі й злочинна, являє собою органічну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, тому злочин характеризується з допомогою ознак, що відносяться не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, в тому числі і ознаки суб'єктивної сторони, повинні бути вичерпно досліджені у випадку застосування кримінально-правової норми (ст.253 КК), щоб, юридична характеристика указаної кримінально-правової норми повністю співпала з законодавчим її описанням.

Зазначена вище вимога набуває особливої важливості для застосування ст.253 КК, оскільки найменший відступ від принципу законності в зазначеному питанні може потягти за собою тяжкі наслідки. Між тим в практичній діяльності ще зустрічаються непоодинокі випадки засудження за діяння без вини, а також призначення покарання, що не відповідає ступеню вини особи. Ці помилки досудового слідства і суду можуть мати різні чинники: 1) більш складний процес установлення і доказування ознак суб'єктивної сторони ніж об'єктивної; 2) відсутність, в переважній більшості, повного законодавчого описання юридичної характеристики конкретного діяння (зокрема, в ст.253 КК); 3) недооцінка значення суб'єктивних ознак і їх поверхневе дослідження; 4) вільне тлумачення таких інститутів кримінального права: суб'єктивна сторона, вина, мотив і мета (які не співпадають з їх законодавчим описанням) тощо.

Не претендуючи на остаточне вирішення проблем суб'єктивної сторони, як кримінально-правового інституту і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, ми зосередимося лише на вивченні тільки тих із них, що безпосередньо зв'язані з висновками по темі вказаного дослідження. В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу злочину і, зокрема, злочину, передбаченого ч.1 ст.253 КК України, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотивом і метою [10, с.115]. Таким чином, як вірно вказують В.К. Матвійчук і С.А. Тарарухін, однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина [11, с.5]. Це, на нашу думку, приводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними цілями, а також зв'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони злочину, точніше – про її співвідношення з виною.

Іноді, щодо суб'єктивної сторони, вказується дещо інакше, що це є психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою злочину [12, с.161]. Проте і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину у формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Враховуючи те, що зазначені вище питання залежать від вирішення питання про співвідношення суб'єктивної сторони і вини, то коротко розглянемо ці загальнотеоретичні питання з врахуванням обмеженого обсягу цієї роботи. З цієї проблеми питання висловлені три основні судження: 1) П.С. Дагель вважає, що вина представляє собою внутрішню, суб'єктивну сторону злочину, психічне відношення суб'єкта до свого суспільно небезпечно-

го діяння і його наслідків, виражене в злочині [13, с.78]. Іншими словами цей вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вину, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно зв'язана з мотивацією і емоційною діяльністю [14, с.41]. Обґрунтовуючи свою думку він зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує тезис про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, заснована на змішанні суб'єктивної сторони злочину (вини) і ознак складу злочину, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішанні понять змісту і форми вини [15, с.123]. У оцінці такої позиції слід погодитися з думкою А.І. Рарога: 1) що ця позиція не переконлива в теоретичному відношенні і несприятлива – в практичному; 2) що ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття умислу і необережності і інші психологічні моменти до поняття вини не виключає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П. С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики і включення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція страждає логічною непослідовністю, оскільки П.С. Дагель, характеризуючи вину, ставив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але аналізуючи останні він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи за його ствердженням на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст) [6, с.5–8]. Отже, ототожнення суб'єктивної сторони і вини є необґрунтованим. Натомість деякі автори розглядають вину як поняття більш широке ніж суб'єктивна сторона. Так, Ю.А. Демидов стверджує, що вина не може зводитися до якого-небудь елемента злочину, чи до умислу і необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину) [16, с.114]. Подібно цьому автору Г.А. Злобін стверджує, що вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння одночасно виступає як цілісна характеристика злочину в усіх його істотних для відповідальності відношеннях і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню) [17, с.23].

Виходячи з вищевикладеного Ю.А. Демидов і Г.А. Злобін помилково вважають, що вина є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість, що вона включає в себе як об'єктивну так і суб'єктивну сторону злочинного діяння. З цього приводу слід погодитися з думкою А.І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції «двох вин» Б.С. Утевського, яка не була сприйнята наукою і судовою практикою [18, с.9]. Необхідно також пого-

дитися з думкою А.І. Рарога, що такі судження Ю.А. Демидова, Г.А. Злобіна та інших мають під собою ґрунт непорозуміння, що в досудовому слідстві та судовій практиці термін вина застосовується в двох значеннях: а) в науці кримінального права поняття вини означає наявність в діяннях особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказаність факту вчинення злочину конкретною особою [19, с.15; 20, с.50].

У вітчизняній науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину розкривається з допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини. Ці ознаки зв'язані між собою, але є самостійними психологічними явищами, але не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення. Проте, все ж таки слід погодитися з В.К. Матвійчуком та С.А. Тарарухінім, що до суб'єктивної сторони злочину необхідно віднести і таку психологічну ознаку як емоції, адже вони знайшли законодавче закріплення в КК України [11, с.6].

Не вдаючись в подальшу дискусію з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, я вважаю, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища (ст.253 КК). В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного злочину, а саме, передбаченого ст.253 КК України, або називаються в частині першій цієї статті, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення, так, вина є обов'язковою ознакою досліджуваного злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст.2 КК). Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, за якою кримінальній відповідальності й покаранню повинні підлягати лише винні особи. Проте, вина не вичерпує повністю змісту суб'єктивної сторони складу злочину. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [10, с.179]. Зміст форми вини розкривається в статтях 24 і 25 КК. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в злочині як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає так званий «оціночний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б.С. Утевський запропонував своє, на його думку більш вдале визначення, включивши в нього оціночний момент [21, с.103]. Його судження про вину як оціночну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину, зокрема, передбаченого ст.253 КК, є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин [22, с.8]. Ось чому суб'єктивна сторона злочину, на наше переконання, повинна встановлюватись через перелік

юридично значимих ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, на основі яких проводиться поділ злочинів із формальними або матеріальними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах із формальним складом, до яких відносяться склад злочину передбачений ч.1 ст.253 КК. Як відомо, із цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору. Одні автори стверджують, що у злочинах формальним складом вина виражається в психічному відношенні не тільки до дій, але й до наслідків [24, с.27; 25, с.6]; інші переконані, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів (тобто в злочинах із формальними складами форма вини визначається психічними ставленнями тільки до діяння) [23, с.74; 24, с.11–29].

Автор повністю поділяє другу точку зору, тому що вона не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.253 КК. У зазначеній статті КК України відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки. Разом з тим, структура об'єктивної сторони злочину експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища, як злочину з формальним складом, свідчить, що цей злочин може вчинятися лише умисно. Мотиви зазначених умисних дій можуть бути різними: невірні зрозумілі інтереси осіб, егоїзм, помста тощо. Однак вони, як відомо, на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання, або при звільненні від реального відбування покарання.

З метою більш поглибленого з'ясування проблеми звернемося до існуючих поглядів на суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ч.1 ст. 253 КК України. Так І.В. Самощенко зазначає, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується щодо діяння – умислом, щодо наслідків непрямым умислом, або необережністю [26, с.458]. О.О. Дудоров стверджує, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом або необережністю (при цьому ставлення до наслідків відповідно до ч.2 ст. 253 може бути тільки необережним) [27, с.779]. В.А. Клименко наполягає на тому, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується необережною формою вини або непрямым умислом до створення небезпеки настання перерахованих у ч.1 наслідків (саме діяння вчиняється умисно) [28, с.576]. Автори «Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України», за заг. ред. Потєбенька М.О., Гончаренка В.Г. наполягають на тому, що суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною (особа усвідомлює, що розробляє і здає замовнику технічну документацію без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища, чи створює загрозу заподіяння шкоди і небезпеку настання тяжких наслідків, передбачених законом, і бажає передати замовнику таку документацію (а до настання можливих наслідків вина харак-

теризується необережністю) [29, с.451]. В.К. Матвійчук зазначає, що злочин передбачений ч.1 ст.253 КК характеризується виною у формі прямого умислу, оскільки він відноситься до злочинів з формальним складом [30, с.228].

Аналіз точок зору О.О. Дудорова, І.В. Самоценка, В.А. Клименка, свідчить, що ці автори не сприймають того факту, що злочин передбачений ч.1 ст.253 КК відноситься до злочинів з формальним складом, а ч. 2 цієї статті – до злочинів з матеріальним складом, а тому й описують суб'єктивну сторону не враховуючи положень об'єктивної сторони цього злочину стосовно частин 1 і 2 цієї статті. Нам більше імпує позиція стосовно суб'єктивної сторони авторів «Науково-практичного коментаря», за ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, а також судження В.К. Матвійчука.

Автор переконаний, що для того, щоб запропонувати якісь теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій, які винний вчинив під час проектування чи експлуатації споруд без систем захисту навколишнього природного середовища. Про це свідчить дослідження 100% кримінальних справ, охопленим нашим вивченням. З яких 100% справ свідчать, що вони вчинилися з умисною формою вини (при чому умисел був лише прямим). Ці висновки підтверджуються проведеними нами опитуваннями працівників правоохоронних органів, судів та студентів юридичних факультетів і вузів стосовно злочину проектування чи експлуатації споруд без систем захисту навколишнього природного середовища за ч.1 ст.253 КК (93 % із 600 опитаних вказали на прямий умисел вчинення цих злочинів). Це також підтверджується тим, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає їх вчинити (оскільки інших складових окрім завідомості своїх дій тут немає).

Характер та зміст вини у злочинах з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини встановлюється лише стосовно вчиненого нею діяння. Структура злочинів з формальними складами злочину, до яких належить і діяння, передбачене ст.253 КК, така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже і складу злочину [31, с.73]. Ще раз стверджуємо, що об'єктивна сторона злочину, що нами досліджується в якості обов'язкової ознаки включає лише суспільне небезпечні дії, час та місце вчинення злочину.

Інтелектуальна ознака умислу в даних злочинах включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності дій. Ставлення до наслідків за ч.1 ст.253 КК відсутнє. Натомість вольова ознака злочинів, що нами аналізуються реалізується у бажанні вчинення конкретних дій зазначених в диспозиції ч.1 ст.253 КК України.

Таким чином, злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища може бути вчиненим тільки з прямим умислом. Це зумовлено тим, що злочинний вольовий акт стає можливим лише тоді, коли спонукання суб'єкта стають дійсними, шляхи і засоби їх задоволення знайдені і набувають чітко виражену неправильність у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума [32, с.114].

Однією з основних ознак, які характеризують злочин, передбачений ст.253 КК є суспільна небезпека. Визначаючи зміст умислу, а точніше, інтелектуального критерію вини, треба встановити і фактор усвідомлення особою вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру події яка утворює діяння як акт вольової поведінки людини; і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для охоронюваних законом інтересів суспільства, громади чи окремої людини. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, заборонність, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст.253 КК. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру свого діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. У той же час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ст.253 КК. Аналіз змісту умислу злочинів, що досліджуються, дає нам можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи. Підставою для такого твердження є обставина, яка закладена у нормах процесуального законодавства. Особа повинна розуміти обов'язки, які вона повинна виконувати у зв'язку із здійсненням кримінального провадження, цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Необхідно звертати увагу на процесуальні права та обов'язки учасників певних проваджень, тощо, при з'ясуванні суб'єктивної сторони.

Таким чином, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а отже і усвідомити, що караність діяння передбачає його підвищену суспільну небезпеку. Це складає, на нашу думку, перший етап формування умислу винного – інтелектуальний критерій вини.

На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ст.253 КК спосіб чи утриматись від нього. При вчиненні злочину проектування чи експлуатація споруд злочинів без систем захисту навколишнього природного середовища, то бажання особи буде підтвержене незаконними діями особи або осіб, а також відповідними доказами. У цьому випадку винний усвідомлює, що вчиняючи дії, передбачені ч.1 ст.253 КК України, особа бажає їх вчинити. В цьому контексті можна стверджувати, що саме від волі винної особи залежить рішучість у вчиненні проектування чи експлуатації споруд без систем захисту навколишнього природного середовища незважаючи на загрозу кримінальної відповідальності.

На думку певного кола науковців, умисним вважаються також дії особи, яка, не усвідомлюючи самої суспільної небезпечності свого діяння, бажає його вчинити [33, с.134]. Дане правило може бути застосовано і для аналізованих злочинів як діянь із формальним складом, які можуть бути вчинені лише з прямим умислом і для наявності складу злочину немає кримінально-правового значення передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Здійснюючи проектування чи експлуатацію споруд без систем

захисту навколишнього природного середовища, винний взагалі може не приділяти уваги можливому розвитку подій як результату його поведінки, зосереджуючись лише на самому змісті своїх вчинків, їх обґрунтованості та важливості в момент заподіяння.

Нашим опитуванням працівників правоохоронних органів, суддів, студентів юридичних вузів і факультетів (600 осіб) встановлена суть мети та мотиву злочинів, передбачених ст.253 КК. Ця суть і причини проявляються у: 1) впливі зацікавлених осіб – 45% ; 2) користі – 35% ; 3) інших причинах – 20%. Цікаво що подібною є градація мотивів вчинення й інших злочинів [34, с.92-99].

Враховуючи те, що мотив не входить в зміст психологічного відношення особи до вчиненого нею діяння за ст.253 КК, він лежить поза сферою інтелекту і волі як ознаки умислу, то вони таким чином складають психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психологічного процесу в зв'язку з вчиненням злочину, вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом на відміну від вини. Проведений аналіз судової практики щодо мотивів їх вчинення і підтверджує умисну форму вини для злочину, передбаченого ст.253 КК. Отже, мотив – це завжди психологічна причина вчинку. В цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Важливо звернути увагу на те, що хоча мотиви злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища не визначені законом (ст.253 КК), однак в практичній слідчій та судовій діяльності вбачається необхідним на стадії досудового та судового розгляду справи встановити мотив та обґрунтувати їх в обвинувальному вирокі. Тому правильно, на наш погляд, відзначав Б. С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...» [35, с.15]. Тому у відповідності з п.2 ч.1 ст.91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення. Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети злочину проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища слід більше приділяти уваги, ніж це робиться на практиці. Як свідчить вивчення нами юридичної літератури та кримінальних справ стосовно злочинів, передбачених ч.1 ст.253 КК України, вихідним моментом учинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру, правова оцінка злочину ускладнюється.

Мотиви умисного цього діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення певної міри покарання. Під мотивом злочину розуміють як обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання, яким винний керувався при вчиненні злочину.

Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При

цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант. Загально визначеним є те, що на відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне винний, вчиняючи злочин. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес, якщо мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка вчиняє злочин, то мета злочину визначає направленість дій, тобто – якого наслідку хоче досягти особа. Проте ні під час досудового слідства, ні під час розгляду кримінальних справ в судовому засіданні щодо злочину, передбаченого ст.253 КК мета не встановлювалася, хоча це є істотним упущенням тому, що мета складає базу, тобто психологічну основу, на якій зароджується вина і мета існує ще до вчинення злочину, до появи вини.

Проведене нами опитування респондентів та аналіз кримінальних проваджень цієї категорії злочинів дозволив виділити декілька основних результатів як мети своїх дій, досягнення яких прагне особа, вчиняючи злочин проєктування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища. Це: 1) це отримати певну матеріальну вигоду, чи іншу винагороду; 2) задовольнити які-небудь власні егоїстичні інтереси; 3) це нажива.

Як свідчать результати нашого дослідження, спектр мети та мотивів цих злочинів досить широкий і різнобарвний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме запобігання досліджуваного злочину. Зокрема, не важко бачити, що деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розділяти на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного злочину можна визначити як усвідомлення спонукання (потяг) до вчинення діяння, передбаченого ст.253 КК України.

Саме такий підхід і ставлення до цих ознак матиме вагоме значення для теорії кримінального права та практики. Зазначене положення має знайти відображення у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України з зазначеної категорії справ (злочинів, проти довкілля) у наступній редакції: «Судам з метою усунення недоліків в з'ясуванні форм і видів вини необхідно по кожній конкретній справі встановлювати мотив і мету злочину як психологічну основу, на якій зароджується вина та які впливають на суть вини».

Слід акцентувати увагу на тому, що злочини, передбачені ч.2 ст.253 КК України, належать до так званих злочинів з матеріальним складом, а отже і можуть вчинятися з подвійною і змішаною формою вини. Це знайшло підтвердження і в судовій практиці. Щодо необережності, то слід погодитися з думкою В.І. Антипова, що вина за ч.2 ст.253 КК України може виявлятися як у вигляді злочинної самовпевненості так і у вигляді злочинної недбалості [36, с.526]. Так аналіз кримінальних справ свідчить, що в 70% справ, вчинених з необережності, превалує злочинна самовпевненість у 57% справ.

Висновки. На підставі дослідження можна визначити такі основні положення: 1) суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч.1 ст.253 КК України характеризується виною у формі умислу. Умисел тут може бути лише

прямий (це підтверджується конструкцією описання об'єктивної сторони ч.1 ст.253 КК України); 2) діяння, передбачене ч.2 ст.253 КК України може вчинятися зі змішаною або подвійною формою вини (до наслідків можлива, необережна форма вини або непрямий умисел); 3) у відповідності до п.2 ст.64 КПК України та ст.234 цього самого законодавчого акта, органи досудового слідства, суд у кожній кримінальній справі зобов'язаний встановити форму вини, мотив і мету вчинення цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: [навч. посіб.] / В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. – К. : Істина, 2005. – 380 с.
3. Кримінальне право України. Загал. частина: [підруч. для студентів юрид. вузів фак.] / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.] / За ред. П.С. Матишевського – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
4. *Бенківський В.О.* Деякі теоретичні питання вини / В. О. Бенківський // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 392–396.
5. *Воробей П.А.* Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вино / Петр Адамович Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – 184 с.
6. *Рарог А.И.* Субъективная сторона и квалификация пре ступлений / Алексей Иванович Рарог. – М. : Профобразование, 2001. – 135 с.
7. *Ткачук А.Л.* До питання про витоки вини як правової категорії / А.Л. Ткачук // Актуальні проблеми держави та права / Одес. нац. акад. – Одеса, 2000. – Вип.13. – С. 144–148.
8. *Фельдблом В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.715. – уголовное право и уголовный процесс / В.С. Фельдблом. – М., 1972. – 16 с.
9. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1992. – С. 62 – 64.
10. Учебник уголовного права. Общая часть / [Бородин С.В., Кудрявцев В.Н., Кузнецова Н.Ф. и др.]; под ред. В. Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М. : Спартак, 1998. – 412 с.
11. *Матвійчук В.К.* Суб'єктивна сторона складу злочину: [лекція] / В.К. Матвійчук, С.А. Тарарухін. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 36 с.
12. *Светлов А.Я.* Субъективная сторона преступления / А.Я. Светлов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: часть Общая. – К., 1995. – С. 160–168.
13. *Дагель П.С.* Содержание, форма и сущность вини в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Изв. вузов. Правоведение. – 1969. – № 1. – С. 77–79.
14. *Дагель П.С.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж : Воронеж. ун–т, 1974. – 230 с.

15. *Дагель П.С.* Понятие вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Материалы XIII научной конференции ДВГУ. — Владивосток, 1968. — Ч. IV. — С. 121—129.
16. *Демидов Ю.А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Юрий Андреевич Демидов. — М. : Юрид. лит, 1975. — 184 с.
17. *Злобин Г.А.* Виновное вменение в историческом аспекте / Г.А. Злобин // Уголовное право в борьбе с преступностью. — М., 1981. — С. 20—26.
18. *Протченко Б.А.* Понятие невменяемости в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Изв. вузов. Правоведение. — 1987. — С. 82—86.
19. *Малков В.П.* Субъективные основания уголовной ответственности / В.П. Малков // Государство и право. — 1995. — № 1. — С. 14—16.
20. *Плотников А.И.* Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам) / Александр Иванович Плотников. — Оренбург : Основа, 1997. — 140 с.
21. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве / Борис Самойлович Утевский. — М. : Госюриздат, 1950. — 319 с.
22. *Дагель П.С.* Установление субъективной стороны преступления / П.С. Дагель, Р.В. Михеев. — Владивосток : ДВГУ, 1972. — 36 с.
23. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Николай Дмитриевич Дурманов. — М.—Л. : АН СССР, 1948. — 312 с.
24. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право. — 1965. - №6. — С. 26-28.
25. *Склярлов С.В.* Вина и мотивы преступного поведения / Сергей Валерьевич Склярлов. — СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. — 326 с.
26. *Самощенко І.В.* Коментар до ст. 253 КК України / І.В. Самощенко // Кримінальний кодекс України Науково-практичний коментар: У 2 т. - Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І.Тютюгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна; [5-те вид., допов.] — Х. : Право, 2013. — С. 457-459.
27. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля /О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронока; [9-те вид., переробл. та допов.] - К. : Юридична думка, 2012. — С. 720-782.
28. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексе України; за заг. ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002. — С. 521-578.
29. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексе України / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. / Кн.. 2. — К. : Форум, 2001. — 944с.
30. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. — К. : Національна академія управління, 2011. - 368 с.
31. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / Степан Богданович Гавриш. — Харьков : Основа, 1994. — 640 с.
32. *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / Святослав Андреевич Тарарухин. — К. : Юринком, 1995. — 208 с.
33. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / Василий Борисович Малинин. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. — 343 с.

34. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: [монографія] / Андрій Володимирович Савченко. — К. : Атіка, 2002. — 144 с.

35. Викторов Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях / Борис Алексеевич Викторов. — М. : Госюриздат, 1963. — 82 с.

36. Антипов В.І. Коментар до ст. 253 КК України // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. — К. : АСК, 2001. — С. 520-536.

Матвійчук О.В. Суб'єктивна сторона злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища

У статті досліджуються ознаки суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.253 КК України, сформульовані свої судження з цього питання.

Ключеві слова: суб'єктивна сторона, ознаки суб'єктивної сторони, проектування, експлуатація.

Матвейчук А.В. Субъективная сторона преступления проектирование или эксплуатация сооружений без системы защиты окружающей природной среды

В статье исследуются признаки субъективной стороны преступления, предусмотренного ст. 253 УК Украины, сформулированы свои суждения по этому вопросу.

Ключевые слова: субъективная сторона, признаки субъективной стороны, проектирование, эксплуатация.

Matviychuk A.V. Mental element of crime of design or operation of constructions without system of protection of surrounding environment

In article are investigated signs of the mental element of crime provided by Art. 253 of the Criminal code of Ukraine, formulated their opinions on this issue.

Key words: subjective aspect, components of a subjective aspect, engineering, exploitation.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2015.

ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНУ ПРОВЕДЕННЯ ВИБУХОВИХ РОБІТ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ РИБНИХ ЗАПАСІВ ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

В.Л. Мельниченко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Проблема відмежування злочину, передбаченого ст.250 КК України від суміжних злочинів має важливе теоретичне та прикладне значення. Це свідчить про те, що настала нагальна потреба у з'ясуванні такого підходу в дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами відмежування злочину, передбаченого ст.250 КК України від суміжних злочинів, у певній мірі займалися такі вчені, як: С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, Н.О. Лопашенко, В.А. Клименко, О.О. Дудоров та ін. Проте, їх дослідження стосувалися загальних проблем стосовно злочинів проти навколишнього природного середовища. До цього часу задекларована проблема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті полягає у проведенні відмежування злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів від суміжних злочинів.

Основні результати дослідження. Кримінальне право України розвивається і вдосконалюється, вирішуючи все більш складні питання у процесі розвитку незалежної держави, у тому числі й питання теорії та практики підвищення ефективності боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. Йдеться, зокрема, про кваліфікацію і розмежування злочинів, що має велике значення для охорони інтересів суспільства і прав громадян.

Як відомо, кожен злочин має ряд загальних ознак з іншими злочинами. Для того щоб правильно встановити той чи інший злочин, необхідно вміти чітко відмежувати його від суміжних складів злочинів. Встановлюючи властиві злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів ознаки, слід виключити ті з них, які йому непритаманні, постійно поглиблюючи аналіз даної правової норми на підставі дослідження фактичних обставин вчиненого. Лише тоді ми прийдемо до тієї сукупності ознак, що дадуть можливість відмежувати злочин, передбачений ст.250 Кримінального кодексу України, від суміжних. Вважаємо, що досить чітко дану думку висловив В.М. Кудрявцев: «По суті справи весь процес кваліфікації обставин полягає у послідовному відмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння від ознак інших, суміжних злочинів. Можна сказати, що розмежування злочинів є зворотній бік кваліфікації» [1, с.146].

Відповідь на запитання, за якими саме ознаками слід відрізнити злочин проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів від

суміжних злочинів, на наш погляд, має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення. Виходячи з аналізу ознак складів злочинів, можна виділити чотири основні групи: 1) склади, що не мають між собою жодної загальної ознаки (крім віку суб'єкта й осудності). Розмежування таких складів злочинів не становить жодних труднощів і воно можливе вже при побічному ознайомленні з ними; 2) склади, що мають три загальні ознаки. Розмежування цих складів не викликає труднощів; 3) склади, що мають дві загальні ознаки і різняться за конструкцією. У цих складах, наприклад, частково збігаються спосіб дій, форма вини, але є й різниця за предметом посягання, за метою, за об'єктом і віком суб'єкта. І тут розмежування загалом не викликає труднощів, оскільки може бути проведене за декількома ознаками; 4) склади, що мають одну відмінну ознаку й однакові конструкції. Саме такі випадки і викликають при відмежуванні найбільші труднощі. Вважаємо, що найбільш прийнятним є послідовне їх розмежування за окремими елементами об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони і за ознаками кожного з цих елементів.

Нам здається, що найбільш прийнятним є послідовне розмежування цих ознак за окремими елементами об'єкта і об'єктивної сторони і, суб'єкта й суб'єктивної сторони та ознаками кожного з цих елементів. Тому, виходячи з викладених вище методологічних вимог, проведемо відмежування злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів від ч.2 ст.249 КК України «Ті самі діяння, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових речовин масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу» [2]. У практичній діяльності при застосуванні кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів виникає немало труднощів, зокрема, при відмежуванні цього злочину від незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст.249 КК) за ознакою «ті самі діяння, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових... речовин... масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу...» [2].

Як уже згадувалося, об'єктами злочинів є суспільні відносини. При цьому кожний об'єкт злочинного посягання має свою складну внутрішню структуру, в якій можна виділити різні складові, а саме: а) фактичні суспільні відносини між людьми; б) правову форму або «оболонку» цих відносин; в) матеріальні форми, умови й передумови існування суспільних відносин та інші [3, с. 137].

У диспозиції ж статті закону, передбаченого ст.250 КК України, наведений тільки один елемент «правової оболонки». Між іншим, судді, слідчому при вирішенні практичних завдань дуже важливо з'ясувати для себе об'єкти будь-якого злочину, у тому числі і з формальним або матеріальним складами у всій його повноті. Якщо до складу злочину, скажімо, включена тільки правова оболонка об'єкта, то іноді може бути не зовсім очевидно, яка сумісність суспільних відносин, що охороняються кримінально-правовою нормою. Потрібно враховувати й те, що однакова «оболонка» може охоплювати різні суспільні відносини. Через неповне і тому неправильне уявлення про об'єкт злочину нерідко виникають помилки при кваліфікації злочинів.

Різницю у співставлених злочинах слід проводити, насамперед, за основним безпосереднім об'єктом посягання, якщо при проведенні вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів ними є лише суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони рибних запасів або диких водних тварин від проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони таких природних об'єктів. Проте стосовно анонсованої ознаки за ч.2 ст.249 КК України безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання риби, звірів чи інших видів тварин та їх відтворення для теперішніх та майбутніх поколінь. Крім того, є певна відмінність за предметом досліджуваних злочинів, оскільки предметом злочину, передбаченого ст.250 КК України є рибні запаси або дикі водні тварини. Розгорнуте визначення предмета цього злочину має наступне формулювання: 1) під рибними запасами слід розуміти прісноводні, солонуватоводні, морські, андромні, напівпрохідні, катадромні риби всіх видів на всіх стадіях розвитку (статевозрілі екземпляри, мальки, ікра, нерестові ділянки), життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді, що перебувають у стані природної волі, які знаходяться у рибогосподарських штучних і природних водних об'єктах, а також у межах територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, водойм, що знаходяться на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, територій природно-заповідного фонду України і лісів державного значення; 2) під дикими водними тваринами слід розуміти гідробіонти, тварини, все життя яких проходить у воді, хордові, в тому числі хребетні — першозвіри, або клоачні — загін однохордових і живонароджуючих — сумчасті і плацентарні (морські і прісноводні ссавці, плазуни, земноводні) і безхребетні (членистоногі, молоски, голкошкірі, ракоподібні) в всьому їх видовому і популяційному різноманітті на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), що перебувають у стані природної волі, які знаходяться у рибогосподарських штучних або природних водних об'єктах, а також у межах територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, водойм, що знаходяться на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, територій природно-заповідного фонду України і лісів державного значення. Тобто, предметом цього злочину є такі, які знаходяться в рибогосподарських водних об'єктах штучних або природних. Натомість предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України є риби різних порід на всіх стадіях свого розвитку, морські ссавці, ракоподібні і голкошкірі водні безхребетні тварини, молоски, промислові водні рослини і водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту. Ці предмети знаходяться в природних водних об'єктах і не включені у виробничо – трудовий процес [4, с. 768].

Порівняльний аналіз засвідчує, що предмет злочину, передбаченого ст. 249 КК України, дещо має ширший перелік, а саме, що до нього входять промислові водні рослини водорості, але не входять нерестові ями, як це прищаманне предмету за ст.250 КК.

Відмежування злочинів за об'єктивною стороною. Об'єктивна сторона злочину – елемент, як правило, що найбільш повно відображений у диспозиції ст. 250 КК України. Тому розмежування злочинів за ознаками цієї сторони на перший погляд може видатися не дуже складним. Проте, насправді помилок при застосуванні закону тут, як правило, найбільше. Пояснюється це тим, що при розмежуванні злочинів ознаки, що характеризують об'єктивну сторону, зустрічаються частіше, ніж інші.

Правильне встановлення ознак об'єктивної сторони є важливим із багатьох причин. Воно не рідко дає можливість встановити ознаки об'єкта й суб'єкта злочинного посягання. Таке посягання на деякі конкретні суспільні відносини може бути вчинено взагалі обмеженою кількістю способів і лише спеціальним суб'єктом. Як правило, «порушення законом об'єкта, що охороняється, може бути вчинено не будь-якими, а тільки певними діями, характер яких визначається у першу чергу властивостями самого об'єкта» [5, с.137]. Вірно встановивши спосіб дії, ми в ряді випадків можемо зробити обґрунтований висновок про об'єкт або хоча б про приблизне коло об'єктів злочинного посягання, а часом і про форму вини [6, с.161].

Розмежувати суміжні злочини за об'єктивною стороною доводиться, як правило, вже тоді, коли встановлено, що обидві дії посягають на один і той же родовий об'єкт і належать до однієї групи злочинів.

Для визначення ознак об'єктивної сторони злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК), які відмежовують їх від ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК, необхідно виявити зміст об'єктивної сторони цих суміжних злочинів. З цією метою системно згрупуємо і співставимо ознаки об'єктивної сторони, зафіксовані в диспозиції ст.ст. 250 та 249 КК України. Так, для ст.250 КК України характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього злочину: 1) дія (проведення вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах буде наявності, коли такі роботи були проведені: а) в рибогосподарських водних об'єктах; б) без спеціального на те дозволу; в) за відсутності невідкладних випадків; г) без спеціальних проектів і не в суворій відповідності до єдиних правил); 2) спосіб вчинення злочину (проведення таких робіт свідчить, що такі – проводяться шляхом вибуху для підтримання судноплавства та лісосплаву на обмілілих ділянках річок, роботи примусового скресання сплавних річок і запобігання аваріям при запорах біля мостів та гідротехнічних споруд і затонів при лісосплаві); 3) місце вчинення злочину (рибогосподарські водні об'єкти – це водні об'єкти або його частини загального та спеціального користування, які використовуються (можуть використовуватися) для розведення, вирощування, відтворення, лову (добування) риби та інших водних живих ресурсів, де водогосподарська діяльність обмежується в інтересах охорони рибних запасів або диких водних тварин та інших водних живих ресурсів); 4) засоби вчинення цього злочину (вибухові речовини, вибухові матеріали, вибухові пристрої та засоби ініціювання вибуху). Натомість для ч.2 ст. 249 КК України обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: дії (цей злочин вчинюється лише шляхом дії. На такий шлях вчинення цього злочину

вказують приписи в диспозиціях, як ч.1, так і ч.2 ст.249 КК України, зокрема, заняття рибним і т. н. промислом) [7, с. 163]; наступна ознака об'єктивної сторони за ознакою ч.2 ст.249 КК «вчинені із застосуванням вибухових речовин» – це спосіб незаконного заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а саме шляхом застосування вибуху [7, с.186]; засоби вчинення злочину – це вибухові речовини, вибухові матеріали, вибухові пристрої та засоби ініціювання вибуху; місце вчинення злочину – це водні об'єкти загального і спеціального користування.

Таким чином, підводячи підсумок з відмежування цих двох складів злочинів, передбачених ст.250 КК України та ч.2 ст.249 КК України за ознакою « ті самі діяння, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових... речовин...» [2], то за ознаками об'єктивної сторони слід зазначити, що вони відрізняються за діями: для ст.250 КК України характерні такі – проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин; для ч.2 ст.249 КК України характерні такі – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових речовин. Тобто для них характерні види діяльності, зокрема у першому випадку проведення вибухових робіт, а в другому незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Щодо способів, то вони подібні, але стосуються різних сфер. Засоби цих злочинів подібні. Натомість для статті 250 КК України місцем вчинення злочину є лише рибогосподарські водні об'єкти, а для ст.249 КК місце вчинення злочину – це водні об'єкти загального або спеціального користування.

Відмежування злочинів за суб'єктивною стороною. Суб'єктивна сторона злочину є відображенням у свідомості суб'єкта об'єктивних ознак вчиненого і характеризує ставлення до них суб'єкта [8, с.131]. Вивчення матеріалів досудового слідства і судової практики свідчить про те, що значна кількість помилок при кваліфікації злочинів відбувається або через неправильне розуміння суб'єктивних ознак складів, або з причини неглибокого їх з'ясування. Кримінальне право України не надає пріоритету ані об'єктивним, ані суб'єктивним ознакам. Якщо переоцінка об'єктивних ознак призводить до об'єктивного ставлення в вину, то переоцінка суб'єктивних факторів призвела б до засудження за думки, а не за дії. І те, й інше суперечить вимогам законності, яка має своїм основним завданням боротьбу з різними антисуспільними явищами, забезпечення непохитності суспільного і державного ладу, тому ухил деяких авторів до так званого пріоритету суб'єктивного ставлення у вину [9, с.140] має хибний, суб'єктивістський підхід до кримінально-правового ставлення в вину і не може бути сприйнятий практикою.

Основний критерій розмежування за суб'єктивною стороною – це форма вини. Але як визначити, чи передбачає той чи інший склад злочину вину умисну або необережну, із чого виходити? Це може бути: а) прямо вказано в законі; б) впливати із змісту вживаних у ньому термінів, в) із вказівок закону на мотив і мету, що характеризують умисні дії; г) походити із системного тлумачення закону [10, с. 117].

У складі умисного злочину кожна об'єктивна ознака усвідомлюється, у складі необережного – хоча б одна ознака не усвідомлюється, але може і повинна усвідомлюватися [10, с.119].

Аналіз суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст.250 і ч.2 ст.249 КК України, свідчить, що їх ознаки (суб'єктивної сторони, в тому числі і за ознакою ч.2 ст.249 КК задекларованої для дослідження) співпадають, оскільки дії винних мають умисну форму вини. При чому для одного, так і для другого складу злочину характерний прямий умисел [4, с.777; 11, с.451; 12, с.446].

Відмежування за суб'єктами злочину. Розмежування злочинів залежно від їх суб'єктів у більшості випадків не викликає труднощів. Це пояснюється тим, що ознаки суб'єкта цих злочинів указані в законі і легко можуть бути встановлені.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч.2 ст.249 КК України за ознакою злочину «ті самі діяння, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових речовин» є загальний суб'єкт, тобто фізична осудна, приватна або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства або громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років. Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ст. 250 КК України слід розуміти фізичну, осудну службову особу, відповідальну за правильну організацію і проведення вибухових робіт або керівництво вибуховими роботами, зобов'язану виконувати правила охорони рибних запасів при проведенні вибухових робіт, або неслужбову особу, як виконавця проведення вибухових робіт, зобов'язану дотримуватись зазначених правил, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років (громадянин України, особа без громадянства або громадянин іноземної держави).

Висновки. Підводячи підсумки щодо розмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 249, 250 КК України, необхідно відзначити, що вони мають відмінності за такими ознаками складу злочину: 1) за об'єктом злочину; 2) за предметом злочину; 3) за деякими ознаками об'єктивної сторони злочину; 4) за місцем вчинення злочину; 5) за суб'єктом злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 352 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2005р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 25-26. – Ст. 131.
3. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. - М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
4. *Дудоров О.О.* Злочини проти довілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
5. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алма-Ата : Наука, 1977. – 53 с.

6. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.

7. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

8. Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / А.И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 135 с.

9. Воробей П.А. Теория і практика кримінально-правового ставлення в вину / П.А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – 184 с.

10. Никифоров Б.С. Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 26-28.

11. Гавриш С.Б. Коментар до ст. 249 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.: за заг ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.] – Х. : Право, 2013. – С. 448-451.

12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 ч. / Під заг. ред. Потєбенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : Форум, 2001. – ч. 2. – 944 с.

Мельниченко В.Л. Відмежування злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів від суміжних злочинів

У статті проведено відмежування злочину, передбаченого ст.250 КК України від суміжного злочину, передбаченого ч.2 ст.249 КК України. Автором проведено відмежування задекларованих складів злочину за об'єктивними і суб'єктивними ознаками та зроблені висновки з приводу такого аналізу.

Ключові слова: відмежування, суміжні складі злочинів, об'єктивні ознаки, суб'єктивні ознаки.

Melnichenko V.L. Отграничения преступления проведения взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов от смежных преступлений

В статье проведены отграничения преступления, предусмотренного ст.250 УК Украины от смежного преступления, предусмотренного ч.2 ст.249 УК Украины. Автором проведено отграничения задекларированных составов преступления по объективным и субъективным признакам и сделаны выводы по поводу такого анализа.

Ключевые слова: отмежевание, смежные составы преступлений, объективные признаки, субъективные признаки.

Melnichenko V.L. Separation of crime blasting operations in contravention of fishery conservation regulations of related crimes

The article delimitation crime under Art. 250 of the Criminal Code of Ukraine from adjacent offense under ch. 2, Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine. The author conducted separating components of a crime declared by objective and subjective signs and conclusions on such analysis.

Keywords: separating adjacent offenses objective evidence of subjective symptoms

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.397 КК УКРАЇНИ

А.О. Мороз

*здобувач кафедри кримінального права
та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються поняття злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи, відносяться до важливих проблем з'ясування суті злочину, передбаченого ст.397 КК України та має велике значення для окреслення меж дії закону (ст.397 КК).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми злочину, передбаченого ст.397 КК України займалися такі вчені, як: В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, М.І. Панов, В.К. Матвійчук, М.І. Хавронюк та ін. Проте до цього часу відсутні праці, що стосуються поняття злочину, передбаченого ст. 397 КК України.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття злочину, передбаченого ст. 397 КК України.

Основні результати дослідження. Дослідивши витоки та генезу кримінального законодавства стосовно кримінальної відповідальності за злочин втручання в діяльність захисника чи представника особи, звернемося до з'ясування поняття злочину, передбаченого ст.397 КК України.

З'ясування суті та спроби визначення кримінально-правового поняття злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи має велике значення для правильної кваліфікації діяння винного і зміцнення законності, окреслення меж дії закону. Крім того, це поняття повинно відіграти важливу роль у боротьбі із зазначеними злочинами. В контексті вищенаведеного необхідно зауважити, що в юридичній літературі ще не були розроблені питання, які стосуються кримінально-правового поняття «втручання в діяльність захисника чи представника особи» як злочинного діяння, до цього часу відсутнє однозначне розуміння його змісту та ознак. У ряді наукових досліджень фрагментарно висвітлюють питання, що тією чи іншою мірою пов'язані із змістом злочину, передбаченого ст. 397 КК України. Проте серед авторів опублікованих праць з цієї тематики відсутнє визначення цього злочинного діяння.

Виходячи з означеного, як ми вважаємо, необхідно для визначення поняття цього злочину звернутися до уточнення деяких понять, які зазначені в диспозиції ст. 397 КК України або впливають з її змісту і стосуються складоутворюючих ознак цього злочину.

Перш за все звернемося до об'єкта цього злочину. Цим основним безпосереднім об'єктом злочину, що нами досліджується, виступають суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони регламентованої законами та іншими нормативними правовими актами правомірної діяльності захисника чи представника особи, пов'язаної з наданням правової допомоги або встановленням законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці від вчинення цьому у будь-якій формі перешкод [1, с.46-60]. Натомість додатковим безпо-

середнім об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб [1, с.46-60].

Стосовно об'єктивної сторони цього злочину, то її в загальних рисах можна сформулювати таким чином «Об'єктивна сторона злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи характеризується як активними діями, так і бездіяльністю, які мають місце у визначених об'єктивних умовах (у певний час)» [2, с.36–37]. Ці положення зовнішнього прояву мають отримати місце у визначенні поняття злочину, який нами з'ясовується. Насамперед у цьому сенсі зупинимось на з'ясуванні співвідношення термінів «юридична допомога» та «правова допомога». На наш погляд, спільним для цих визначень є наступне: 1) що така діяльність — здійснюється у встановленому (передбаченому) законом порядку і не забороненими законом засобами (способами); 2) з використанням більш широкої сфери (для правової допомоги), а саме — це будь-які законні юридичні заходи захисника чи представника особи щодо захисту прав та інтересів осіб від імені або за дорученням яких вони діють у кримінальному, адміністративному, цивільному або господарському процесах [2, с.42].

При з'ясуванні об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.397 КК України ми прийшли до висновку, що «під здійсненням правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги слід розуміти будь-які законні юридичні заходи захисника чи представника особи щодо захисту прав та інтересів осіб від імені або за дорученням яких вони діють у кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському процесах, які здійснюються у передбаченому законом порядку і не забороненими законом засобами і способами» [2, с.43-44].

Беручи за основу, що адвокатська діяльність — це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту [3], то він має право займатися такими видами адвокатської діяльності, як: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснення з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; 2) складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; 3) захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне порушення; 4) надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні; 5) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 6) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господар-

ського, адміністративного та конституційного судочинства, а також інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами; 7) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 8) надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань (крім того, адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності не заборонені законом) [3].

Отже, на підставі проведеного дослідження можна дійти до наступного, що під здійсненням правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги слід розуміти будь-які законні юридичні заходи захисника чи представника особи, оформлені в установленому законом порядку і належно посвідчені, щодо захисту або представництва стосовно прав та інтересів фізичних і юридичних осіб від імені або за дорученням яких вони діють у судах під час здійснення цивільного, господарського, кримінального, адміністративного та конституційного судочинства, а також інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед фізичними та юридичними особами, які здійснюються у передбаченому чинним законодавством порядку і не заборонені законом засобами і способами [2, с.46-47].

У диспозиції ч.1 ст.397 КК України вбачається, що таке втручання в діяльність захисника чи представника особи може здійснюватися шляхом вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги [4].

З проведеного нами дослідження слідує, що вчинення в будь-якій формі перешкод, означає те, що заважає здійсненню чого-небудь, бути перепорою, у нашому випадку – здійсненню правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги [2, с.47].

Важливим для з'ясування поняття цього злочину, в цілому є визначення об'єктивної сторони: 1) об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст. 397 КК України у формі вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги характеризується дією або бездіяльністю та часом вчинення злочину; 2) об'єктивна сторона вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.397 КК України у другій формі прояву цього злочину (порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи) а також у третій формі його прояву (порушення встановлених законом гарантій професійної таємниці захисника чи представника особи) характеризується дією та бездіяльністю [2, с.78].

Наступне, що буде важливим для формулювання задекларованого нами поняття є з'ясування суб'єкта злочину, який нами аналізується.

На підставі проведеного нами дослідження для злочинів, передбачених ст.397 КК суб'єктом злочину може бути: 1) для злочину, передбаченого ч.1 ст.397 КК України (у першій формі його прояву) суб'єктом злочину може бути

фізична, осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яка до вчинення злочину досягла 16—річного віку; 2) для злочину, передбаченого ч. 1 ст. 397 КК України (у другій формі його прояву) може бути як службова особа, яка не використовує своє службове становище стосовно захисника чи представника у своїй справі, куди мають залучатися такі особи, а порушує такі гарантії, розглядаючи інші справи, де ці особи не беруть участі у справі. Тобто, це можуть бути лише домагання таких службових осіб, які працюють по іншій справі або всіх інших неслужбових і приватних осіб, які зобов'язані згідно закону не порушувати цих гарантій з наданням правової допомоги або не порушувати професійну таємницю [5, с. 52-69].

Для ч.2 ст.397 КК України суб'єктом злочину є службова особа, яка вчиняє діяння, передбачені ч.1 ст. 397 КК з використанням свого службового становища [5, с.52-69].

Стосовно суб'єктивної сторони злочину то у всіх формах його прояву можливий лише прямий умисел на їх вчинення.

Висновки. Отже, виходячи з загального поняття злочину та об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, передбаченого ст.397 КК України, спробуємо сформулювати кримінально-правове визначення злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи. «Під кримінально-правовим втручанням в діяльність захисника чи представника особи слід розуміти умисне, заборонене КК України діяння (дію або бездіяльність) суб'єкта, що посягає на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони регламентованої законами та іншими нормативно-правовими актами правомірної діяльності захисника чи представника особи, пов'язаної з наданням правової допомоги або встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці, які полягають у вчиненні в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги (тобто в певний час) або порушенні встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці а також у вчиненні тих самих діянь службовою особою з використанням свого службового становища».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мороз А.О. Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст.397 КК України / А.О. Мороз // Юридична наука. — 2014. — № 12. — С 46-60.
2. Мороз А.О. Об'єктивна сторона злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи / А.О. Мороз // Юридична наука. — 2015. — №4. — С 36-83.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076 — VI // Відомості Верховної Ради України — 2013. — №27. — Ст. 282.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст.131.
5. Мороз А.О. Суб'єкт злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи / А.О. Мороз // Юридична наука. — 2014. — №7. — С 53-69.

Мороз А.О. Поняття злочину, передбаченого ст.397 КК України

У статті досліджується поняття злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи. З використанням загального поняття злочину та об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, передбаченого ст. 397 КК України, запропоновано визначення цього злочину.

Ключові слова: поняття, злочин, втручання в діяльність, захисник, представник особи, професійна таємниця, гарантії їх діяльності.

Мороз А.А. Понятие преступления, предусмотренного ст.397 УК Украины

В статье исследуется понятие преступления вмешательства в деятельность защитника или представителя лица. При использовании общего понятия преступления и объективных и субъективных признаков преступления, предусмотренного ст.397 УК Украины, предложено определение этого преступления.

Ключевые слова: понятие, преступление, вмешательство в деятельность, защитник, представитель лица, профессиональная тайна, гарантии их деятельности.

Moroz A. The concept of a crime under Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine

The interference with activity of a defense attorney or legal agent crime is explored in this article. The definition of this crime is proposed including the general concept of crime and subjective and objective features of crime under Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: concept, crime, the interference with activity, a defense attorney, a legal agent, a professional secrecy, guarantees of their activity.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ ВІДМОВА СВІДКА ВІД ДАВАННЯ ПОКАЗАНЬ АБО ВІДМОВА ЕКСПЕРТА ЧИ ПЕРЕКЛАДАЧА ВІД ВИКОНАННЯ ПОКЛАДЕНИХ НА НИХ ОBOB'ЯЗКІВ

О.І. Ольховенко

здобувач кафедри кримінального права

та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосуються суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.385 КК України, мають важливе теоретичне та практичне значення. Тому ця проблема потребує належного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.385 КК України, певною мірою досліджували такі науковці, як: В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, М.І. Мельник та ін. Проте, ці важливі як в теоретичному, так і в практичному плані, дослідження, не знайшли свого належного висвітлення.

Мета статті полягає у з'ясуванні суб'єктивної сторони злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків.

Основні результати дослідження. Під суб'єктивною стороною злочину в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину [1, с. 115]. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння ця сторона злочину є його внутрішньою (по відношенню до зовнішньої об'єктивної сторони злочину) стороною – невід'ємною від суб'єкта [1, с. 115]. Проблема суб'єктивної сторони злочинів і досліджуваного складу злочину, зокрема, відноситься до числа найменш вивчених [2, с. 392–396; 3, с. 25–30; 4, с. 6–73; 5, с. 144–148; 6, с.11–15; 7, с.438–509]. Це робить її надто актуальною, особливою в сучасний період боротьби зі злочинами проти правосуддя і зокрема, передбаченого ст.385 КК України. Невирішеність багатьох питань, що стосується суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.385 КК, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. Проте, це буде упущенням, до того часу, поки людина через призму свідомості (психологічну ознаку) не зрозуміє, що своєю негативною діяльністю людина найбільш загрожує відносинам, що забезпечують умови з належного давання показань свідком, виконання експертом чи перекладачем покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України чи дізнання. Оскільки поведінка людини, в тому числі й злочинна, являє собою органічну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, тому злочин

характеризується з допомогою ознак, що відносяться не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, в тому числі і ознаки суб'єктивної сторони, повинна бути вичерпно досліджена у випадку застосування кримінально-правової норми (ст.385 КК), щоб, юридична характеристика указаної кримінально - правової норми повністю співпала з законодавчим її описанням.

Зазначена вище вимога набуває особливої важливості для застосування ст.385 КК, оскільки найменший відступ від принципу законності в зазначеному питанні може потягти за собою тяжкі наслідки. Між тим в практичній діяльності ще зустрічаються непоодинокі випадки засудження за діяння без вини, а також призначення покарання, що не відповідає ступеню вини особи. Ці помилки досудового слідства і суду можуть мати різні чинники: 1) більш складний процес установлення і доказування ознак суб'єктивної сторони ніж об'єктивної; 2) відсутність, в переважній більшості, повного законодавчого описання юридичної характеристики конкретного діяння (зокрема, в ст.385 КК); 3) недооцінка значення суб'єктивних ознак і їх поверхневе дослідження; 4) вільне тлумачення таких інститутів кримінального права: суб'єктивна сторона, вина, мотив і мета (які не співпадають з їх законодавчим описанням) тощо.

Не претендуючи на остаточне вирішення проблем суб'єктивної сторони, як кримінально-правового інституту і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, ми зосередимося лише на вивченні тільки тих із них, що безпосередньо зв'язані з висновками по темі вказаного дослідження. В юридичній літературі суб'єктивна сторона злочину і, зокрема, передбаченого ст. 385 КК, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотивом і метою [8, с.115]. Таким чином, як вірно вказують В.К. Матвійчук і С.А. Тарарухін, однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина [9, с.5]. Це, на нашу думку, приводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними цілями, а також зв'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони злочину, точніше – про її співвідношення з виною.

Іноді, щодо суб'єктивної сторони, вказується дещо інакше, що це є психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою злочину [10, с.161]. Проте і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину у формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Враховуючи те, що зазначені вище питання залежать від вирішення питання про співвідношення суб'єктивної сторони і вини, то коротко розглянемо ці загальнотеоретичні питання з врахуванням обмеженого обсягу цієї роботи. З цієї проблеми питання висловлені три основні судження: 1) П.С. Дагель вважає, що вина представляє собою внутрішню, суб'єктивну сторону злочину, психічне відношення суб'єкта до свого суспільно небезпечного діяння і його наслідків, виражене в злочині [11, с.78]. Іншими словами цей

вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вину, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно зв'язана з мотивацією і емоційною діяльністю [12, с.41]. Обґрунтовуючи свою думку він зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує тезис про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, заснована на змішанні суб'єктивної сторони злочину (вини) і ознак складу злочину, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішанні понять змісту і форми вини [13, с.123]. У оцінці такої позиції слід погодитися з думкою А. І. Рарога: 1) що ця позиція не переконлива в теоретичному відношенні і несприятлива – в практичному; 2) що ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття умислу і необережності і інші психологічні моменти до поняття вини не виключає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П.С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики і включення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція страждає логічною непослідовністю, оскільки П.С. Дагель, характеризуючи вину, ставив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але аналізуючи останні він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи за його ствердженням на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст) [4, с.5–8]. Отже, ототожнення суб'єктивної сторони і вини є необґрунтованим. Натомість деякі автори розглядають вину як поняття більш широке ніж суб'єктивна сторона. Так, Ю.А. Демидов стверджує, що вина не може зводитися до якого-небудь елемента злочину, чи до умислу і необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину) [14, с.114]. Подібно цьому автору Г.А. Злобін стверджує, що вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння одночасно виступає як цілісна характеристика злочину в усіх його істотних для відповідальності відношеннях і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню) [15, с.23].

Виходячи з вищевикладеного Ю.А. Демидов і Г.А. Злобін помилково вважають, що вина є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість, що вона включає в себе як об'єктивну так і суб'єктивну сторону злочинного діяння. З цього приводу слід погодитися з думкою А.І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції «двох вин» Б.С. Утевського, яка не була сприйнята наукою і судовою практикою [16, с.9]. Необхідно також погодитися з думкою А.І. Рарога, що такі судження Ю.А. Демидова, Г.А. Злобіна та

інших мають під собою ґрунт непорозуміння, що в досудовому слідстві та судовій практиці термін вина застосовується в двох значеннях: а) в науці кримінального права поняття вини означає наявність в діяннях особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказаність факту вчинення злочину конкретною особою [17, с.15; 18, с.50].

У вітчизняній науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину розкривається з допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини. Ці ознаки зв'язані між собою, але є самостійними психологічними явищами, але не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення. Проте, все ж таки слід погодитися з В.К. Матвійчуком та С.А. Тарарухінім, що до суб'єктивної сторони злочину необхідно віднести і таку психологічну ознаку як емоції, адже вони знайшли законодавче закріплення в КК України [9, с.6].

Не вдаючись в подальшу дискусію з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, я вважаю, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст.385 КК). В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину або називаються в диспозиції статті, зокрема в ст.385 КК, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення, так, вина є обов'язковою ознакою досліджуваного злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст.2 КК). Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, за якою кримінальній відповідальності й покаранню повинні підлягати лише винні особи. Проте, вина не висчерпує повністю змісту суб'єктивної сторони складу злочину. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [8, с.179]. Зміст форми вини розкривається в ст. 24 і 25 КК. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в злочині як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає так званий «оціночний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б.С. Утевський запропонував своє, на його думку більш вдале визначення, включивши в нього оціночний момент [19, с.103]. Його судження про вину як оціночну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину, зокрема передбаченого ст.385 КК, є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин [20, с.8]. Ось чому суб'єктивна сторона злочину, на наше переконання, повинна встановлюватись через перелік юридично значимих ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину, на

основі яких проводиться поділ злочинів із формальними або матеріальними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах із формальним складом, до яких відносяться склад злочину передбачений ч.1 ст.385 КК. Як відомо, із цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору. Одні автори стверджують, що у злочинах формальним складом вина виражається в психічному відношенню не тільки до дій, але й до наслідків [21, с.27; 22, с.6]; інші переконані, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів (тобто в злочинах із формальними складами форма вини визначається психічними ставленнями тільки до діяння) [20, с.74; 23, с.11–29].

Автор повністю поділяє другу точку зору, тому що вона не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.385 КК. У зазначеній статті КК України відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки. Разом з тим, структура об'єктивної сторони злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків, як злочину з формальним складом, свідчить, що цей злочин може вчинятися лише умисно і умисел тут можливий тільки прямий.

Мотиви зазначених умисних дій можуть бути різними: неввірно зрозумілі інтереси осіб, егоїзм, помста тощо. Однак вони, як відомо, на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання, або при звільненні від реального відбування покарання.

Автор переконаний, що для того, щоб запропонувати якісь теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій, які винний, наприклад, свідок відмовився від давання показань або експерт чи перекладач відмовився від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України. Про це свідчить дослідження 100% кримінальних справ, охоплених нашим вивченням. З яких 100% справ свідчать, що вони вчинилися з умисною формою вини (при чому умисел був лише прямий). Ці висновки підтверджують проведенням мною опитуванням працівників правоохоронних органів, судів та студентів юридичних факультетів і вузів стосовно відмови свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (94% із 600 опитаних вказали на прямий умисел вчинення цих злочинів). Це також підтверджується тим, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає їх вчинити (оскільки інших складових окрім завідомості своїх дій, тут немає).

Характер та зміст вини у злочинах з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків,

а свідомість і воля людини встановлюється лише стосовно вчинених нею дій. Структура злочинів з формальними складами злочину, до яких належить і діяння, передбачене ст.385 КК, така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже і складу злочину [24, с.73]. Ще раз стверджуємо, що об'єктивна сторона злочину, що нами досліджується в якості обов'язкової ознаки включає лише суспільно небезпечні дії та час вчинення злочину.

Інтелектуальна ознака умислу в даних злочинах включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності дій. Ставлення до наслідків у виді заподіяння шкоди охоронюваним інтересам правосуддя, що охоплюється усвідомленням та бажанням особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст.385 КК України. Натомість вольова ознака аналізованих злочинів реалізується у бажанні вчинення конкретних дій.

Таким чином, злочин відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків може бути вчинений тільки з прямим умислом. Це зумовлено тим, що злочинний вольовий акт стає можливим лише тоді, коли спонукання суб'єкта стають дійсними, шлях і засоби їх задоволення знайдені і набувають чітко виражену неправильність у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума [25, с.114].

Однією з основних ознак, які характеризують злочин, передбачений ст.385 КК є суспільна небезпека. Визначаючи зміст умислу, а точніше, інтелектуального критерію вини, треба встановити і фактор усвідомлення особою вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру події яка утворює діяння як акт вольової поведінки людини; і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для охоронюваних законом інтересів суспільства, громади чи окремої людини. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, заборонність, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст.385 КК. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру свого діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. У той же час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ст.385 КК. Аналіз змісту умислу злочинів, що досліджуються, дає нам можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи. Підставою для такого твердження є обставина, яка закладена у нормах процесуального законодавства. Особа повинна розуміти обов'язки, які вона повинна виконувати у зв'язку із здійсненням кримінального провадження, цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Необхідно звертати увагу на процесуальні права та обов'язки учасників певних проваджень, тощо, при з'ясуванні суб'єктивної сторони.

Таким чином, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а отже і усвідомити, що караність діяння

означає його підвищену суспільну небезпеку. Це складає на нашу думку перший етап формування умислу винного – інтелектуальний критерій вини.

На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ст.385 КК спосіб чи утриматись від нього. При відмові свідка від давання показань або відмові експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків бажання особи буде підтверджене незаконними діями особи або осіб, тобто фактичними даними. В цьому випадку винний усвідомлює, що вчиняє дії, передбачені ст.385 КК України і бажає їх вчинити. В цьому контексті можна стверджувати, що саме від волі винної особи залежить рішучість у вчиненні цього злочину не зважаючи на загрозу кримінальної відповідальності.

На думку певного кола науковців умисним вважаються також дії особи, яка, не усвідомлюючи самої суспільної небезпечності свого діяння, бажає його вчинити [26, с.134]. Дане правило може бути застосовано і для аналізованих злочинів як діянь із формальним складом, які можуть бути вчинені лише з прямим умислом і для наявності складу злочину немає кримінально-правового значення передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Вчиняючи дії, передбачені ч.1 ст.385 КК України, винний взагалі може не приділяти уваги можливому розвитку подій як результату його поведінки, зосереджуючись лише на самому змісті своїх вчинків, їх обґрунтованості та важливості в момент заподіяння.

Нашим опитуванням працівників правоохоронних органів, суддів, студентів юридичних вузів і факультетів (600 осіб) встановлена суть мети та мотиву злочинів, передбачених ст.385 КК. Ця суть і причини проявляються у: 1) почутті жалю до обвинуваченого – 31,3%; 2) впливі зацікавлених осіб – 21,42%; 3) користі – 17,6%; 4) ревнощам, злості та інших особистих почуттях – 7,4%; 5) помсті – 7,3%; 6) прихованні іншого злочину – 6,8%; 7) неприязні на ґрунті міжнаціональних та релігійних стосунків – 5,4% ; 8) інші причини – 2,78 %. Цікаво, що подібною є градація мотивів вчинення й інших злочинів [27, с.92–99].

Враховуючи те, що мотив не входить в зміст психологічного відношення особи до вчиненого нею діяння за ст.385 КК, він лежить поза сферою інтелекту і волі як ознаки умислу, то вони таким чином складають психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психологічного процесу в зв'язку з вчиненням злочину, вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом на відміну від вини. Проведений аналіз судової практики щодо мотивів їх вчинення і підтверджує умисну форму вини для злочину, передбаченого ст.385 КК. Отже, мотив – це завжди психологічна причина вчинку. В цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Важливо звернути увагу на те, що хоча мотиви злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи не визначені законом (ст. 385 КК), однак в практичній слідчій та судовій діяльності вбачається необхідним на стадії досудового та судового розгляду справи встановити мотив та обґрунтувати їх в обвинувальному вирокі. Тому правильно, на наш погляд, відзначав Б.С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...» [28, с.15]. Тому у відповід-

ності з п.2 ч.1 ст.91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення. Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків слід більше приділяти уваги, ніж це робиться на практиці. Як свідчить вивчення нами юридичної літератури та кримінальних справ стосовно злочинів, передбачених ст.385 КК України, вихідним моментом учинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру, правова оцінка злочину ускладнюється. У більшості випадків, на думку практикуючих юристів, мотивом виступає бажання допомогти підсудному уникнути відповідальності.

Мотиви умисного цього діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення певної міри покарання. Під мотивом злочину розуміють як обумовлено певними потребами внутрішнє спонукування, яким винний керувався при вчиненні злочину.

Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант загально визначеним є те, що на відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне винний, вчиняючи злочин. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес, якщо мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка вчинює злочин, то мета злочину визначає направленість дій, тобто – якого наслідку хоче досягти особа. Проте ні під час досудового слідства, ні під час розгляду кримінальних справ в судовому засіданні щодо відмови свідка від давання показань або відмови експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385) мета не встановлювалася, хоча це є істотним упущенням тому, що мета складає базу, тобто психологічну основу, на якій зароджується вина і мета існує ще до вчинення злочину, до появи вини.

Проведене нами опитування респондентів та аналіз кримінальних проваджень цієї категорії злочинів дозволив виділити декілька основних результатів як мети своїх діянь, досягнення яких прагне особа, що вчинила злочин, передбачений ст.385 КК України. Це: 1) добитися більш м'якого покарання для винної особи; 2) уникнути можливих неприємностей від зацікавлених осіб, або, навпаки, догодити цим особам; 3) отримати певну матеріальну чи іншу винагороду; 4) задовольнити які-небудь власні егоїстичні потреби (помститися, дошкулити ворогу, супернику в особистих взаєминах і т.п.); 5) притягнення до кримінальної відповідальності та засудження завідомо не винної особи; 6) уникнути відповідальності за вчинення іншого злочину.

Як свідчать результати нашого дослідження, спектр мети та мотивів цих злочинів досить широкий і різнобарвний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме запобіганню досліджуваного злочину. Зокрема, не важко бачити, що деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розділяти на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного злочину можна визначити як усвідомлення спонукання (потяг) до вчинення діяння, передбаченого ст.385 КК України.

Саме такий підхід і ставлення до цих ознак матиме вагоме значення для теорії кримінального права та практики. Зазначене положення має знайти відображення у відповідній постанові Пленуму Верховного суду України з зазначеної категорії справ (злочинів, проти правосуддя) у наступній редакції: «Судам з метою усунення недоліків в з'ясуванні форм і видів вини необхідно по кожній конкретній справі встановлювати мотив і мету злочину як психологічну основу, на якій зароджується вина та які впливають на суть вини».

Висновки. На підставі дослідження можна визначити такі основні положення: 1) суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст.385 КК України характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього злочину може бути лише прямий; 2) мотиви і мета цього злочину можлива різноманітна і не впливає на кваліфікацію злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи, але має значення для виду і міри покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.
2. *Беньківський В.О.* Деякі теоретичні питання вини / В.О. Беньківський // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 392–396.
3. *Воробей П.А.* Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / Петр Адамович Воробей. — К. : НАВСУ, 1997. — 184 с.
4. *Рарог А.И.* Субъективная сторона и квалификация пре ступлений / Алексей Иванович Рарог. — М. : Профобразование, 2001. — 135 с.
5. *Ткачук А.Л.* До питання про витоки вини як правової категорії / А.Л. Ткачук // Актуальні проблеми держави та права / Одес. нац. акад. — Одеса, 2000. — Вип.13. — С. 144–148.
6. *Фельдблом В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.715. «Уголовное право и уголовный процесс» / В.С. Фельдблом. — М., 1972. — 16 с.
7. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 1992. — С. 62–64.

8. Учебник уголовного права. Общая часть / [Бородин С.В., Кудрявцев В.Н., Кузнецова Н.Ф. и др.]; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. — М. : Спартак, 1998. — 412 с.

9. *Матвійчук В.К.* Суб'єктивна сторона складу злочину: [лекція] / В.К. Матвійчук, С.А. Тарарухін. — К. : Українська академія внутрішніх справ, 1994. — 36 с.

10. *Светлов А.Я.* Субъективная сторона преступления / А.Я. Светлов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть Общая. — К., 1995. — С. 160–168.

11. *Дагель П.С.* Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Изв. вузов. Правоведение. — 1969. — № 1. — С. 77–79.

12. *Дагель П.С.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. — Воронеж : Воронеж. ун–т, 1974. — 230 с.

13. *Дагель П.С.* Понятие вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Материалы XIII научной конференции ДВГУ. — Владивосток, 1968. — Ч. IV. — С. 121–129.

14. *Демидов Ю.А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Юрий Андреевич Демидов. — М. : Юрид. лит, 1975. — 184 с.

15. *Злобин Г.А.* Виновное вменение в историческом аспекте / Г.А. Злобин // Уголовное право в борьбе с преступностью. — М., 1981. — С. 20–26.

16. *Протченко Б.А.* Понятие невменяемости в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Изв. вузов. Правоведение. — 1987. — С. 82–86.

17. *Малков В.П.* Субъективные основания уголовной ответственности / В.П. Малков // Государство и право. — 1995. — № 1. — С. 14–16.

18. *Плотников А.И.* Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам) / Александр Иванович Плотников. — Оренбург : Основа, 1997. — 140 с.

19. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве / Борис Самойлович Утевский. — М. : Госюриздат, 1950. — 319 с.

20. *Дагель П.С.* Установление субъективной стороны преступления / П.С. Дагель, Р.В. Михеев. — Владивосток : ДВГУ, 1972. — 36 с.

21. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Николай Дмитриевич Дурманов. — М.–Л. : АН СССР, 1948. — 312 с.

22. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право. — 1965. — № 6. — С. 26–28.

23. *Скляр С.В.* Вина и мотивы преступного поведения / Сергей Валерьевич Скляр. — СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. — 326 с.

24. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / Степан Богданович Гавриш. — Харьков : Основа, 1994. — 640 с.

25. *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / Святослав Андреевич Тарарухин. — К. : Юринком, 1995. — 208 с.

26. *Малинин В. Б.* Причинная связь в уголовном праве / Василий Борисович Малинин. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. — 343 с.

27. *Савченко А.В.* Мотив і мотивація злочину: [монографія] / Андрій Володимирович Савченко. — К. : Атіка, 2002. — 144 с.

28. *Викторов Б.А.* Цель и мотив в тяжких преступлениях / Борис Алексеевич Виктор. — М. : Госюриздат, 1963. — 82 с.

Ольховенко О.І. Суб'єктивна сторона злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків

У статті здійснено дослідження суб'єктивної сторони злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків. Автор з'ясував загальні положення стосовно суб'єктивної сторони злочину та ретельно дослідив внутрішню сторону злочину, передбаченого ст. 385 КК України.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, вина, мотив, мета злочину, дослідження.

Ольховенко А. И. Субъективная сторона преступления отказ свидетеля от дачи показаний или отказ эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей

В статье проведено исследование субъективной стороны преступления отказ свидетеля от дачи показаний или отказ эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей. Автор выяснил общие положения касаясь субъективной стороны преступления и тщательно исследовал внутреннюю сторону преступления, предусмотренного ст. 385 УК Украины.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, вина, мотив, цель преступления, исследования.

Olhovenko O. Mental element of crime of refusal of a witness to testify or refusal of an expert or interpreter to perform their duties

The article studies mens rea refusal of a witness to testify or refusal of an expert or interpreter to perform their duties. The author found the general provisions regarding mens rea and carefully examined the inside of the offense under Art. 385 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: mens rea, wine, motive, goal crime investigation.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2015.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ ВИБОРЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АБО ДОКУМЕНТІВ РЕФЕРЕНДУМУ

Ю.В. Орлов

аспірант кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосуються об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, мають велике значення для теорії кримінального права та кваліфікації цього злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами об'єктивної сторони цього злочину на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, М.І. Панов, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, С.Я. Лихова та ін. Проте до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму.

Основні результати дослідження. Потрібно зазначити, що є загальноприйнятими положенням стосовно того, що об'єктивна сторона злочину являє собою сукупність встановлених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв злочинного посягання [1, с.133]. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять своє відображення частково в законі. З усіх структурних частин складу злочину найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна сторона. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ст.158-2 КК України).

Як показує вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури з кримінального права, проблемі об'єктивної сторони злочину як загальнотеоретичній і практичній проблемі присвячена значна кількість праць [2, с.81; 3, с.106-141; 4, с.5; 5, с.128-143; 6, с.189-211; 7, с.3-268; 8, с.3-343; 9, с.313-343; 10, с.357-383; 11, с.1-343; 12, с.131-138; 13, с.69-83; 14, с.265-372; 15, с.12-563]. Це певною мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння є достатньо розробленими, ми одразу перейдемо до проблеми нашого дослідження. Вважаємо лише за необхідне уточнити складові стосовно загального вчинення щодо об'єктивної сторони складу злочину, дотримуючись у цьому питанні поглядів В.К. Матвійчука. До об'єктивної сторони злочину слід віднести такі ознаки, як діяння (дія та бездіяльність), обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, засоби вчинення злочину та джерело злочинного діяння [16, с.213-214].

Ознаки об'єктивної сторони досліджуваного злочину відтворено в загальних рисах у Законі (ст.158-2 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього злочину передбачені такі, як дії, так і бездіяльність, час вчинення злочину. Встановлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину має важливе не тільки наукове, але й практичне значення.

Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, як свідчить вивчення юридичної літератури, до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм, передбачених цією статтею, і законотворчу діяльність та теорію кримінального права.

Низка понять, які використовують автори в своїх роботах для з'ясування обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, викликані цілком зрозумілими чинниками: 1) це намагання при аналізі та науковому обґрунтуванні механічного перенесення заборон чи прав з інших законодавчих актів; 2) це уникнення аналізу об'єктивної сторони зазначеного злочину, а натомість тяжіння до тлумачення форм прояву злочину, передбаченого ст.158-2 КК України; 3) це відсутність в роботах, які стосуються цієї теми, роз'яснення термінології на належному рівні.

Отже завдання нашого дослідження в межах, визначених цією статтею, полягає в тому, щоб як найповніше: а) врахувати позитивні моменти, що стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст.158-2 КК), послідовно їх визначити і обґрунтувати; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони цього злочину, визначити повну сукупність обов'язкових ознак об'єктивної сторони, що характеризують зовнішні прояви досліджуваного діяння; в) здійснити кваліфікацію діянь, передбачених ст.158-2 КК України за ознаками об'єктивної сторони цього злочину.

Вищезазначені завдання і напрямки та позитивні моменти дослідження допоможуть нам правильно назвати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Такими є: 1) дії; 2) бездіяльність; 3) місце вчинення злочину; 4) час вчинення злочину.

На основі вищезгаданого та з урахуванням недоліків, визначених нами при аналізі сутності об'єктивної сторони цього злочину і необхідності меж дослідження запропонуємо дефініцію зовнішньої сторони злочину, передбаченого ст.158-2 КК України. Об'єктивна сторона злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму характеризується як активними діями, так і бездіяльністю, які мають місце у визначених об'єктивних умовах, у певному місці та у певний час.

Проведений нами аналіз окреслює межі подальшого дослідження, але на нашу думку, є недостатнім для усвідомлення ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.158-2 КК України. Тому ми дійшли висновку, що в

подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути ще такі питання: погляди в джерелах з кримінального права на поняття об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму; термінологію, якою користуються автори наявних публікацій, як вони її пояснюють та як вона співвідноситься з чинним КК України, а також із сучасною судовою практикою. Це викликано тим, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, надто складна, і як свідчить наше дослідження, має багатоаспектний характер та суттєві дискусійні моменти, що так чи інакше впливають на практику застосування цієї статі, та законотворчу діяльність.

В юридичній літературі існує значна кількість часом суперечливих поглядів на поняття і зміст об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Так, І.О. Зінченко зазначає, що об'єктивна сторона цього злочину складається із двох альтернативних дій: 1) незаконного знищення виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму; 2) пошкодження виборчої документації або документів референдуму [17, с.152]. М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур стверджують, що об'єктивну сторону цього злочину складають дві форми: 1) незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в ЦВК після проведення виборів або референдуму; 2) пошкодження виборчої документації або документів референдуму [18, с. 170]. М.І. Мельник наполягає на тому, що об'єктивна сторона цього злочину виражається в активних діях, а саме у незаконному: 1) знищенні виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання; 2) їх пошкодженні [19, с.121]. П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, В.П. Тихий впевнені, що з об'єктивної сторони цей злочин виражається у двох формах: 1) незаконному знищенні виборчої документації або документів референдуму, які є предметом злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, тобто виборчої документації, яка підлягає зберіганню у державних архівних установах та Центральній виборчій комісії, або у 2) пошкодженні виборчої документації або документів референдуму [20, с.187]. П.П. Андрушко вбачає, що із об'єктивної сторони цей злочин виражається або у 1) незаконному знищенні виборчої документації або документів референдуму, які є предметом злочину, передбаченого ст. 158-2 КК, тобто виборчої документації, яка підлягає зберіганню у державних архівних установах та і Центральній виборчій комісії, або у 2) пошкодженні виборчої документації або документів референдуму [21, с.281].

Аналіз існуючих точок зору на поняття об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.158-2 КК України свідчить, що їх автори, зокрема, М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур (автор другої точки зору) і П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, В.П. Тихий (автори четвертої точки зору), П.П. Андрушко (автор п'ятої точки зору) дають визначення зовнішнього прояву цього діяння загальними фразами, посилаючись на дві форми його

прояву, переписуючи положення диспозиції ч.1 ст.158-2 та ч.1 ст.158-1 КК України, а не з використанням складових (ознак) об'єктивної сторони. Такий підхід авторів не додає позитиву для правозастосовних органів. Деяку спробу якось вирішити проблему визначення об'єктивної сторони діяння, передбаченого ч.1 ст.158-2 КК України зробили в подальшому І.О. Зінченко (автор першої точки зору) та М.І. Мельник (автор третьої точки зору), вказавши, що зовнішній прояв цього злочину, зокрема на альтернативні дії та на активні дії.

Проте перед тим, як проаналізувати зовнішні ознаки прояву цього злочину, передбачених ч.1 ст.158-2 КК України, необхідно звернутися до розуміння термінології, що має відношення до зовнішніх ознак цього злочину, яка приведе нас до її визначеності і буде сприяти розумінню суті об'єктивної сторони цього злочину. Визначаючи у цьому сенсі залежність якості правового матеріалу, а ми в цьому контексті віднесли б і застосування термінології в ч. 1 ст.158-2 КК України. З цього приводу Н. Вінер зазначав, що «теорія і практика права тягнуть за собою дві групи проблем: групу проблем, яка стосується загального призначення права, розуміння справедливості в праві, і групу проблем, що стосуються технічних приписів, при допомозі яких ці поняття стануть ефективними [22, с.29]. Ці положення впритул стосуються принципу визначеності та єдності термінології у складі злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму та можливості здійснення ефективної, кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин лише за допомогою визначених у законі термінів (які могуті сприяти розумінню ознак об'єктивної сторони злочину).

Нам здається, що таке різноманіття понять, що використовується авторами для позначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.158-2 КК України, має такі підстави: 1) неоднозначне сприйняття означених у законі ознак як в теорії кримінального права, так і в правозастосовній діяльності; 2) різне тлумачення понять «незаконне», «знищення», «поза встановленим строком зберігання», «після проведення виборів», «після проведення референдуму», «а так само», «пошкодження»; 3) відхід законодавця або неналежне формулювання ним у законі такої ознаки об'єктивної сторони цього злочину, як час його вчинення. Крім того, деякі автори положення, які стосуються місця і часу вчинення злочину, змішують з обстановкою його вчинення.

Отже, з'ясування підстав, що використовуються авторами для позначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони цього злочину, усвідомлення вищезазначених питань і напрямків, а також точок зору на цю проблему допоможуть нам вірно з'ясувати та визначити обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму.

Перш за все розглянемо найбільш загальні положення цієї проблеми, а потім перейдемо до конкретних питань нашого дослідження, що допоможе нам з'ясувати змістовні, суттєві проблеми об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму.

Такими загальними питаннями на наш погляд, є: 1) незаконне знищення виборчої документації у державних архівних установах та Центральній вибор-

чий комісії України; 2) незаконне знищення документів референдуму у державних архівних установах та Центральній виборчій комісії України; 3) а так само пошкодження виборчої документації; 4) а так само пошкодження документів референдуму; 5) поза встановленим строком зберігання; 6) після проведення виборів або референдуму [23].

У цьому сенсі ми маємо з'ясувати, який обсяг містять положення закону «незаконне знищення виборчої документації», «незаконне знищення документів референдуму» у перших двох формах його прояву. Крім того, підлягає з'ясуванню співвідношення перших двох форм прояву злочину і третьої і четвертої форми прояву цього злочину, а також місця і часу вчинення цих злочинів у чотирьох формах його прояву, та як зазначені нами у дослідженні ці загальні положення, сформульовані законодавцем, співвідносяться. Для більш кращого розуміння цих положень назвемо ці форми прояву: 1) незаконне знищення виборчої документації поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в центральній виборчій комісії України після проведення виборів; 2) незаконне знищення документів референдуму поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та Центральній виборчій комісії України після проведення референдуму; 3) а так само пошкодження виборчої документації; 4) а так само пошкодження документів референдуму.

З цією метою нам потрібно з'ясувати обсяг такої незаконної поведінки особи, як незаконне знищення виборчої документації поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів, щоб уявити волю законодавця. Перш за все необхідно звернутися до тлумачення терміну «незаконне». Великий тлумачний словник сучасної української мови не містить термін «незаконне», а лише — «незаконно», що є присл. до незаконний [24, с.760]. Термін «незаконний», означає «... -а, -е. Який забороняється законом, порушує закон. // Який суперечить законіві, йде врозріз із ним... [24, с. 760]. «Русско-украинский словарь» термін «незаконний» тлумачить таким чином: «... — ым образом незаконно, незаконным способом (чином)» [25, с.107]. «Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля» термін «незаконный», тлумачить як «...противозаконный, не согласный съ законами, правилами, постановлениями; // въ народъ: противный обычаемъ, преданьямъ, обрядамъ...» [26, с.518-519].

Аналіз етимологічного тлумачення терміну «незаконний», запропонованого в словниках, можна звести до наступних положень, які можна взяти за основу: 1) що суперечить законіві; 2) що забороняється законом; 3) що порушує закон, йде врозріз з ним; 4) протизаконний, не узгоджений з законами, правилами, постановами.

Для того, щоб визначитись з терміном «незаконний», ще доцільно було б звернутися до терміна «незаконні дії», який означає: «... дії, що порушують встановлений законом правопорядок. Такими є: а) дії, заборонені законом; б) дії, вчинені не в тому порядку, який для них визначений законом. Залежно від характеру Н. д. вони утворюють склад відповід. правопорушення: цив.,

адм., кримінального тощо. У передбачених законодавством випадках під поняття «незаконні дії» підпадає і їх пасивна форма т.д. незаконна бездіяльність...» [27, с. 129].

Отже, можна констатувати, що термін «незаконний» стосується як дії, так і бездіяльності і означає: 1) діяння, що заборонене законом або іншими нормативно-правовими актами; 2) діяння, що порушує закон, інші нормативно-правові акти, йде врозрід з ними; 3) діяння, що неузгоджене з законами, іншими нормативно-правовими актами.

Стосовно терміна «знищення», то він в довідкових джерелах використовується як «... дія за знач. знищити і знищитися та знищувати...» [24, с. 473]. Так, термін «знищувати», означає: « - ую, - уеш, недоп., знищити, - шу, - щипш, док., перех. 1. Вбиваючи, нищачи і т. ін., припиняти існування кого-, чого-небудь, призводити до загибелі, смерті // Руйнувати, псувати що-небудь, ламаючи, рвучи і т.ін. // Скасовувати, ліквідовувати що-небудь...» [24, с. 473]. Також термін «уничтожить» означає «... 1. Кого - что. Прекратитъ существование кого - чего - н., истребить...» [28, с. 681]. «Украинско-русский словарь» термін «знищувати» трактує «... щую, — щуем, знищити, — шу, — щипш, уничтожать, уничтожить; истреблять, истребить...» [25, с. 278]. «Русско-украинский словарь под. ред. С.И. Головащук, Л.А. Коробчинской, Н.И. Пилинской: Т.3» термін «уничтожать» трактує «... 1. Знищувати, — щую, — щуеш и нищити, знищити и мног. познищувати и понищити; (истреблять — еще)...» [29, с. 548]. Знищення — це приведення об'єкта (предмета) до повної непридатності із втратою можливості його відновлення [30, с. 633].

Аналіз етимологічного трактування терміну «знищувати» запропонованого в довідникових джерелах, дає можливість виокремити наступні положення, які можуть бути основою в цьому сенсі: 1) означає, що нищачи, припиняти, існування кого-, чого-небудь; 2) означає знищення — це приведення об'єкта (предмета) до повної непридатності і з втратою його можливості до відновлення.

Наше розуміння припису закону «незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму» знайшло підтримку в юридичній літературі. Так, М.І. Мельник та О.О. Дудоров зазначають, що незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму полягає в діяннях, внаслідок яких такі документи перестають фізично існувати, а також такі документи втрачають властивість бути носієм зафіксованої на них інформації та не підлягають відновленню, тобто приводяться у стан, який повністю і завжди виключає використання їх за призначенням [31, с.432].

Положення закону «...поза встановленим строком зберігання ...» та «... після проведення виборів...» можна частково зрозуміти із етимології термінів: «поза», «встановленим», «строком», «зберігання», «після», «проведення», «виборів». Українско-русский словарь; Под. ред. Л.С. Паламарчук, Л.Г. Скрышника. — К. «Наукова думка», 1976 г.» термін «поза» тлумачить «... предл. ...минуя кого, что—н. мимо (кого, чего)...» [32, с. 576]. Великий тлумачний словник сучасної Української мови термін «поза» трактує «...прийм. ... 1. Указує на предмет, місце і т.ін.: ... б) поза які, мимо яких спрямована дія; в) за

межі яких спрямована дія: ... г) за межами яких хто-, що-небудь є, міститься, перебуває ... 2. Указує на місце дії, яка відбувається... б) поза кого-, чого-небудь; в) за межами чого-небудь... . Указує на певний час перед чим-небудь» [24, с.1013-1014].

Значений термін указує на час поза яким що-небудь відбувається. Термін «встановлений» відсилає нас до терміну «установити», а той — до терміну «установлювати», який означає «... утверджувати, узаконювати, що-небудь...» [24, с.1517].

Натомість термін «строк», означає «... -у, ч.1. Установлений, визначений для кого, чого-небудь відрізок часу // Відрізок часу взагалі...» [2, с.1405]. Щодо терміну «зберігання» то він означає «-я, с. Дія за значенням зберігати...» [24, с.440].

Слід погодитися з думкою, що є в юридичній літературі, що слова (фразеологічний зворот) «після проведення виборів або референдуму» вказують як на час вчинення зазначених у диспозиції статті досліджуваного злочину дій (знищення виборчої документації або документів референдуму), так і характеризують предмет злочину у цій формі його вчинення, які протягом певного часу після проведення відповідних виборів або референдуму повинні зберігатися або у державних архівних установах, або в Центральній виборчій комісії України [33, с.274].

Отже, можна констатувати, що аналіз виборчого законодавства свідчить про те, що Центральна виборча комісія після офіційного оприлюднення результатів виборів Президента України та виборів народних депутатів України передає виборчу документацію до відповідної центральної державної архівної установи. Так, згідно ст. 115 Закону України «Про вибори народних депутатів України» Центральна виборча комісія після офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів передає виборчу та іншу документацію, що підлягає внесенню до Національного архівного фонду, у тому числі протоколи про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях та про підсумки голосування в межах виборчих округів, до відповідної центральної державної архівної установи, а окружні виборчі комісії передають таку документацію до Державного архіву в Автономній Республіці Крим та відповідних місцевих державних архівних установ [34]. Натомість виборча документація, що не підлягає внесенню до Національного архівного фонду, передається окружними виборчими комісіями до місцевих архівних установ, створених органами влади Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [34].

Виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, попередні та уточнені списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Закону при проведенні голосування і підрахунку голосів виборців, протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих архівних установах, визначених частиною другою ст.115 цього Закону, протягом п'яти років з дня офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів, після чого знищуються в установленому порядку [34]. Крім того, слід погодитися з думкою

П.П. Андрушка, що «... доповнення ... окремою нормою, сформульованого у ст. 158-2КК, з позиції законодавчої техніки не є достатньо обґрунтованим. При цьому і текст самої позиції законодавчої техніки сформульований у диспозиції ч.1 ст. 158-2КК вкрай невдало, що дає підстави для неоднозначного визначення майже всіх ознак передбаченого нею складу злочину і предмету зазначених у ній діянь, ознак об'єктивної сторони (самого діяння, часу та місця його вчинення, форми вини)...зокрема, яка форма і вид вини при пошкодженні зазначених документів — чи може визнаватись злочином необережне їх пошкодження, ознак кваліфікованого його виду, зокрема, чи є таким член комісії з референдуму у разі знищення документів референдуму...» [30, с.285].

Слід погодитися з думкою П.П. Андрушка, що зберігання виборчих документів після проведення виборів в окружних чи територіальних та дільничних виборчих комісіях виборчими законами не передбачено, оскільки такі комісії свою діяльність після проведення виборів припиняють [33, с.275-276].

Ці положення в подальшому будуть розкриті за окремими ознаками об'єктивної сторони цього злочину, а на предмет дослідження в цій статті цього досить.

Під пошкодженням виборчої документації або документів референдуму слід розуміти їх приведення у стан, непридатний для їх подальшого використання за їх цільовим призначенням внаслідок втрат частини зафіксованої на них інформації [35, с.187].

Існує думка, що предметом злочину у формі пошкодження документів можуть бути будь-які виборчі документи і документи референдуму [33, с.274-275; 35, с.181]. Проте існують й інші судження, де вищезазначене твердження не знаходить такого підтвердження. Так, М.І. Мельник та О.О. Дудоров стверджують, що предметом цього злочину є виборча документація та документи референдуму, які знаходяться на зберіганні у державних архівних установах та ЦВК після проведення виборів або референдуму [31, с.431]. Це знаходить своє підтвердження з використанням модальних часток, зокрема «само», російського «же» в ч.1 ст.158-2 КК України, що є службовою частиною мови, яка застосовується після прислівника «так» [36, с.147-148].

Це свідчить, що як знищення виборчої документації або документів референдуму, так і пошкодження виборчої документації або документів референдуму стосується тоді, коли воно відбувається поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму.

З метою більш глибокого розуміння положень, які стосуються дій або бездіяльності, звернемося до існуючих точок зору на розуміння терміну «знищення виборчої документації або документів референдуму» двох перших форм, які характеризують діяння. Так, М.І. Мельник зазначає, що знищення виборчої документації або документів референдуму полягає в діяннях, внаслідок яких такі документи перестають фізично існувати (при цьому такі документи втрачають властивості бути носієм зафіксованої на них інформації та не підлягають відновленню, а саме, приводяться у стан, який повністю і назавжди виключає використання за призначенням. Таке знищення може здійснюватись

шляхом, наприклад, спалювання, подрібнювання, травлення кислотою, стирання тексту документа до стану неможливості його розпізнавання та відновлення, стирання інформації з магнітного лазерного диску, заливання фарбою тощо) [31, с.432]. І.О. Зінченко під знищенням виборчої документації розуміє активні дії, що передбачають повну ліквідацію виборчих документів або документів референдуму будь-якими способами, приведення документів у неприродний стан, коли вони втрачають свої властивості і не можуть бути носіями зафіксованої в них інформації (спалювання, розірвання тощо) [17, с.152]. М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур під незаконним знищенням виборчої документації або документів референдуму поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму слід визнавати вчинення протиправних дій (підпалення, подрібнювання, обливання кислотою, залиття водою тощо), внаслідок чого такі документи, які за законом ще підлягають зберіганню, перестають фізично існувати або втрачають можливість бути носієм зафіксованої на них інформації та не може бути відновлено [18, с.171]. П.П. Андрушко під знищенням виборчої документації або документів референдуму — це певні дії винного, внаслідок яких припиняється фізичне існування матеріальних носіїв, на яких зафіксована певна інформація (наприклад, спалювання документації чи документів), або документи приводяться у такий стан, коли вони втрачають властивість бути носієм зафіксованої на них інформації (наприклад, видалення тексту шляхом травлення, розривання, стирання тексту з неможливістю його відновлення) [33, с.281]. П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, В.П. Тихий стверджують, що знищення виборчої документації або документів референдуму — це певні дії винного, внаслідок яких припиняється фізичне існування матеріальних носіїв, на яких зафіксована певна інформація (наприклад, спалювання документації чи документів), або документи приводяться у такий стан, коли вони втрачають властивість бути носієм зафіксованої на них інформації [35, с.187].

Аналіз існуючих точок зору на дві перших форми прояву цього злочину, передбаченого ч.1 ст.158-2 КК України свідчать, що І.О. Зінченко (автор другої точки зору), М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур (автори третьої точки зору), П.П. Андрушко (автор четвертої точки зору), а також П.П. Андрушко, І.О. Мельник, В.П. Тихий, В.І. Осадчий, І.О. Зінченко (автори п'ятої точки зору в окремій монографії) вбачають, що знищення виборчої документації відбувається лише шляхом дії. Натомість М.І. Мельник, коментуючи ст.158-2 КК України у Науково-практичному коментарі, на наш погляд вірно зазначає, що знищення виборчої документації або документів референдуму полягає в діяннях. Цим самим підтверджує, що воно може відбуватися як шляхом дії, так і бездіяльності. Про це свідчить положення ч.2 ст.158-2 КК України, які сформульовані таким чином: «Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища» [23]. Це підтверджується й тим, що в деяких випадках під «незаконні дії» підпадає їх пасивна форма так звана незаконна бездіяльність [27, с.129].

Отже, в перших двох формах прояву цього злочину слід відмітити такі дії та бездіяльність, як: 1) незаконне знищення виборчої документації; 2) незаконне знищення документів референдуму.

У цьому сенсі слід звернути увагу на те, що дія — це активна протиправна, вольова поведінка особи. Натомість бездіяльність — це пасивна протиправна, вольова поведінка особи.

Проте, такої характеристики для їх розмежування недостатньо. Ясно, що вона як активна поведінка завжди являє собою певний рух тіла, яким вважається навіть неістотний рух м'язів, міміка, жестикуляція і оскільки слова вимовляються через посередність певних рухів м'язів — це також рух тіла [37, с.67].

Разом з тим слід визнати, що будь-які тілорухи допустимо визнати пошуковою дією, а лише такі, що: по-перше, оскільки мова йде про ознаку об'єктивної сторони злочину, дія — тілорухи, які відбуваються в ситуації, коли особа має поводити себе пасивно; по-друге, оскільки мова йде про форму (вид) суспільно-небезпечної поведінки, дія — тілорухи, які направлені на завдання відповідної шкоди [37, с.67]. Стосовно ж бездіяльності, то зрозуміло, що вона як пасивна вольова протиправна поведінка, являє собою перш-за все відсутність тілорухів, але бездіяльність це далеко не будь яка відсутність тілорухів [37, с.69]. Цю позицію слід підтримати, виходячи з того, що: по-перше, оскільки мова йде про форму суспільно небезпечної поведінки, бездіяльність — це те, що проявляється в утриманні від необхідних для недопущенні шкоди тілорухів; по-друге, оскільки мова йде про ознаку об'єктивної сторони злочину, бездіяльність — відсутність тих тілорухів, які відбуваються в ситуації, коли особа повинна обов'язково вести себе активно (для іншого заборон не встановлено) [37, с.69].

Тепер з'ясуємо третю і четверту форми прояву цього злочину (ч.1 ст.158-2 КК), які сформульовані наступним чином: 3) а так само пошкодження виборчої документації; 4) а так само пошкодження документів референдуму. Перш за все у цьому сенсі розглянемо існуючі точки зору на зазначені діяння (дію або бездіяльність). І.О. Зінченко під пошкодженням розуміє приведення документів у частково непридатний стан, коли можливість їх використання за цільовим призначенням суттєво утруднюється або навіть унеможливується (відірвано частину документа, залито чорнилами або фарбою текст тощо) [17, с.152]. П.П. Андрушко, І.О. Зінченко М.І. Мельник, В.І. Осадчий і В.П. Тихий стверджують, що пошкодження виборчої документації або документів референдуму — це їх приведення у стан, непридатний для їх подальшого використання за їх цільовим призначенням внаслідок втрати частини зафіксованої на них інформації (наприклад відривання частини документа, заливання документа фарбою, знищення частини тексту документа шляхом стирання чи травлення) [20, с.187]. М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур стверджують, що пошкодження виборчої документації або документів референдуму — це заподіяння шкоди таким документам, внаслідок якої використання їх за цільовим призначенням ускладнено або неможливо (залежно від обставин таке пошкодження може бути визнане малозначним діянням (ч.2 ст.11 КК) [18, с.171].

П.П. Андрушко під пошкодженням виборчої документації або документів референдуму вважає їх приведення у стан, непридатний для їх подальшого використання за цільовим призначенням внаслідок втрати частини зафіксованої на них інформації (наприклад, відривання частини документа, заливання документа фарбою, знищення частини тексту документа шляхом стирання чи травлення) [33, с.281].

Аналіз існуючих точок зору на пошкодження виборчої документації або документів референдуму свідчить, що жоден із авторів не вказує, чи ці дві форми прояву цього злочину вчиняються шляхом дії чи бездіяльності. Лише П.П. Андрушко, коли пояснює, що не утворює складу злочину, передбаченого ст.158-1 (нині ст.158-2 КК), знищення чи пошкодження виборчої документації чи документів референдуму, які не підлягають передачі на зберігання до державних архівних установ після завершення виборчого процесу у територіальних, окружних, дільничних виборчих комісіях до закінчення проведення відповідних виборів і припинення діяльності відповідних виборчих комісій (такі дії, за наявності підстав, можуть кваліфікуватися за ст.357 КК), то зазначає, що пошкодження відбувається (виходячи з його судження) шляхом дії [21, с. 282].

Не можна погодитися з думкою П.П. Андрушка та групою авторів крім нього, зокрема І.О. Зінченком, М.І. Мельником, В.І. Осадчим та В.П. Тихим, що предметом злочину у формі пошкодження документів можуть бути будь-які виборчі документи і документи референдуму [33, с.274-275; 35, с.181]. Про це навіть частково вище зазначає П.П. Андрушко «...що не утворює складу злочину, передбаченого ст.155-1 (нині ст.155-2 КК), знищення чи пошкодження виборчої документації чи документів референдуму, які не підлягають передачі на зберігання до державних архівних установ після завершення виборчого процесу...» [21, с.28]. Нашу позицію підтверджує М.І. Мельник та О.О. Дудоров, стверджуючи, що предметом цього злочину є виборча документація та документи референдуму, які знаходяться на зберіганні у державних архівних установах та ЦВК України після проведення виборів та референдуму [31, с. 431]. Це, як ми вже зазначали вище, знаходить своє підтвердження з використанням законодавчих модальних часток, зокрема «само», російською «же» в ч.1 ст.158-2 КК України, що є службовою частиною мови, яка застосовується після прислівника «так».

Зазначені вище недоречності в теорії і на практиці мають бути усунені наступним чином « а так само незаконне пошкодження виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та Центральної виборчої комісії України після проведення виборів або референдуму».

Таким чином, пошкодження виборчої документації або документів референдуму стосується лише документів, переданих на зберігання в зазначені установи та може відбуватися як шляхом дії, так і бездіяльності.

Теорія кримінального права та існуюча практика до цього часу не вирішили проблеми, яка стосується місця вчинення злочину взагалі і, зокрема, стосовно злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Таке становище, на наш погляд, перешкоджає одноманітному

розумінню такої ознаки об'єктивної сторони злочину, а, отже, і стало перепонуою для з'ясування цієї ознаки і в складі злочину, передбаченому ст.158-2 КК України, і не сприяло, як свідчить наше дослідження, повноті зовнішнього прояву цього діяння. У цьому контексті слід погодитися з В.Г. Мороз, що український законодавець до цього часу не запропонував визначення поняття «місце вчинення злочину», а тому, як наслідок цього, в теорії кримінального права існують різні точки зору на це поняття, що створює непередбачувані проблеми та труднощі при застосуванні чинного кримінального законодавства на практиці [38, с.122].

З приводу поняття «місце вчинення злочину» існують наступні судження; одні автори під місцем вчинення злочину розуміли територію, на якій вчинено суспільно небезпечне діяння [39, с.18]; другі – наполягали, що під місцем вчинення злочину слід вбачати певну територію, на якій почато, закінчено злочин, чи настає злочинний результат (при цьому «територія» вживається тут у самому широкому розумінні цього слова, тобто як частина адміністративного поділу державної території, наприклад, відкрите море, інший водний шлях, чи як частина певної місцевості, де проводяться які-небудь роботи або розміщені певні приміщення, наприклад, порушення статутних правил караульної (вахтової) служби, вчинене у караулах і на постах з охорони складів з боєприпасами, озброєнням, бойовою технікою чи інших об'єктів, що мають важливе значення) [40, с.165–166]; треті – вбачали, що місце є територією, на якій було розпочато, закінчено діяння або настав злочинний результат, але вони не озвучують, в якому розумінні вживається це поняття, а лише наводять приклади законодавчого закріплення місця вчинення злочину за КК 1960 р. (наприклад, місцем вчинення злочину, передбаченого ст.163-1КК, є континентальний шельф СРСР, за ст.204 КК – море. Враховуючи те, що в певних випадках місце вчинення злочину описано в законі як оціночне поняття, його встановлення може викликати певні труднощі, тому в теоретичному і практичному відношенні можуть бути корисні рекомендації вчених, що конкретизують названі оціночні поняття) [41, с.133; 42, с.133]; четверті – стверджували, що в архаїчному слов'янському праві така ознака об'єктивної сторони, як місце вчинення злочину, характеризувалася наступним чином: «...дом, двор, поле, лодка» [43, с. 18; 44, с.177]; п'яті – зазначали, що місце вчинення злочину – це певна територія, на якій вчинено злочин, зокрема, п. «г» ч.1 ст.258 КК РФ передбачає покарання за незаконне полювання на території заповідника, заказника чи в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а п. «в» ч.1 ст.256 КК РФ до караного діяння відносить незаконне добування риби, морського звіра та інших водних тварин або промислових морських рослин у місцях нересту або на міграційних шляхах до них [45, с.340; 46, с.203]; шості – визначають місце вчинення злочину ні більше ні менше як певну територію, на якій вчинено те чи інше злочинне діяння, зокрема, ст.258 КК РФ описує незаконне полювання на території заповідника, заказника чи в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації (при цьому вони виділяють три види зв'язку злочинного діяння з місцем – діяння вчиняється у певному місці; діяння, що виражається в зазначенні певного місця;

діяння, яке посягає на те чи інше місце, зокрема, незаконне проникнення в житло – ст.139 КК РФ, незаконне перетинання державного кордону – ст.322 РФ [47, с.367; 48, с.64]; сьомі - впевнені, що місце вчинення злочину як ознака складу злочину являє собою просторову характеристику злочину, що безпосередньо вказана в диспозиції статті Особливої частини КК РФ, яка впливає на кваліфікацію вчиненого і диференціацію відповідальності, тобто – це ділянка території, на якій була виконана об'єктивна сторона злочину, але місце в даному випадку – не тільки фізичний простір, це територія, яка характеризується і соціальними ознаками, наприклад, заповідник (ч.2 ст.250 КК РФ), відкрите море (ч.2 ст.256 КК РФ) – це не просто ділянки території або акваторії, це ділянки, які володіють певними соціальними характеристиками і правовим статусом (КК РФ не містить правил визначення місця вчинення злочину [37, с.116-117]; восьмі – асоціюють місце вчинення з певною територією, де злочин було розпочато, закінчено або де злочин було припинено [49, с.245]; дев'яті – вважають, що місцем вчинення злочину є певна територія, на якій вчиняється злочин [50, с.98]; десяті – стверджують, що під місцем вчинення злочину слід розуміти певну територію, або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння, настають суспільно небезпечні наслідки (місце вчинення злочину в одних випадках визначається як територія України – це ст.ст.268, 334 КК, повітряний простір – це ст. 282 КК, економічна зона України – це ст.243 КК України; у других – воно використовується як географічне поняття, наприклад, море, внутрішні морські і територіальні води – це ст.243 КК України, атмосферне повітря – це ст.241 КК України, водні об'єкти – це ст.242 КК України, надра – це ст.240 КК України, континентальний шельф – це ст.244 КК України; у третіх – під ним розуміють певну територію, на якій людина проживає чи займається виробничою або іншою діяльністю, наприклад, житло, інше приміщення чи сховище – це ст.ст. 185, 186, 187, річкове, морське або повітряне судно – це ст.278 КК України, транспортні комунікації – це ст.279 КК України, вибухонебезпечні підприємства, вибухонебезпечні цехи – це ст.273 КК тощо. Іноді це місце, де відбуваються певні події чи певні дії виняткового характеру, наприклад, поле бою – це ст.ст. 429, 432 КК України, район бойових дій – це ст.433 КК України. У деяких складах місце вчинення злочину визначається як територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим, наприклад, державний кордон України – це ст.331 КК України, митний кордон України – це ст.201 КК України, заповідники, території й об'єкти природно-заповідного фонду – при незаконному полюванні – це ст.248 КК України, місце обмеження волі – це ст.390 КК України, місце позбавлення волі – це ст.393 КК України, виправні установи – це ст.ст. 391, 392 КК України, спеціалізовані лікувальні заклади – це ст.394 КК України та ін. У деяких випадках місце вчинення злочину виступає як кваліфікуюча ознака, наприклад, розбій, вчинений щодо населення в районі воєнних дій – це ч.2 ст.243 КК України) [51, с.126–127]. Існують інші точки зору на поняття «місце вчинення злочину», які в тій чи іншій мірі повторюють у тій чи іншій інтерпретації це поняття. Ми лише показали різноманіття в цьому питанні. Проте, враховуючи те, що такий напрям дослідження виходить за

межі предмета нашого пошуку, то ми візьмемо за основу визначення поняття «місце вчинення», запропоноване В.Г. Мороз, яка більш глибоко торкнулася цієї проблеми. Вона сформулювала його таким чином: «Під місцем вчинення злочину потрібно розуміти територію, інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними і правовими критеріями, де було розпочато, продовжено чи припинено злочинне діяння [38, с.133]».

Таке поняття «місце вчинення злочину», на наш погляд, є обґрунтованим, оскільки воно базується на глибокому аналізі існуючих точок зору, що зустрічаються в джерелах з кримінального права та утверджується на з'ясуванні такої термінології, як: «місце», «територія», «акваторія», «простір», «місцевість», інших термінах і поняттях. Зокрема, «Словарь русского языка» С.І. Ожегова тлумачить термін «місце» як: «...1. Пространство, которое занято или может быть занято кем—чем-н., на котором что—н. происходит, находится или где можно расположиться...2. Участок на земной поверхности, местности...» [28, с.281]. Новий тлумачний словник української мови цей термін трактує як: «... Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь; місцина, місцевість...» [24, с.652-653].

«Словарь русского языка» С.І. Ожегова тлумачить термін «територія» як: «Земельное пространство с определенными границами...Территориальные воды...» [16, с.649]. Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «територія» розуміє як: «...1. Частина земної кулі, що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. // Частина якої-небудь країни (область, район і т.ін.). Вільна територія — частина певної області, певного міста тощо, яка підлягає особливим міжнародним законам...» [24, с.1443]. Юридична енциклопедія територію тлумачить так: «територія (лат. *territorium* — область, територія; від *terra* — земля) в міжнародному праві — частина — частина земної кулі (суша, води, повітряний простір над ними) та космічний простір і небесні тіла, що в ньому знаходяться. Термін використовується для визначення різних категорій земного та позаземного простору, відмежованих від ін. відповід. просторів певними поверхнями (кордонами), які мають той чи ін. юрид. статус і відповід. правовий режим. За видами прав. Режиму Т. поділяються на 3 осн. Категорії: а) держ. територія; б) міжнародна територія; в) територія зі змішаним режимом. Міжнародна Т. — це Т., яка знаходиться у заг. користуванні всіх держав і на яку не поширюється суверенітет будь-якої держави. До між нар. Т. належать відкрите море та повітряний простір над ним, Міжнародний район морського дна, Антарктика та ін. ... Т. зі змішаним режимом — це Т., на якій діють одночасно норми як міжнародного, так і нац. права прибережних держав. До складу Т. зі змішаним режимом належить прилегла зона, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона, міжнародні ріки, канали міжнародні морські та протоки міжнародні» [52, с.42–43].

Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «акваторія» трактує як просторову ділянку водної поверхні (моря, ріки, озера, затоки, наприклад, акваторія Дніпра) [24, с.17]. Термін «простір» цей же словник тлумачить так: «...Одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка

характеризується протяжністю та обсягом...Площа чого-небудь на земній поверхні; територія...Відсутність яких-небудь обмежень...» [24, с. 1170].

Названий словник термін «місцевість» трактує як «...1. Яке-небудь місце, простір земної поверхні. 2. Те саме, що край» [24, с.1170].

Як у названих, так і в інших випадках місце злочину може бути конструктивною (необхідною або кваліфікуючою) ознакою об'єктивної сторони того чи іншого складу злочину. Так, місце вчинення злочину є необхідною ознакою злочину, передбаченого ст.158-2 КК України.

Місце вчинення злочину прямо передбачено в диспозиції ч.1 ст.158-2 КК України таким чином: «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму...у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України» [23]. Це підтверджується тим, що цей припис закону відповідає на питання, де вчиняється таке знищення виборчої документації або документів референдуму.

На підставі проведеного дослідження, можна дійти наступних висновків:

1) під місцем вчинення злочину потрібно розуміти територію, інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними і правовими критеріями і означає, де було розпочате, продовжено, закінчено чи припинено злочинне діяння; 2) місцем вчинення злочину, як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, є державні архівні установи та Центральна виборча комісія; 3) без з'ясування місця вчинення цього злочину особа, що застосовує закон, не може встановити склад злочину в діянні особи як підставу її притягнення до кримінальної відповідальності.

Аналіз існуючих публікацій, що стосуються об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, свідчить, що час як об'єктивна умова вчинення цього злочину, не підлягала дослідженню і навіть не згадувалася. Проте, поряд з такими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму як дія, бездіяльність, місце, час як обов'язкова об'єктивна умова вчинення цього злочину має важливе значення у процесі здійснення його кримінально-правової кваліфікації.

Слід звернути увагу на те, що час вчинення злочину виступає в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони надто рідко. Крім того, важливо зазначити, що врахування часу вчинення злочину, в нашому випадку — незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, при застосуванні норм кримінального закону може утруднюватися ще й тим, що його не завжди достатньо просто виявити серед інших обставин і ознак, що утворюють кримінально-правову норму.

Будь-який злочин вчиняється в умовах місця і часу. Проте слід констатувати, що в джерелах з кримінального права проблема часу вчинення злочину взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 158-2 КК України, не отримала свого належного з'ясування ні в теорії кримінального права, ні в правозастосуванні. Окремим напрямом проблеми приділено значно більше уваги в межах інших наук, зокрема таких як криміналістика, кримінологія, кримінально-процесу-

альне право, конституційне право. Неприродність такого становища, так як кримінально-правова характеристика діяння є відправною основою кримінологічної та криміналістичної його характеристик. Час вчинення злочину в значній мірі визначає зміст предмета доказування, форми здійснення якого закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві і розробляються в цьому сенсі кримінальною процесуальною наукою. У наукових джерелах, як правило, не розкривається зміст цієї ознаки об'єктивної сторони складу злочину і надто рідко пропонується її визначення.

Важливо, на наш погляд, погодитися з твердженнями, які мають місце в юридичній літературі, фундаментальні праці, присвячені об'єктивній стороні злочину, цій проблемі належної уваги не приділяли і не приділяють [5, с.1-244]. Натомість було б несправедливо стверджувати, що проблема часу вчинення злочину не викликала певної уваги фахівців з кримінального права взагалі, оскільки зі всіх аспектів цієї проблеми найбільш розроблений такий, як визначення часу вчинення злочину при вирішенні проблеми про межі дії закону про кримінальну відповідальність у часі [53, с.141; 54, с.190].

Як нам уявляється, що загальновизнаним є положення, що час вчинення злочину як ознака складу злочину сприймається у розумінні певного часового періоду, протягом якого вчинено злочин [8, с.398]. У той же час у різних джерелах з кримінального права пропонуються різноманітні визначення часу вчинення злочину: 1) А.В. Наумов зазначає, що «...це певний часовий період, протягом якого може бути вчинено злочин [9, с.194]; 2) П.І. Грішанін – стверджує, що «...це, зазвичай не просто певний час доби або час року, а конкретний період, що характеризується суспільно-політичними подіями» [55, с.171]; 3) І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, Г.І. Зубець, М.І. Панов – розуміють її як «...певний проміжок часу, часовий період, протягом якого вчиняється суспільно-небезпечне діяння та настають суспільно-небезпечні наслідки [56, с.65; 51, с.127]; 4) М.І. Коржанський наполягає на тому, що «...це така ознака об'єктивної сторони, яка позначає законом, коли було вчинено або одне й те саме, ...коли законом заборонено чинити такі дії» [6, с.207]; 5) П.С. Матишевський – стверджує, що «час виступає в якості ознаки складу злочину лише тоді, коли він указаний в законі в розумінні тієї або іншої частини року, місяця, неділі або доби...» [57, с.134]; 6) М.В. Володько – вважає, що «...це певний часовий період, протягом якого скоюється злочин» [58, с.98]; 7) М.І. Ковальов – стверджує, що «... це, коли закон розуміє не просто як певний час доби або час року, а конкретний період, в який відбуваються які-небудь події, які можуть обтяжувати або, навпаки, пом'якшувати кримінальну відповідальність [40, с.98]; 8) Є.Л. Стрельцов – упевнений, що «...це певна частина року місяця, тижня, доби або наявність спеціальних подій, що можуть мати загальне часове значення [59, с.94]; 9) Р.В. Вереша – наполягає на тому, що «... це означений у законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено злочин» [60, с.106]; 10) І.В. Діордіца – уявляє, що «...це певний проміжок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння й натомість суспільно небезпечні наслідки [61, с.59]; 11) Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, О.А. Чуваков – стверджують, що час вчинення, як ознака складу злочину,

розуміється не просто як певний час доби або року, а конкретний часовий період, коли відбуваються які-небудь події, що можуть обтяжувати або навпаки пом'якшувати кримінальну відповідальність [62, с.41]; 12) П.Л. Фріс — розуміє, що «...це відповідний проміжок часу, протягом якого вчиняється злочинне діяння і в разі випадків настають, передбачені законом шкідливі наслідки [63, с.91]; 13) С.І. Селецький — розуміє, що «... це обов'язкова ознака складу конкретного злочину в тих випадках, коли його зазначено в законі, як ту чи іншу частину року, місяця, тижня, дати [64, с.63]; 14) А.Ю. Строган — стверджує, що це певний часовий період, протягом якого скоюється злочин [65, с.210]; 15) В.Б. Малінін — наголошує, що це певний період або момент, описаний в диспозиції кримінально-правової норми, що має кримінально-правове значення, в який було виконано суспільно небезпечне діяння або настав злочинний результат, тобто вчинено злочин [8, с.414].

Аналіз існуючих точок зору дає нам підстави згрупувати подібні судження стосовно поняття «час вчинення злочину». Наприклад, А.В. Наумов, М.В. Володько, А.Ю. Строган під такою ознакою об'єктивної сторони розуміють певний часовий період, протягом якого може бути вчинено злочин [9, с.177; 58, с.98; 65, с.210]; група авторів І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, І.В. Діордіца, П.Л. Фріс, М.І. Панов — стверджують, що під такою зовнішньою ознакою, як час потрібно розуміти певний проміжок часу, часовий період, протягом якого вчиняється суспільно небезпечне діяння та настають суспільно небезпечні наслідки [56, с.65; 51, с.127; 61, с.59; 63, с.92]; М.І. Ковальов та група авторів: Т.О. Гончар, О.А. Чуваков — наполягають на тому, що час вчинення злочину, як ознака об'єктивної сторони, це коли закон розуміє не просто певний час доби або час року, в конкретний період, в який відбуваються які-небудь події, які можуть бути підставами, за якими їх виділяють [40, с.144—145; 62, с.49]. По-перше, ознаки об'єктивної сторони злочину розрізняються за частотою, з якою вони зустрічаються. Такі групи в цьому контексті надають нам можливість поділяти ознаки об'єктивної сторони злочину на обов'язкові та факультативні. Питання про поділ ознак об'єктивної сторони злочину на обов'язкові і факультативні відбувається тоді, коли мова йде про загальний склад злочину. У складах окремих злочинів обов'язкові всі ознаки об'єктивної сторони злочину. *По-друге*, ознаки об'єктивної сторони злочину розрізняються за природою. Виходячи з цього аспекту дані ознаки можна поділити на: 1) ознаки, що характеризують зміст злочину; 2) ознаки, що характеризують умови вчинення злочину. До ознак об'єктивної сторони, що характеризують зміст злочину, відносяться: суспільно небезпечна поведінка (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, необхідний причинний зв'язок, спосіб вчинення злочину, знаряддя і засоби вчинення злочину. Натомість до ознак об'єктивної сторони, що характеризують умови вчинення злочину, слід віднести, час та обстановку вчинення злочину.

Врахування часу вчинення злочину при застосуванні норм КК України може мати певні труднощі, це буває тоді, коли його не достатньо просто виявити серед інших обставин, серед інших обставин і ознак, що утворюють кримі-

нально-правову норму (це не стосується злочину, передбаченого ст.158-2 КК України).

До позитивних моментів, які можна споглядати з визначень часу вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони діяння, слід віднести такі: 1) сюди відносять певний проміжок часу, певний часовий період, протягом якого було вчинено суспільно небезпечне діяння та (або) настали суспільно небезпечні наслідки, тобто вчинено злочин (автори — А.В. Наумов, М.В. Володько, А.Ю. Строган, І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, Г.І. Зубець, М.І. Панов, І.В. Діордіца, П.Л. Фріс, М.І. Ковальов, Т.О. Гончар, О.А. Чуваков, В.Б. Малінін); 2) це може бути означений в законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинений злочин (Р.В. Вереша); 3) це така ознака об'єктивної сторони, яка позначає законом, коли було вчинено або одне й те саме, коли законом заборонено чинити такі дії (автор М.Й. Коржанський); 4) це ознака, що представляє собою визначений період або момент, що має кримінально-правове значення, в який було вчинено суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), або злочин було завершено, а так само було припинено (автор М.А. Кауфман) [20, с.10].

Негативними факторами, які підлягають виділенню з існуючих визначень цієї ознаки об'єктивної сторони є наступні: 1) це конкретний період, що характеризується суспільно-небезпечними подіями (автор П.Ф. Грішанін); 2) конкретний період, в який відбуваються які-небудь події, які можуть обтяжувати або навпаки пом'якшувати кримінальну відповідальність (автори М.І. Ковальов, Т.О. Гончар, О.А. Чуваков).

Для з'ясування такої ознаки об'єктивної сторони, як час вчинення злочину, необхідно врахувати, що в тих випадках, коли законодавець вкладає в закон волю, то йдеться не про час взагалі, як це має місце в нормах про принципи кримінального права, а більш предметно позначає його, якщо дозволяють семантичні можливості, без використання власне терміна «час» — чи окремим словом, чи словосполученням [41, с.397]. Щоб вийти з цього положення, необхідно звернутися до тлумачення цих приписів.

Є сенс погодитися з твердженням, що категорія часу — це «...відносно стійке і фундаментальне утворення, яке існує в різних формах і проявах. Очевидно, що кожна форма руху матерії, оскільки остання може існувати не інакше, як в часі і просторі, має свої просторово-часові зв'язки, свої, відповідні форми руху матерії, простір і час» [41, с.399]. Проте, на наш погляд, потрібно враховувати те, що час вчинення злочину є поняття, в своїй основі — правове, то його визначення повинно відображати властиві йому юридичні ознаки, а це означає, що злочином є таке діяння, яке також як і його злочинні наслідки, знаходить свій законний вираз в ознаках об'єктивної сторони злочину, виходячи з цього часом вчинення злочину потрібно було б визнати час виконання об'єктивної сторони злочину [41, с.399].

З метою надання визначення такої ознаки як час вчинення злочину потрібно звернутися до термінології, яка наповнює його зміст.

Термін «період» означає «...—у, ч, Проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін. // Час, коли відбувається яка-небудь подія, триває дія,

розгортається чиясь діяльність і т. ін.» [24, с.937]. Натомість термін «проміжок», трактується як: «... час, що відмежовує одну подію, явище, дію і т. ін. від іншої // Взагалі відрізок часу» [24, с.1160].

Отже на підставі викладеного час вчинення злочину – це певний проміжок часу або певний часовий період, описаний в диспозиції кримінально-правової норми, або такий, що впливає з її змісту, що має кримінально-правове значення, в який виконана об'єктивна сторона злочину, або злочин було продовжено, або припинено.

Проте, наше завдання з'ясувати цю ознаку (час вчинення злочину) виходячи з описання її в диспозиції ст. 158-2 КК України. Її описання ми маємо виходячи із Закону таким чином «... поза встановленим строком зберігання...», «... після проведення виборів або референдуму...» [23].

На підставі викладеного можна дійти наступних суджень: 1) під часом вчинення злочину слід розуміти – певний проміжок часу, або певний часовий період, описаний в диспозиції кримінально-правової норми, або такий, що впливає з її змісту, що має кримінально-правове значення, в який виконана об'єктивна сторона злочину або злочин було продовжено, або припинено; 2) часом вчинення злочину знищення виборчої документації або документів референдуму є часовий період після проведення виборів або референдуму поза встановленим строком їх зберігання.

Висновки. На підставі викладеного слід зазначити, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст. 158-2 КК України характеризується дією і бездіяльністю, місцем і часом вчинення злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

2. *Бажанов М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР. Часть Общая: [учебник] [Ю.В. Александров, А.Ш. Якупов, М.И. Бажанов и др.]; под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. – К. : Изд-во «Вища школа», 1984. – С. 81– 97.

3. *Бурчак Ф.Г., Фесенко Е.Ф.* Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая; отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис. – К. : Наукова думка, 1985. – 448 с.

4. *Гришанин П.И.* Объективная сторона преступления / П.И. Гришанин // Советское уголовное право: Часть общая: [учебное пособие] – М. : ВЮЗИ, 1961. – 147 с.

5. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Государственное изд-во юрид. литературы, 1960. – 244 с.

6. *Коржанський М.Й.* Об'єктивна сторона злочину / М.Й. Коржанський // Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: [курс лекцій] / За ред. М.Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – С.189–211.

7. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение: Норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Изд-во «Наука», 1982. – 288с.

8. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / В.Б. Малинин. – СПб : Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. – 316 с.

9. *Наумов А.В.* Объективная сторона преступлений / А.В. Наумов // Российское уголовное право. Курс лекций: В 3 т. Т.1. Общая часть / А.В. Наумов. – [4-е изд. перераб. и доп.] – М. : Волтерес Клувер, 2007. – С. 313 – 343.

10. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В.А. Номоконов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. – Т.1: Перступление и наказание. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. – С. 357–383.

11. *Петин И.А.* Механизм преступного насилия / И.А. Петин – СПб : «Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 343 с.

12. *Пионтковский А.А.* Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Часть Общая: В 6-ти томах / Редкол.: А.А. Пионтковский и др. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – Т. 2. – С. 131–183.

13. *Семенцова И.А.* Объективная сторона состава преступления / И.А. Семенцова // Уголовное право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». – Ростов н/Д: «Феникс», 2003. – С.69–83.

14. *Таганцев В.С.* Преступная деятельность / В.С. Таганцев // Русское уголовное право: [лекции]: Часть Общая. В 2 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1994. – С. 265–372.

15. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М. : Институт международного права и экономики А.С. Грибоедова, 2001. – 576 с.

16. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально–правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Мтавійчук. – К. : «Азимут – Україна», 2005. – 464 с.

17. *Зінченко І.О.* Коментар до ст. 158-2 КК України / І.О. Зінченко // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. – Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – [5те вид., допов.] – Х. : Право, 2013. – с. 151 – 153.

18. *Гнетнев М.К., Готін О.М., Мазур М.В.* Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / М.К. Гнетнев, О.М. Готін, М.В. Мазур // Кримінальне право (Особлива частина): [підручник]; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2–ге вид]. – К. : «ВД» Данор», 2013. – С. 156–212.

19. *Мельник М.І.* Злочини проти виборчих трудових та інших особистих прав: свобод людини і громадянина / М.І. Мельник// Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. В.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С.106-152.

20. *Андрушко П.П., Зінченко І.О., Мельник М.І., Осадчий В.І., Тихий В.П.* Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (стаття 158-2 КК) /П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, В.П. Тихий // Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав / П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова та ін.; за заг. ред. В.П. Тихого. – Х. : Изд-во «Кроссруд», 2008. – С. 180–192.

21. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: [монографія] / П.П. Андрушко. – К. : КНТ, 2007. – 328 с.
22. *Винер Н.* Кибернетика и общество / Н. Винер. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. - 200 с.
23. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної ради України. – 2001. – №25–26. – Ст. 131.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / з дод. і доп. // уклад. голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 172 с.
25. Русско-украинский словарь, Т.2; Редакторы тома С.И. Головащук, Л.А. Коробчинская, Н.Н. Пилинский. – К. : Изд-во. «Наукова думка», 1966. – 756с.
26. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М. : Рус. яз., 1999. – Т.2: И. – О. – 1999. – 779 с.
27. *Костенко О.М.* Незаконні дії / О.М. Костенко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4; Н-П. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – 720 с.
28. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд. испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с.
29. Русско-украинский словарь, Т. 3; Редакторы тома С.И. Головащук, Л.А. Коробчинская, Н.Н. Пилинский. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1968. – 727 с.
30. *Светлов О.Я.* Знищення і зруйнування пам'яток історії та культури / О.Я. Светлов / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 2 – К. : Українська енциклопедія, 1999. – 744 с.
31. *Мельник М.І.* Коментар до ст. 158-2 КК України / М.І. Мельник // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., перероб. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 431–434.
32. Украинско-русский словарь (Составители: В.С. Ильин, Е.П. Дорошенко, Л.А. Юрчук и др.); за ред. Л.С. Паламарчук, Л.Г. Скрипник. – К. : «Наукова думка», 1976. – 944 с.
33. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: [монографія] / П.П. Андрушко. – К. : КНТ, 2007. – 328 с.
34. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11. – Ст. 73.
35. *Андрушко П.П., Зінченко І.О., Мельник М.І., Осадчий В.І., Тихий В.П.* Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158-2 КК) / П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, В.П. Тихий // Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав (П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова та ін.); за заг. ред. В.П. Тихого. – Х. : Изд-во Кроссрод, 2008. – С. 180 – 192.
36. *Баранов М.Т., Костяева Т.А., Трудникова А.В.* Русский язык: Справ. Материалы: [учебное пособие для учащихся]; под ред. Н.М. Шанского. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Просвещение, 1987. – 228 с.
37. *Пудовочкин Ю.Е.* Учение об основах уголовного права: [лекции]. / Ю.Е. Пудовочкин – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.
38. *Мороз В.Г.* Поняття місця вчинення як ознаки об'єктивної сторони злочину / В.Г. Мороз // Юридична наука. – 2014. – №5. – С.103–122.

39. *Поддубный А.А.* Определение места совершения преступления при квалификации преступлений / А.А. Поддубный // Российский следователь. – 2001. – № 3. – С. 14–25.

40. *Ковалёв М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Ковалёв // Советское уголовное право. Общая часть: [учебник]. – М. : Юрид. лит., 1977. – С.144–167.

41. *Фесенко Е.В.* Факультативные признаки объективной стороны / Е.В. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая: [монография]. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1985. – С.131–141.

42. *Фесенко Є.В.* Об'єктивна сторона складу злочину / Є.В. Фесенко // Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; за ред. П.С. Матишевського та ін.. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С.133–149.

43. *Иванов В.В., Топоров В.Н.* Древнее славянское право: архаичные мифологические основы и источники в свете языка / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – М., 1981. – С.17–18.

44. *Георгиевский Э.В.* Формирование и развитие общих положений древнерусского уголовного права / Э.В. Георгиевский: [монография]. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 320 с.

45. *Наумов А.В.* Российское уголовное право / А.В. Наумов. – [4-е изд., перераб. и доп.] – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 736 с.

46. *Наумов А.В.* Место совершения преступления / А.В. Наумов / Словарь по уголовному праву / Отв. ред. проф. А.В. Наумов. – М. : Изд-во «БЕК», 1997. – С. 203.

47. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В.А. Номоконов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. – Т.1: Преступление и наказание. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. – С. 357–383.

48. *Тер-Акопов А.А.* Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А.А. Тер-Акопов. – М., 2003. – 151 с.

49. *Грищук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: [навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В. К. Грищук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 586 с.

50. *Володько М.В.* Об'єктивна сторона складу злочину / М.В. Володько // Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). – Вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 88–89.

51. *Панов М.І.* Об'єктивна сторона злочину / М.І. Панов // Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. – С. 102–129.

52. *Савчук К.О.* Территория / К.О. Савчук // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К. : «Укр.енцикл», 1998. – Т. 6. Т–Я. – 2004. – С.45–43.

53. *Тилле А.А.* Время, пространство, закон. Действие уголовного закона во времени и пространстве: [монография] / А.А. Тилле. – М. : Юрид-лит, 1965. – 204 с.

54. *Брайнин Я.М.* Уголовный закон и его применение: [монография] / Я.М. Брайнин. – М. : Юрид. лит, 1967. – 240 с.

55. Советское уголовное право. Общая часть / Под ред. П.И. Гришанина: [підручник]. – М. : Юрид. лит, 1967. – 320 с.

56. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: [навчальний посібник] / П.І. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін. – К. : КНТ. – 432 с.

57. *Матышевский П.С.* Объективная сторона преступления / П.С. Матишевський // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 106–141.

58. *Володько М.В.* Об'єктивна сторона злочину / М.В. Володько // Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). – Вид. 3-тє, переробл. та допов.; за ред. професорів М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 88–99.

59. *Стрельцов Є.Л.* Об'єктивна сторона складу злочину / Є.Л. Стрельцов // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Відп. редактор заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор Є.Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2010. – 328 с.

60. *Вереша Р.В.* Кримінальне право України. Загальна частина / Р.В. Вереша // [навч. посібник]; {2-ге вид. перероб. та доп.} / Станом на вересень 2011 р. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.

61. *Діордіца І.В.* Кримінальне право України: [посібник для підготовки до іспитів] / І.В. Діордіца. – К. : О.С. Ліпкан, 2010. – 288 с.

62. *Гончар Т.О., Стрельцов Є.Л., Чуваков О.А.* Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: [навчальний посібник для підготовки до іспиту] / За заг. ред. Є.Л. Стрельцова / Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, О.А. Чуваков. – Х. : Одиссей, 2010. – 248 с.

63. *Фріс П.Л.* Кримінальне право України / П.Л. Фріс // Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

64. *Селецький С.І.* Кримінальне право України. Загальна частина / С.І. Селецький // [навч. посібник]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 264 с.

65. *Строган А.Ю.* Склад злочину, як підстава кримінальної відповідальності: [навч. посібник] / А.Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.

66. *Кауфман М.А.* Время совершения преступления и его уголовно-правовое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / М.А. Кауфман. – М., 1992. – 21 с.

Орлов Ю.В. Об'єктивна сторона злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму

У статті розкриваються питання, що стосуються об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.158-2 КК України, а також їх значення для теорії кримінального права та кваліфікації цього злочину.

Ключові слова: об'єктивна сторона, ознаки об'єктивної сторони, дії, бездіяльність, час вчинення злочину.

Орлов Ю.В. Объективная сторона преступления незаконное уничтожение избирательной документации или документов референдума

В статье раскрываются вопросы, касающиеся объективной стороны преступления, предусмотренного ч.1 ст.158-2 УК Украины, а также их значение для теории уголовного права и квалификации этого преступления.

Ключевые слова: объективная сторона, признаки объективной стороны, действия, бездействие, время совершения преступления.

Orlov Y.V. Actus reus illegal destruction of election documents or documents of the referendum

The article deals with issues relating to the objective of an offense under Part 1 Art. 158-2 of the Criminal Code of Ukraine, their significance for the theory of criminal law and qualification of the crime.

Keywords: *objective side, the objective of the signs, actions, omissions time of the offense.*

Стаття надійшла до редакції 18.06.2015.

ПРО ДЕЯКІ ТРУДНОЩІ ВИЯВЛЕННЯ ПРИЧИН ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Н.О. Веселовська

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Зростання злочинності серед неповнолітніх у 2014 р. відзначилося у більшості областей України: 68 % злочинів, вчинених неповнолітніми, це тяжкі та особливо тяжкі (умисні тяжкі тілесні uszkodження, згвалтування, грабежі, умисні вбивства), які носять переважно корисливий і груповий характер. Неповнолітні стають більш жорстокими та цинічними. Науковці та практики вважають однією з причин цього – це виховання у неблагополучних родинах [1]. Негативно впливають на поведінку дітей також настанови дорослих, що за вчинення злочину діти не будуть покарані, оскільки вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність [2]. Неповнолітній відчуває себе впевнено в злочинному середовищі та не боїться покарання. Судова практика свідчить, що у родині, в якій дитина отримує злочинний приклад – пияцтво, бійки, жебрацтво тощо – неповнолітній засвоює такі ж принципи поведінки, вважає їх нормою або боїться поскаржитись і поповнює ряди злочинців. Батьки через поганий матеріальний стан, алкогольну чи наркотичну залежність, не можуть належним чином виховувати дітей, але часто усвідомлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемою втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність працювали такі українські вчені та практики, як: В.М. Пащенко, Т.С. Марчевська, А.П. Гусак, І.О. Топольскова, Т.І. Шанскова, а також зарубіжні автори В.Т. Красильников, Ю.М. Зархін, Ю.І. Плахотнюк, Ю.В. Сокол та інші, які провели аналіз проблем злочинності неповнолітніх та визначили окремі шляхи їх попередження та подолання. У вказаних роботах, зокрема, розкрито сучасний стан правопорушень неповнолітніх в Україні, проаналізовано причини правопорушень неповнолітніх у сучасних умовах та визначено основні напрями роботи різних соціальних інститутів щодо їх запобігання. На законодавчому рівні окремі автори пропонують закріпити роль батьків як активних учасників системи ювенальної

юстиції, підкреслюють важливість впливу родини на прищеплення дитині навичок правослухняної відповідальної поведінки [3, с.291]. Проте, ціла низка важливих питань, пов'язаних із протидією втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність, залишилися поза увагою науковців.

Мета статті полягає у розгляді окремих труднощів, пов'язаних з виявленням причин втягнення неповнолітніх у вчинення злочинів.

Основні результати дослідження. На думку правників, зокрема, криміналістів, педагогів і психологів, правове становище неповнолітніх оцінюється як критичне. А.П. Гусак зазначає, що збільшення числа дітей без догляду, які покинуті батьками, не отримують належного піклування або втратили родинні зв'язки, а також при жорстокому поводженні з дітьми в родині та у сім'ях, в яких не забезпечені належні умови для розвитку, виховання дітей та повноцінного розвитку, приводить до систематичного вживання неповнолітніми алкоголю і наркотичних речовин, бродяжництва, діти стають жертвами сексуальних злочинів та легко втягуються у злочинну діяльність [4, с.193]. Втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність є дії, спрямовані на підготовку неповнолітнього до участі у злочинах (наприклад, навчання злодійським прийомам, пропаганда «романтики» злочинного життя), підбурювання його до вчинення одного або декількох конкретних злочинів, або на притягнення його до скоєння злочинів в якості співвиконавця або пособника. Також пропозиція дорослого неповнолітньому вчинити злочин є формою психічного впливу [5, с.140]. Саме такі дії та психічний вплив можна часто спостерігати в родинях, де виховуються діти, які вчинили злочин.

За останні роки в сучасних сім'ях відбулися певні зміни: не вважається за обов'язкове жити з обома батьками, дитина знає про особисте життя батьків, дорослі часто працюють далеко від дитини і не мають змоги слідкувати за нею, не помічають негативних змін в поведінці дитини та ін. Відсутність батьківського нагляду або поганий приклад батьків є досить впливовим на рівень злочинності неповнолітніх чинником.

Серед інших важливих причин втягнення дітей в злочинну діяльність можна вказати на розчарування в друзях, вчителів, батьках, кумирах. В цьому випадку дитина шукає собі новий яскравий приклад для наслідування, який чинить на неї величезний вплив. Невдачі в школі при неправильній поведінці батьків також спонукають дитину вирішувати свої проблеми злочинним шляхом. Таким чином, проблеми в родині, бездоглядність, зловживання часто приводить до вживання неповнолітнім наркотиків і алкоголю, а також до того, що дитина проблеми буде вирішувати не законним, а злочинним шляхом.

Щодо виявлення причин втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, то дорослі, як правило, розуміють про наслідки для себе, тому намагаються приховати свій вплив на дитину, а самого неповнолітнього спонукають діяти сміливо, самостійно, тим самим штовхаючи його на злочинні вчинки, але принижуючи свій вплив на дитину. Саме тому для виявлення неповнолітніх правопорушників необхідно звернути увагу на сім'ї, в яких діти виховуються. Родина має вирішальне значення для розвитку і здорового виховання дітей: найперше, чого вчиться неповнолітній – це те, що бачить в сім'ї або у опікунів.

Часто неповнолітні стають учасниками або свідками злочинної поведінки батьків. Якщо дитину оточуючі сприйматимуть як правопорушника, то вона найчастіше і надалі діятиме так, відчуваючи у протиправній поведінці почуття власної гідності, самоствердження.

У неблагополучних родинах часто діти виростають із розладами поведінки, синдромом дефіциту уваги, з гіперактивністю. Саме такі діти більш схильні до втягнення у злочинну діяльність. Ці порушення часто впливають на схильність до якогось виду злочину. У випадках, коли дитина має більш ніж один розлад, зростає її схильність до початку злочинної діяльності. Такі діти не розуміють, яка саме поведінка є злочинною, що є поганого в жебрацтві, азартних іграх тощо. Хлопці більше залежать від розладів, ніж дівчата. Деякі автори зазначають, що конфлікти подружжя більше впливають саме на поведінку хлопчиків: можливо тому, що хлопчикам надають меншу підтримку та захист під час психотравм, а також у зв'язку з тим, що чоловіки більше піддаються наслідкам стресу саме на біологічному рівні [6, с.3]. Кожна дитина, в якій діагностовано один або більше із зазначених розладів, можливо, не обов'язково стане злочинцем, але близько половини таких дітей буде втягнуто в злочинні дії.

Значний вплив на неповнолітніх чинить також розгалужена система розваг, часто створена за підтримки, фінансування та безпосередньої участі організованої злочинності. Саме в клубах, барах, секціях (часто назви не співпадають з реальною діяльністю того чи іншого закладу) неповнолітні можуть легко придбати алкоголь, наркотики, долучитися до занять проституцією, стають членами злочинних угруповань.

Як зазначає І.О. Топольскова, дорослі втягувачі не можуть не знати про те, що втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність із високим ступенем ймовірності перетворює дітей на кримінальних рецидивістів [7, с.45]. Саме тому дорослі злочинці не беруть на себе відповідальність за організацію дітей в угруповання або втягнення в жебрацтво, залучення до азартних ігор тощо.

Труднощі боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність полягають у наступному. Щоб вивести дитину із злочинного середовища, потрібно спочатку його виявити: діти та дорослі часто тримають в таємниці свої зібрання, місця їх проведення, довго не видають у розмові та на допиті хто саме і в який вид злочинної діяльності втягнув неповнолітніх.

Актуальною є думка Марії Келлер-Хамели, яка зазначає, що у випадках, коли дитина не розповідає що з нею сталося, боїться помсти дорослих, важливо відтворити сприятливі умови для її допиту: передусім забезпечити почуття безпеки, що дозволяє обмежити страх і почуття безсилля та безпорадності [8, с.54]. Її дослідження вказують на те, що сприятливе місце має ключове значення для отримання правдивої інформації від дитини і зменшення неточностей в її зізнаннях. Такі кімнати мають чіткі стандарти облаштування та використовуються як кімнати для допиту дітей.

Взаємодія між високим споживанням алкоголю і наркотиків батьками приводить до подальшого розвитку фізичних та пізнавальних порушень у дитині, зниження продуктивності в школі [9], байдужість до самореалізації та самовиховання. Саме тому питання нагляду батьків відображаються в факто-

рах ризику, пов'язаних з полярністю у підходах до виховання, особливо коли у одного з батьків виховання втілюється в суворих і жорстоких заходах, а інший стає пасивним або нехтує вихованням. Обидві ці моделі мають високу непослідовність підходів, приводять до ризику подальшої участі дитини в насильницьких злочинах, неповнолітній шукає увагу батьків та суспільства через погану поведінку, яке лише підкріплюється неувагою іншого з батьків.

Історія родини та батьківські відносини, проведення своєї лінії виховання кожним з батьків, коли вони не дослухаються до порад інших оточуючих, а часто навіть виправдовують антисоціальну чи злочинну поведінку дітей, створюють сприятливі умови до ймовірності зловживання наркотиками в підлітковому віці. Також причиною початку неповнолітнім злочинної діяльності є вплив стресу, викликаного низьким рівнем доходу родини і в результаті скорочення шансів на життєвий успіх. Неповнолітній починає шукати ресурси для гідного існування або хоче доказати батькам, що сам чогось вартий. Тут часто батьки погоджуються на незаконну працю дитини або взагалі не цікавляться, чим саме дитина заробляє кошти.

Як слушно зазначає Д.П. Фаррінгтон, саме приклад неблагополучної родини є головним поштовхом початку злочинної діяльності для неповнолітнього, адже часто саме батьки або старші родичі стають першим негативним прикладом або партнером, вчителем неповнолітнього, допомагають дитині увійти в злочинне угруповання. Не звертаючи уваги на дитину та не виховуючи її, члени сім'ї тим самим дають згоду на злочинну поведінку дитини, на пошук неповнолітнім прикладу для наслідування серед правопорушників [9].

Слід також погодитися з думкою Ю.І. Плахотнюк, що заходи, які вживаються щодо підвищення ефективності боротьби з вказаним видом злочинів на державному рівні, свідчать про необхідність подальшого вивчення кримінальних ситуацій, в яких опиняються неповнолітні. Це необхідно для того, щоб розкрити не тільки причини та умови, що сприяють їх вчиненню, а й розробити адекватні заходи щодо їх усунення. Ю.І. Плахотнюк вважає, що необхідна розробка наукових методів ведення слідства, які можуть знайти своє місце в криміналістичній методиці розслідування втягнення неповнолітнього у вчинення злочину [10, с.57].

Опитування, проведене автором у липні 2015 р. серед 45 неповнолітніх 14-17 років, які вчинили хоча б один раз протиправне діяння, але не були притягнені до кримінальної відповідальності, показало, що самі діти вважають головними причинами початку своєї злочинної діяльності наступні чинники:

- поганий матеріальний стан родини, бажання краще жити – 42 особи;
- часті конфлікти з батьками та вчителями – 40 осіб;
- відсутність взаємоповаги в родині – 45 осіб;
- байдужість батьків, ігнорування потреб дітей – 45 осіб;
- жорстоке покарання – 45 осіб;
- з'явилось бажання стати таким, як член родини, який хоча би раз вчинив злочин на очах у опитуваної дитини – 42 особи.

Таким чином, неповнолітні вважають вплив родини важливим та вирішальним у прийнятті дитиною рішення вчинити злочин: для помсти, для

покращення матеріального стану, щоб налякати батьків або привернути увагу оточуючих тощо. На жаль, у таких ситуаціях неповнолітньому достатньо незначного поштовху щоб стати на злочинний шлях.

Як зазначає Шанскова Т.І., на профілактику правопорушень неповнолітніх значний вплив має правове виховання дітей у сім'ї, яке на сьогоднішній день в Україні проводиться недостатньо мірою; аналіз результатів опитування батьків неповнолітніх показав, що 78,8 % батьків проводять зі своїми дітьми бесіди правового характеру, але в основному бесіди з дітьми мають повчально-залякуючий характер [11].

Висновки. Протидія злочинності серед неповнолітніх є одним з пріоритетних напрямків побудови в Україні правової держави. Саме тому важливою є профілактика злочинності неповнолітніх і протидія втягненню їх у злочинну діяльність.

Ефективність в цілому сім'ї є великою як в позитивному відношенні, так і в негативному. Незважаючи на важливість позитивного впливу школи чи друзів, часто показники ризику широко поширені в разі, коли члени родини являють приклад злочинної поведінки або недбалого ставлення до дитини. Неповнолітній не хоче або боїться видати членів родини, може не усвідомлювати злочинність того або іншого діяння, що приводить до втягнення його в злочини. Такі ситуації важко виявити і таким родинам складно допомогти, тому що закон захищає дитину і часто неможливо встановити, в яких саме умовах перебуває неповнолітній в родині. Отже, однією з причин поширення втягнення неповнолітніх у вчинення злочинів є виховання в неблагополучних родинах. Такою є думку науковців, практиків і самих неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злочинність серед неповнолітніх зростає – Електронний ресурс – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=324
2. Паламарчук М.С. Тенденції злочинності серед неповнолітніх, її причини та умови – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://od.kr.court.gov.ua/sud1118/profilact/tend/>
3. Крестовська Н.М. Сім'я та ювенальна юстиція / Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. праць у 2 вип. – Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – С. 291-294.
4. Гусак А.П. Основні принципи ювенальної юстиції / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 25. – С. 192-194.
5. Яценко С.С. Відповідальність за злочини громадського порядку. – Київ, 1976. – 150 с.
6. Emery R.E., Kitzmann K.M. The child in the family: disruptions in family functions// Developmental psychopathology: risk, disorder and adaptation. – 1995. – New York. – 31 p.
7. Топольскова І.О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: [моногр.] / І.О. Топольскова; МВС України. Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 192 с.

8. Впровадження пілоотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей: узагальнення досвіду проекту. Інформаційно-методичні матеріали / Н.В. Зимівець, Ю.М. Малієнко, Т.П. Цюман / За заг. ред. І.Д. Звереві . – К. : 2009. – 64 с.

9. *Farrington D.P. and Welsh B.C. Delinquency Prevention Using Familybased Interventions // Children & Society. – 1999. – 287-303.*

10. *Плахотнюк Ю.И. Актуальные вопросы разработки методики расследования вовлечения несовершеннолетнего в совершение преступления (ст.150 УК РФ) [Текст] / Ю.И. Плахотнюк // Молодой ученый. – 2011. – № 8. – Т.2. – С. 57-59.*

11. *Шанскова Т.І. Аналіз причин правопорушень неповнолітніх як підгрунтя соціально-педагогічної роботи з молоддю щодо профілактики злочинності – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7566/97/>*

Веселовська Н.О. Про деякі труднощі виявлення причин втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність

Статтю присвячено питанням профілактики та виявлення втягнення неповнолітніх у вчинення злочинів. Досліджено сутність, зміст та причини даного злочину. Наведено досвід анкетування за даною темою. Запропоновано рекомендації щодо ефективної діяльності по захисту неповнолітніх та попередженню злочинів у цій сфері.

Ключові слова: *неповнолітній, злочин, досудове розслідування, запобігання, участь, розкриття.*

Веселовская Н.А. О некоторых трудностях выявления причин вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность

Статья посвящена вопросам профилактики и выявления причин вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность. Исследована сущность, содержание и причины данного преступления. Приведен опыт анкетирования по данной теме. Предложены рекомендации, касающиеся эффективной деятельности по защите несовершеннолетних и предупреждению преступлений в этой сфере.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, преступление, досудебное расследование, предупреждение, участие, раскрытие.*

Veselovska N.O. Some difficulties of identifying the causes of juvenile involvement in criminal activity

The article is devoted to the prevention and detection of involving minor in the commission of crimes. Investigated the essence, content and causes the crime are researched. Showed the experience of questionnaire on this topics presented. Suggested recommendations for effective efforts to protect minors and prevent crime in this area are given.

Key words: *minors, crime, preliminary investigation, preclusion, participation catch.*

Стаття надійшла до редакції 24.05.2015.

РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

О.А. Осауленко

*кандидат юридичних наук,
начальник кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для
підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Тривала наукова дискусія щодо функцій кримінального процесу потребує нових підходів в умовах апробації в Україні нового Кримінального процесуального закону, переосмислення значення ряду правових інститутів і механізмів з позицій пріоритету гарантування прав та свобод людини. Дуже влучним є вислів видатного вченого-процесуаліста З. Зінатулліна про те, що «проблема уголовно-процессуальных функций относится к категории тех, коим уделять внимание необходимо не от случая к случаю, а каждодневно, постоянно, непрерывно» [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу розгляду функцій приділяли такі провідні вчені, як: С. Альперт, М. Видря, Ю. Грошевий, В. Зеленецький, В. Маляренко, М. Міхеєнко, В. Нор, В. Савицький, М. Строгович, В. Шибіко, Н. Щегель та багато ін. Серед нещодавніх публікацій у розрізі положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) розглядувану нами проблему досліджували: Є.В. Григорчук «Кримінально-процесуальні функції у світлі оновленого кримінального процесуального законодавства України», Л.Карабут «Система кримінальних процесуальних функцій», Письменний Д.П. «Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України» [2; 5; 10] та ін.

Метою статті є формування пропозицій щодо запровадження їх чіткого розмежування в діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Основні результати дослідження. За КПК України до суб'єктів реалізації функції обвинувачення належать: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК (п.19 ст.3 КПК України).

Слід зауважити, що слідчий серед інших – це зовсім не пересічний чиновник, а специфічний правоохоронний орган. При провадженні досудового слідства слідчий наділений широкими повноваженнями. Він самостійно приймає рішення про спрямування слідства та проведення відповідних слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання дозволу слідчого судді.

Отже, слідчий, за загальною доктриною кримінального процесу, належить до суб'єктів, які здійснюють функцію обвинувачення. Та якщо предметно розглянути діяльність слідчого в аспекті функціонального підходу, то з'ясується, що під час проведення досудового слідства слідчий відповідно до ст. 9 КПК зобов'язаний всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини

кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Тобто «de facto» він здійснює, з одного боку, функцію обвинувачення, а в деяких випадках навіть вирішує справу по суті (коли приймає постанову про закриття кримінальної справи). Функцію захисту на стадії досудового розслідування виконує сам підозрюваний, а також його захисник. Слідчий сприяє її реалізації, оскільки підозрюваний і захисник без конкретних дій слідчого не в змозі самостійно здійснити повноцінний захист. Тому практично слідчому приходится виконувати зразу всі три функції, що, зазвичай, є дуже проблематичним з погляду законів психології. Ця проблематичність повністю знімається у суді. Там обвинувачення та захист розмежовані серед учасників судового розгляду, які займають протилежні позиції, а суд здійснює функцію правосуддя. Однак, переважно в кінці розслідування слідчий складає документ, який своєю назвою підводить ризику під усією його багатогранною діяльністю та чітко і безповоротно відносить його до суб'єктів, які реалізують обвинувачення, це – обвинувальний акт.

Думається, що з врахуванням цього, суб'єктивна сфера слідчого, його внутрішні переконання не повинні обтяжуватись «обвинувальними приписами» закону, що зобов'язують слідчого реалізовувати функції, які з точки зору об'єктивності та принципу презумпції невинуватості останньому не притаманні.

Принагідно слід відмітити, що кримінально-процесуальна функція обвинувачення недостатньо вивчена у сучасній теорії кримінального процесу України. Причиною такого становища, на наш погляд, є те що поняття «обвинувачення» на законодавчому рівні детально не розглядалось. Сутність і зміст цієї функції в науці процесу розкривались через поняття «кримінальне переслідування». Термін «кримінальне переслідування» багатьма процесуалістами не визнавався як такий, що має самостійний зміст, а використовувався як тотожний обвинуваченню. Так, видний російський процесуаліст І.Я. Фойницький [23] використовував термін «кримінальне переслідування» як синонім поняттю «обвинувачення». Подібної позиції дотримувався і М.С. Строгович [16]. Характеризуючи основні кримінально-процесуальні функції, він використовував термін «кримінальне переслідування або обвинувачення», ототожнюючи їх.

Погодитися з цим не можна. Адже функція обвинувачення виникає і формується в процесі розслідування злочину, тобто в результаті реалізації функції кримінального переслідування, а не навпаки. Логіка законотворця, який визначає зміст термінів під час законотворчої діяльності є цьому підтвердженням. Так, наприклад, свого часу п.25 ст.6 та ст.181 проекту КПК 3456-д от 18.11.2005 [11] визначали термін «кримінальне переслідування» як «процесуальну діяльність, яка здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину». Пункт 13 статті 3 КПК України термін «обвинувачення» визначає як «твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримі-

нальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом». Але ж таке твердження «у встановленому порядку» формулюється в повідомленні про підозру конкретній особі. Таким чином, слідчий, прокурор, формулюючи повідомлення про підозру, реалізують функцію обвинувачення.

Погоджуючись в цілому із наведеними визначеннями функцій обвинувачення та кримінального переслідування, зазначимо, що, на нашу думку, слідчий, реалізуючи функцію кримінального переслідування, здійснює функцію розслідування справи [12, с.37-39], яка не співпадає з функцією обвинувачення.

Таким чином, під кримінальним переслідуванням в кримінально-процесуальному аспекті слід розуміти практично всю діяльність, яка здійснюється стороною обвинувачення, в тому числі і само обвинувачення як таке. «Звідси кримінальне переслідування – це більш ширше поняття, чим обвинувачення, і має самостійне наукове та практичне значення. Його також необхідно розглядати в матеріальному та процесуальному аспектах. Тому підміна термінів «обвинувачення» та «кримінальне переслідування» – недопустимо» [1, с.40].

Про плутанину в цьому питанні свідчить, наприклад, рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. (справа про депутатську недоторканність), оскільки в ньому початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності вважається момент пред'явлення особі обвинувачення, і цей момент розглядається як початок стадії кримінального переслідування [14].

До речі, подібної плутанини не позбавлені КПК інших країн, які містять термін «кримінальне переслідування» та дають його визначення, що подібне визначенню в проекті КПК України і яке наведено вище (КПК Республіки Білорусь (ст. 6), Росії (ст. 5), Латвії (ст. 128.1)) [18; 19; 20].

Іноді в теорії процесу обвинувачення визначають як засновану на законі процесуальну «діяльність компетентних органів і осіб по викриттю обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочині та по обґрунтуванню його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження» [22, с.16, 24]. Тобто, в даному випадку обвинувачення визначають через поняття кримінального переслідування. До речі, у ст.ст. 4, 9, 113 українського КПК, введеного у дію 15 вересня 1927 року, постановою ВУЦВК від 20 липня 1927 року поняття обвинувачення і кримінальне переслідування вживалися у однаковому значенні [21, с.4-5, 30].

Порівнюючи визначення процесуальних функцій, які даються в літературі [7, с.5; 17, с.15] та не вдаючись до полеміки, яка існує з цього питання [15, с.188–189; 7, с.5–14; 9, с.26; 6, с.21–25], можна дійти висновку, що в загальних рисах зміст таких визначень збігається. В загальному вигляді функції в кримінальному процесі визначаються як основні «види, напрями діяльності суб'єктів кримінального процесу, які обумовлені їх роллю, призначенням і завданням участі в справі» [17, с.15].

Таким чином, функція кримінального переслідування з'являється з моменту виникнення кримінально-процесуальних відносин, оскільки саме з

цього моменту починається діяльність яка «кримінальне переслідування» [13, с.33–36].

Момент же формулювання у передбачених процесуальним законом актах (повідомленні про підозру, наприклад) тези про причетність до даного злочину конкретної особи свідчить про виникнення процесуальної функції обвинувачення (заява потерпілого в справах приватного обвинувачення, протокол затримання, клопотання про обрання запобіжного заходу, повідомлення про підозру тощо).

Таким чином, у питанні співвідношення процесуальних функцій кримінального переслідування та обвинувачення підтримуємо точку зору О.М. Ларіна, А.Г. Халіуліна, які визначали, що друга охоплюється першою, співвідносячись між собою як зміст і форма [7, с.24-25, 38-39; 24, с.8]. Опосередковано це підтверджується і в нормах КПК інших країн, які визначають, що кримінальне переслідування, у тому числі обвинувачення у суді, здійснюється в приватному, приватно-публічному та публічному порядку. Наприклад, це передбачає ст.20 КПК РФ [20]. Оскільки мова йде про варіанти побудови і реалізації функції обвинувачення то, відповідно, ці види обвинувачення (і саме обвинувачення) є одним з напрямків (однією із «підлеглих» функцій) по відношенню до функції кримінального переслідування і охоплюється ним.

Повертаючись до вищенаведеного рішення Конституційного Суду України, слід відзначити таким чином, що, по-перше, у даному формулюванні Конституційним Судом вживаються терміни, які не узгоджуються із загально-визначеними положеннями теорії кримінального процесу. Так, система стадій кримінального процесу не містить окремої стадії кримінального переслідування. По-друге, кримінальне переслідування як функція починається не з моменту пред'явлення обвинувачення, а з моменту виникнення процесуальних правовідносин.

Враховуючи важливість забезпечення максимального нейтралітету при визначенні в питанні винуватості осіб слід погодитись з точкою зору Маляренка В.Т., який вважає, що покладаючи на слідчого обов'язок ... складати обвинувальний висновок по справі (обвинувальний акт за новим КПК України – *авт.*) закон зберігає тим самим інквізиційний характер досудового слідства, який «виявляється, в першу чергу, в потрійній ролі, яка законом закріплена за слідчим, і в другу – в суміщенні дізнання (зокрема розшуку), його мети і засобів з досудовим слідством, його завданнями та можливостями.» [8]. На думку В.Т. Маляренка, потрійна роль слідчого проявляється у виконанні ним функцій судді, обвинувача та захисника одночасно.

Отже, новий КПК України не змінює таке становище слідчого. Зміст відповідних його статей свідчить про те, що функція доказування, формування і формулювання обвинувачення, а також його пред'явлення (повідомлення про підозру) відповідній особі зберігається за слідчим. П. 19 ст.3 даного КПК слідчого відносить до сторони обвинувачення, а ст.92 обов'язок доведення вини особи покладає на прокурора, слідчого та, в установлених цим Кодексом випадках – на потерпілого. Тобто всі ці особи за уявою розробників КПК є

обвинувачами в загальному розумінні цього терміну. Обвинувачувати – це їх обов'язок.

Оцінюючи таке становище слідчого В. Даневський зазначав: «Не кажучи вже про принципову помилку і практичну небезпеку поєднання в одній особі обов'язків судді і функцій сторін одне отожднення у слідчому цих останніх функцій вважається великою помилкою, яка згубно впливає на хід попереднього слідства, на його результати, а в решті решт, і на рішення справи по суті. Навряд чи можливо для однієї особи бути у справі і обвинувачем і захисником. Ці функції принципово протилежні і не узгоджувані, особливо тоді, коли вони зосереджені в особі, що брала активну участь у зібранні доказів, які викривають і виправдовують. Створене законом становище слідчого – психологічно фальшиве: дуже важко у справі, досліджуваній стосовно певної особи, водночас зосередити увагу, рівномірно напружену, на двох різних сторонах справи; нелегко скласти собі дві протилежні точки зору, які перебували б у становищі рівноваги і які слідчий перевіряв би з однаковою ревністю, упевненістю, і силою логічного мислення. Рівновага неминуче має порушитися, переважна увага і енергія дослідника мають поступово обернутися у той чи інший бік» [3, 29–30].

Висновки. Отже, враховуючи міркування щодо розподілу процесуальних функцій і неможливості їх суміщення в діяльності однієї посадової особи чи органу, слід визнати неможливим існування такого розподілу процесуальних функцій в КПК України. У зв'язку з цим пропонуємо виключити слідчого, керівника органу досудового розслідування з переліку представників сторони обвинувачення (п.19 ст.3 КПК). Зазначені органи та посадові особи реалізують функцію кримінального переслідування, змістом якої серед інших є виявлення обставин, що виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують його відповідальність (ч.2 ст.9 КПК) і все це, в першу чергу, з метою виконання завдання, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст.2 КПК). Таким чином, ст.3 КПК, слід доповнити визначенням поняття функції «Кримінального переслідування», виклавши його з врахуванням зазначеного завдання – це «процесуальна діяльність, яка здійснюється органами розслідування та судом з метою недопущення покарання невинуватих осіб та викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Борзих Д.В.* Функція кримінального переслідування / Д.В. Борзих // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2008. – №4. – С. 38–44.
2. *Григорчук Є.В.* Кримінально-процесуальні функції у світлі оновленого кримінального процесуального законодавства України // Наука і правоохорона. – 2013. – № 3(21). – С. 169–174.
3. *Даневський В.П.* Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа (в Российской империи II пол. XIX века). – К. : Семенко Сергей, 2003. – 143 с.

4. *Зинатуллин З.З.* К вопросу об уголовно-процессуальных функциях / З.З. Зинатуллин [Електронний ресурс]. – Джерело доступу : [http : // www.lawzinatullin.ru/article_11.htm](http://www.lawzinatullin.ru/article_11.htm) 7.

5. *Карабут Л.* Система кримінальних процесуальних функцій // Національний юридический журнал: теория и практика, – 2014. – С. 44–47. Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/2/10.pdf>.

6. Кримінальний процес України: [підручник для вищих закладів освіти] / Міністерство освіти і науки України. Національна юридична академія України. Академія правових наук України; За ред. Ю.М. Грошевого і В.М. Хотенця. – Харків: Право, 2000. – 494 с.

7. *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М. : Юрид. лит., 1986. – 159 с.

8. *Маляренко В.* Про досудове слідство, його недоліки і реформу // Голос України. 12 жовтня 2004 року.

9. *Нажимов В.П.* Об уголовно-процессуальных функциях // Изв. вузов. Правоведение. – 1973. – № 5. – С. 25–26.

10. *Письменный Д.П.* Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України // Право і суспільство. – 2013. – № 6–2. – С. 353–358. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2013_6_2_84.pdf.

11. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 3456-д от 18.11.2005р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3456-%E4&skl=5

12. *Рахунов Р.Д.* Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.

13. *Рибалка О.В.* Статус слідчого в процесі кримінально-процесуального доказування // Адвокат. – 2011. – № 5. – С. 33–36.

14. Рішення конституційного суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) // Офіційний Вісник України. – 1999. – № 44 від 19.11.99.

15. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. – М. : Наука, 1968. – Т.1. – 470 с.

16. *Строгович М.С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М. : Изд-во НАН СССР, 1951. – 191 с.

17. *Тыричев И.В.* Уголовно-процессуальные функции // Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. Л.М. Карнеевой, П.А. Лупинской, И.В. Тыричева. – М. : Юрид. лит., 1980. – 568 с.

18. Уголовно-процессуальный кодекс Латвии – Riga : «Biznesa informācijas birojs». 2003. – 156 с.

19. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь – Минск : «Амалфея». 2003. – 384 с.

20. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – М. : ЭЛИТ-2000, 2002. – 448 с.

21. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. – М. : Госюриздат, 1955. – 163 с.

22. *Фаткуллин Ф.Н.* Обвинение и изменение его в суде. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1963. – 171 с.

23. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства: В 4-х т. – Т. 1. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1912. – 586 с.

24. Халиулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры: автореф. дисс. ... док. юрид. наук. М., 1997. – 35 с.

Осауленко О.А. Розподіл функцій кримінального процесу у стадії досудового розслідування

У статті розглянуто питання розподілу окремих процесуальних функцій з огляду на їх розмежування і недопущення суміщення в діяльності однієї посадової особи чи органу. Сформульовано напрями удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та з урахуванням теорії та практики кримінальної процесуальної діяльності органів досудового розслідування запропоновано не включати слідчого, керівника органу досудового розслідування до переліку представників сторони обвинувачення.

Ключові слова: досудове розслідування; слідчий; процесуальні дії; функції кримінального процесу; функція кримінального переслідування; функція обвинувачення.

Осауленко О.А. Распределение функций уголовного процесса в стадии досудебного расследования

В статье рассматривается вопрос распределения отдельных процессуальных функций с учетом их разграничения и недопустимости совмещения в деятельности одного должностного лица или органа. Сформулированы направления совершенствования действующего уголовного процессуального законодательства и с учетом теории и практики уголовно-процессуальной деятельности органов досудебного расследования предлагается не включать следователя, руководителя органа досудебного расследования в перечень представителей стороны обвинения.

Ключевые слова: досудебное расследование; следователь; процессуальные действия; функции уголовного процесса; функция уголовного преследования; функция обвинения.

Osaulenko O.A. Distribution of functions of criminal procedure in pre-trial investigation

The article deals with the issue of distribution of certain procedural functions, taking into account their distribution and non-alignment of their activities in one of the official or body. Formulated ways of improving the current criminal procedural legislation and taking into account the theory and practice of criminal procedure of pre-trial investigation is proposed not to include the investigator, the head of the pre-trial investigation authority in the list of representatives of the prosecution.

Keywords: pre-trial investigation; inquirer; proceedings; functions of criminal procedure; the function of criminal prosecution; feature charges.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015.

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

А.В. Самодін

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для
підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Якісне та ефективне виконання завдань кримінального провадження щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування неможливе без належної організації і функціонування системи органів досудового розслідування в Україні. У зв'язку із цим, на орган досудового розслідування кримінальний процесуальний закон покладає обов'язок застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Це питання завжди привертало увагу науковців-процесуалістів, але сьогодні, враховуючи вимоги та очікування суспільства щодо реформування усієї системи не тільки правоохоронних, а й судових органів, воно набуває особливої актуальності зважаючи на тенденцію інтеграції України у Європейське співтовариство.

Проблемою у правозастосуванні положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) щодо системи органів досудового розслідування та процесуального статусу слідчого сьогодні залишаються питання пов'язані із процесуальною діяльністю таких органів досудового розслідування як: Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, а також слідчих підрозділів органів прокуратури України, які продовжують виконувати функцію розслідування кримінальних правопорушень у межах «Перехідних положень» КПК.

Неприйнятий сьогодні і окремий нормативно-правовий акт, який би окремо визначав процесуальний статус слідчого будь-якого органу досудового розслідування. Водночас спостерігаються і тенденції щодо удосконалення процесуального статусу слідчого на законопроектному рівні. Адже, законодавством України додатково визначено статус інших учасників кримінального провадження, передбачено їх права і обов'язки, вимоги, що висуваються до кандидатів на ці посади, порядок призначення та звільнення, гарантії здійснення ними повноважень тощо (наприклад: суддів (Закон України «Про судоустрій і статус суддів»), прокурорів (Закон України «Про прокуратуру»), адвокатів (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), експертів (Закон України «Про судову експертизу»). У зв'язку із цим, пропонується прийняття окремого Закону, який би окремо, крім КПК, визначав не тільки статус слідчого, а й саму систему органів досудового розслідування в Україні. Щодо внесення змін та доповнень до чинного КПК, то окремими законопроектами пропонується посилити процесуальну роль слідчого та керівника

органу досудового розслідування у кримінальному провадженні, зокрема шляхом обмеження окремих процесуальних повноважень прокурора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні у своїх працях досліджувало чимало вчених, зокрема: Ю.І. Азаров, Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, В.І. Галаган, В.С. Зеленецький, О.А. Ляш, Л.М. Лобойко, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, О.А. Солдатенко, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Ю. Татаров та ін. Водночас, у зв'язку із сучасними процесами реформування кримінального процесуального законодавства у напрямі підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, питання процесуального статусу учасників кримінального провадження зі сторони обвинувачення потребує подальшого наукового дослідження з врахуванням не тільки законопроектної роботи у цьому напрямі, а й відповідних потреб судово-слідчої практики.

Метою статті є аналіз положень кримінального процесуального законодавства, які визначають процесуальний статус слідчого у кримінальному провадженні.

Основні результати дослідження. КПК, у своїй ст.38 визначає, що органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є: слідчі підрозділи: 1) органів внутрішніх справ; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Слідчий належить до сторони обвинувачення, яку регламентовано параграфом 2 гл.3 КПК України. До неї входять: прокурор (ст. 36), керівник органу досудового розслідування (ст.39), слідчий органу досудового розслідування (ст.40), оперативні підрозділи (ст.41). Слідчий здійснює процесуальну діяльність відповідно до вимог КПК.

Порівняльний аналіз повноважень слідчого, начальника органу досудового розслідування, прокурора, які визначені у § 2 гл.3 КПК, свідчать про те, що слідчий за своїм правовим статусом є службовою особою певного слідчого підрозділу, який несе відповідальність за законність і своєчасність процесуальних дій і виконання вказівок прокурора або свого керівника (ст. 40). Проте повна відповідальність на нього вже не покладається, бо він фактично не має процесуальних засобів для відстоювання власного внутрішнього переконання перед іншими владними суб'єктами, які діють в стадії досудового розслідування. Визначення персональної відповідальності за законність і своєчасність досудового розслідування має концептуально важливе значення, як і інші положення, що визначають призначення, роль і правове становище суб'єктів, на яких законом покладено проведення дізнання і досудового слідства.

Чинний КПК України чітко дає визначення поняття слідчого. Згідно п.17 ч.1 ст.3 КПК України слідчий – службова особа органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. В окремих відомчих нормативно-правових актах щодо діяльності органів

досудового слідства, зокрема у системі МВС України, під поняттям «слідчий», розуміють службових осіб органів внутрішніх справ, уповноважених в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, які перебувають на посадах керівників органів досудового розслідування, їх заступників, керівників структурних підрозділів органів досудового розслідування і їх заступників та старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, слідчих.

З організаційно-правовими аспектами здійснення досудового розслідування органами внутрішніх справ; органами безпеки; органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства таких проблем не виникає – вони залишаються традиційними органами досудового розслідування як це було за часи чинності Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. Ті перетворення, які відбуваються у їх внутрішній структурі на рівні відомчого нормативного правового регулювання не впливають на їхню компетенцію (підслідність, гарантії процесуальної самостійності та незалежності тощо) у кримінальному процесуальному аспекті.

У контексті законодавства України станом на 2013 р., у окремих консультантів Ради Європи, зокрема у М. Лінгбо виникали запитання щодо статусу, підпорядкованості, організації, штату Державного бюро розслідувань, а також чи буде також належати до його обов'язків розслідування випадків катування або дій правоохоронних органів? [3, с.120]. Водночас, сьогодні у законопроектній роботі Державне бюро розслідувань визначається як центральний орган виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, віднесених до його компетенції (ст. 1 Проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань»), а його загальними завданнями у сфері кримінального судочинства мають бути виявлення, розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю злочинних організацій, тероризмом, особливо тяжких насильницьких злочинів, за які Кримінальним кодексом України передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі та інше [4].

Національне антикорупційне бюро України розглядається як основний державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, відповідно до вимог підслідності, а також запобігання вчиненню нових корупційних правопорушень (ст.1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [5], а окремі його підрозділи, відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України, набувають статусу самостійного органу досудового розслідування.

Конкретизація повноважень таких нових органів досудового розслідування перебуває у площині підслідності кримінальних правопорушень, визначених ст.216 КПК, до якої у такому випадку необхідно буде внести відповідні зміни та доповнення щодо повноважень тільки Державного бюро розслідувань.

Щодо тимчасових повноважень окремих слідчих підрозділів органів прокуратури, то це питання буде вирішено шляхом передання кримінальних проваджень слідчим підрозділам Національного антикорупційного бюро України відповідно до п.1 розділу XI КПК (Перехідні положення).

У ст.38 КПК, передбачається й те, що при досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Проблемою у цьому напрямі залишається відсутність законодавчого врегулювання поняття та переліку кримінальних проступків у законодавстві України про кримінальну відповідальність.

В аналітичній кримінально-процесуальній літературі вчені звертають увагу на надмірне навантаження на слідчих. Воно зросло з кількох десятків справ на місяць до сотні кримінальних проваджень. Основна причина цього – зміна відносин між слідчими і оперативними співробітниками. Якщо раніше весь масив заяв про злочини розподілявся між особовим складом слідчих і оперативних підрозділів МВС України, то сьогодні оперативні співробітники позбавлені ініціативи й працюють тільки на підставі доручення слідчого. Виходом із ситуації могло би стати переведення достатньої кількості оперативних співробітників на посади слідчих [6, с.11]. Така ситуація на наш погляд є неприйнятною, оскільки, окремі складові системи підготовки слідчих та оперативних працівників у вищих навчальних закладах є відмінною, а такому доцільно вести мову про поняття перепідготовки (додаткової підготовки).

Відповідно до положень ст.40 КПК, слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. При цьому, він уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст.284 КПК, а також здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Водночас, кримінальний процесуальний закон передбачає, що у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність. Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Відомчі нормативно-правові акти, зокрема у системі МВС України, також передбачають права і обов'язки слідчих, гарантії їх процесуальної незалежності та вказують на те, що слідчий має статус службової особи, яка займає відповідальне становище в системі правоохоронних органів і наділена спеціальними, лише їй притаманними повноваженнями в кримінальному провадженні. Під час досудового розслідування слідчий самостійно приймає процесуальні рішення, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання вмотивованого рішення слідчого судді, суду або згоди прокурора, і є відповідальним за законне і своєчасне виконання цих рішень.

При виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний: дотримуватися вимог Конституції України, КПК та законів України під час досудового розслідування; забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень у межах установлених КПК строків; виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі; забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження; не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень; не вчиняти будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості; у разі наявності підстав, передбачених ст.77 КПК, заявляти самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному ст. 80 КПК.

Службові особи органів та підрозділів внутрішніх справ, крім безпосередніх керівників органів досудового розслідування, вищих керівників органів досудового розслідування, працівників організаційно-методичних підрозділів, слідчих-криміналістів, які діють у межах повноважень, визначених КПК, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи будь-яким іншим способом утручатися в процесуальну діяльність слідчого. Втручання в процесуальну діяльність слідчих осіб, що не мають на те законних повноважень, тягне за собою передбачену чинним законодавством відповідальність.

Рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора та вказівки керівника органу досудового розслідування, які не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їх компетенції і в установлен-

ній чинним законодавством формі, є обов'язковими для виконання слідчим. При незгоді з рішенням, дією чи бездіяльністю прокурора у відповідному досудовому провадженні слідчий в установленому порядку подає скаргу до прокуратури вищого рівня щодо прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується.

Слідчий має право в порядку, передбаченому КПК, доручати відповідним оперативним підрозділам органів внутрішніх справ проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання, а працівники міліції зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Адже, у ст.41 КПК вказується на те, що оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Процесуальна самостійність та незалежність слідчого забезпечується: визначенням законом порядком його призначення на посаду та звільнення з посади; передбаченою законом процедурою здійснення досудового розслідування; відповідальністю за неповагу до слідчого та за незаконне втручання в його процесуальну діяльність, вчинення перешкод його діяльності з досудового розслідування, невиконання процесуальних рішень та законних вимог слідчого; створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності слідчого; матеріальним і соціальним забезпеченням слідчого відповідно до його статусу.

Висновки. Враховуючи викладене доцільно зауважити, що трансформування системи органів досудового розслідування та процесуального статусу слідчого в Україні має враховувати не тільки аспекти оптимальної європейської моделі загальних елементів системи органів кримінальної юстиції та найбільш ефективні напрями і форми досягнення завдань кримінального судочинства, а й запити та очікування суспільства щодо протидії злочинності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування МВС України: Наказ МВС України від 9 серпня 2012 р. № 686 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Лінгбо М. Перспективи подальших реформ у сфері кримінальної юстиції в контексті відповідності Європейським стандартам / М. Лінгбо // Слово національної школи суддів України. – № 4 (5), 2013 – С. 119-122.

4. Про Державне бюро розслідувань: Проект Закону України № 2114 від 12.02.2015 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54012.

5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

6. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова, М.І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

Самодін А.В. Напрями реформування процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні

У статті розглянуто елементи процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні, а також звернуто увагу на гарантії його процесуальної незалежності та самостійності. Сформульовано основні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо окремих прав та обов'язків слідчого на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування, учасники кримінального провадження, органи досудового розслідування, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор.

Самодин А.В. Направления реформирования процессуального статуса следователя в уголовном судопроизводстве

В статье рассмотрены элементы процессуального статуса следователя в уголовном производстве, а также обращено внимание на гарантии его процессуальной независимости и самостоятельности. Сформулированы основные направления совершенствования уголовного процессуального законодательства по отдельным правам и обязанностям следователя на стадии досудебного расследования.

Ключевые слова: досудебное расследование, участники уголовного судопроизводства, органы досудебного расследования, следователь, руководитель органа досудебного расследования, прокурор.

Samodin A.V. Areas of reform of the procedural status of investigation in criminal proceedings

In the article reviewed the elements procedural status of inquirer in the criminal proceedings and referred to the procedural safeguards its independence and autonomy. The author formulated the basic directions of improvement of criminal procedural law for rights and duties of inquirer under preliminary investigation.

Keywords: pre-trial investigation, members of the criminal proceedings, pre-trial investigation, inquirer, heads of the preliminary investigation, the prosecutor.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2015.

ЗАЯВИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВЧИНЕНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СТРУКТУРІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

А.С. Симчук

*старший викладач кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Положення ст.2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), одним із завдань кримінального провадження визначають забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування. Реалізація цих та інших, більш загальних завдань кримінального провадження, визначених цією статтею перебувають у прямій залежності від інституту початку досудового розслідування, загальні положення якого, визначено у ст.214 КПК.

Положення про початок досудового розслідування, у розумінні комплексу (системи) процесуальних норм, перебувають у декількох статтях КПК, зокрема щодо: засад кримінального провадження (статті 19, 25, 28, 29); учасників кримінального провадження (статті 36, 39, 40, 55 60); процесуальних рішень (ст. 110); заходів забезпечення кримінального провадження (статті 207, 208); загальних положень досудового розслідування (ст.214); проведення слідчих розшукових дій (статті 223, 237); оскарження дій, рішень або бездіяльності слідчого чи прокурора (ст.303); особливих порядків кримінального провадження (статті 477, 480, 517; гл. 41); виявлення кримінального правопорушення у судових стадіях кримінального провадження (наприклад, ст.339 КПК).

За оцінками більшості правозахисників, працівників правоохоронних органів, впливових незалежних експертів у галузі правова регламентація початку досудового розслідування у нормах КПК має певну кількість недоліків, зокрема щодо: процесуальної форми, а також процедури прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення; проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); процесуального статусу заявника та інших учасників кримінального провадження; підстав та строків внесення відомостей до ЄРДР тощо. Тому сьогодні нагальним є приведення окремих положень КПК у відповідність реальній ситуації забезпечення прав людини щодо прийняття та реєстрації органами досудового розслідування заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, що дозволить підвищити ефективність роботи органів досудового розслідування та більш якісно забезпечувати права та свободи людини на початку досудового розслідування, а також на подальших стадіях кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній доктрині кримінального процесуального права окремі аспекти удосконалення початку досудового, зокрема й щодо заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення

розслідування, у своїх працях досліджували: Ю.І. Азаров, Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, О.В. Вакулик, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, В.Г. Гончаренко, В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко, В.В. Назаров, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, І.В. Сервецький, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Ю. Татаров та інші.

Метою статті є аналіз окремих положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються початку досудового розслідування, а також визначення основних тенденцій реформування цього процесуального інституту у сучасній науці кримінального процесуального права України.

Основні результати дослідження. Початок досудового розслідування врегульовано у ст.214 КПК, відповідно до ч.1 якої, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Фактично, чинний КПК України надав можливість відійти від тих теоретичних та практичних проблем, які виникали на стадії порушення кримінальної справи за КПК України 1960 р., дозволивши органам досудового розслідування проводити процесуальну діяльність у повному об'ємі після виконання вимог ст.214 КПК України. Разом із цим, негативним аспектом щодо можливості невідкладного, швидкого початку досудового розслідування, є усунута можливість початкового вирішення питання про належність звернення певної особи саме до сфери кримінально-процесуальних відносин. У процесуальній літературі вже висловлювалась думка й про позитивність скасування в нормах нового КПК України рішення про порушення кримінальної справи, оскільки одним із факторів, який ускладнював слідчу діяльність, було надання зацікавленим особам права оскаржувати до суду постанову про порушення кримінальної справи, а реалізація зазначеного підходу дозволить усунути дублювання в роботі (процесуальна діяльність до порушення кримінальної справи щодо перевірки приводу до порушення кримінальної справи (дослідча перевірка) – дізнання – досудове слідство), вирішити проблему провадження слідчих дій до порушення кримінальної справи, пришвидшити процес розслідування та забезпечення прав його учасників [6, с.16-17].

Підтримуємо позицію висловлену у процесуальній літературі про те, що на жаль, законодавець не передбачив ні будь-яких вимог щодо форми заяви та повідомлення, їх обов'язкових реквізитів; ні обов'язку встановлення особи, яка подала заяву чи повідомила про кримінальне правопорушення, та попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення. Як наголошують практичні працівники, така невизначеність може призвести до подання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення невідновленими особами (анонімні повідомлення), можливості подання таких «заяв» недієздатними особами чи від їх імені, подання завідомо неправдивих чи безпідставних заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення тощо [1, с.117]. Водночас, аналізуючи поло-

ження окремих підзаконних нормативно-правових актів, ми все ж таки помічаємо наявність певних вимог до форми та змісту заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, а також імперативні приписи щодо процесуальної діяльності слідчого і прокурора на початку досудового розслідування. Зокрема, Положення про порядок ведення ЄРДР передбачає наступні правила прийняття заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення: усні заяви заносяться слідчим або прокурором до протоколу, який підписується заявником; відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела повинні мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; слідчим або прокурором, особу, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, крім випадків надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку; заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність (за виключенням випадків, коли таке попередження не можливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, несприятливий стан заявника, відрядження тощо) [5].

Разом із цим ч.1 ст.214 КПК щодо початку досудового розслідування, поряд з нібито зрозумілими джерелами відомостей як заява та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення вжите законодавцем формулювання «з будь-якого джерела», яке може неоднозначно тлумачитись у слідчій практиці. Разом з цим, відомчими нормативно-правовими актами, зокрема у системі МВС України, п.1.2. Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, джерелом інформації про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій, що надходить до органу внутрішніх справ, уповноваженого розпочати досудове розслідування, є: повідомлення будь-яких осіб та самостійно виявлені слідчим або іншою службовою особою органів внутрішніх справ з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; повідомлення будь-яких осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення; повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, опубліковані в засобах масової інформації; інформація, що надійшла засобами телефонного зв'язку, телеграфом або іншими засобами зв'язку про вчинення кримінального правопорушення; повідомлення працівників медичних установ про звернення за медичною допомогою осіб з тілесними ушкодженнями, отриманими внаслідок учинення стосовно них кримінальних правопорушень; інформація про вчинення кримінального правопорушення, яка виявлена з іншого джерела [2].

Враховуючи положення ст.38 КПК щодо системи органів досудового розслідування, не виключено відмінне с самостійне трактування відомчими інструкціями переліку «джерел інформації про вчинення кримінальних правопорушень».

Прогалиною чинного КПК, на відміну від змісту ст.95 КПК 1960 р., є і невизначеність процесуальної форми заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Зокрема, не ведеться мова про те, яким чином у матеріалах кримінального провадження має бути відображено усну заяву або повідомлення про кримінальне правопорушення. Зважаючи на вимоги ст. 103 КПК про те, що процесуальні дії під час кримінального провадження, і зокрема слідчим на початку кримінального провадження, можуть фіксуватися у протоколі на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, можливо законодавець вів мову про необхідність занесення усної заяви або повідомлення до відповідного протоколу. І знову у п.2.5 зазначеної вище відомчої інструкції додатково звертається увага на те, що заяви або повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення та іншої події можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу усної заяви (повідомлення) про кримінальні правопорушення, який підписують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву. Форма такого викладу матеріалу фактично відображає зміст положення ст.95 КПК 1960 р.

Л.М. Лобойко слушно звертає увагу на невизначеність юридичного процесу має здійснюватися провадження за заявою, із якої відразу неможливо встановити про який різновид правопорушення (адміністративного, цивільного, господарського, кримінального) йдеться [4, с.33]. Сьогодні, на законодавчому рівні такий механізм відсутній. Проте на відомчому рівні встановлюється певний процесуальний фільтр, який певною мірою дозволяє уникнути обов'язковості реєстрації у ЄРДР усіх без виключення звернень, які за твердженням заявника стосуються сфери кримінальних процесуальних відносин. Зокрема, заяви, повідомлення, що надійшли до органу внутрішніх справ, а також інші матеріали, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення або вимоги заявника (потерпілого) про необхідність реєстрації кримінального правопорушення, після реєстрації в єдиному обліку доповідаються оперативним черговим начальникові органу внутрішніх справ, або особі, яка виконує його обов'язки, для розгляду та прийняття рішення згідно із Законом України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення [2].

Разом із цим, відомче нормативно-правове регулювання частково застосовано і до строків початку кримінального провадження. Зокрема у п.3.8. згаданої Інструкції визначено, що датою подання заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення до органів внутрішніх справ вважається дата реєстрації такої заяви чи повідомлення в журналі єдиного обліку органу внутрішніх справ, слідчим якого буде здійснюватися досудове розслідування. Водночас, відповідно до вимог ч.2 ст.55 КПК права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, до того ж потерпілому має бути вручена пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Щодо заявника ситуація є дещо відмінною, оскільки у ч.1

ст.60 КПК про вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки мова не йде. У ст.214 КПК відсутня вказівка про необхідність при прийнятті заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення попередити особу про кримінальну відповідальність встановлену законом.

Виходом із такої ситуації є створення дійсно самостійного процесуального інституту у формі окремої глави КПК – 18-1 «Початок досудового розслідування». Про доцільність такого підходу свідчать такі теоретичні та законодавчі положення, зокрема:

– по-перше, початок досудового розслідування є першим етапом досудового розслідування, другим – повідомлення про підозру, у контексті початку кримінального переслідування, а третім – процесуальна діяльність учасників кримінального провадження у формах, визначених гл. 24 КПК. Ці окремі етапи у чинному КПК розглядаються законодавцем у самостійних главах. Такий підхід був вже використаний у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. у формулюванні «Порушення кримінальної справи». Сьогодні ж таке рішення існує але не у формі постанови, а у вигляді формального процесуального рішення про внесення чи невнесення відомостей до ЄРДР, а КПК його розглядає у формі дії слідчого або прокурора (у контексті ст.303 КПК). Стадія порушення кримінальної справи фактично лишилась, але набула автоматизованого характеру;

– по-друге, якщо, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, тоді як кримінальні процесуальні правовідносини – з моменту подання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, або безпосереднього виявлення його ознак слідчим чи прокурором. Про це свідчить й можливість оскаржити бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення;

– по-третє, невизначеність процесуальної форми заяви, повідомлення або іншого документу інформація з якого заноситься до ЄРДР. Хоча у науці кримінального процесу існує твердження про те, що закріплення процесуальної форми заяви створить умови для безпідставної відмови у прийнятті заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення.

Такий підхід на законодавчому рівні надасть органам досудового розслідування можливість забезпечити більш якісне прийняття та реєстрацію заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, а також, у необхідних випадках, забезпечити їх належну перевірку, унеможливить безпідставне невнесення або внесення відомостей до ЄРДР та початок досудового розслідування. Заявник та потерпілий отримають більш деталізований перелік їхніх прав та обов'язків, що дозволить їм більш повно приймати участь у кримінальному провадженні, а запровадження такого учасника кримінального провадження із сторони захисту як «особа, щодо якої розпочато досудове розслідування» слугуватиме перешкодою для зловживань органів досудового розслідування та прокурора у випадках проведення досудового розслідування без повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, за наявності у матеріалах кримінального провадження інформації про вчинення кримінального правопорушення певною фізичною або юридичною особою.

Висновки. У зв'язку із викладеним, на наш погляд, доцільно: увести нове уніфіковане поняття початку досудового розслідування; змінити окремі повноваження прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого та оперативних підрозділів на початку досудового розслідування (статті 36, 39, 40, 41 КПК); увести нового учасника кримінального провадження із сторони захисту – «особа, щодо якої розпочати досудове розслідування»; удосконалити процесуальний статус потерпілого, заявника, свідка, спеціаліста на початку досудового розслідування (статті 55, 56, 60, 65, 66, 71, 95 КПК); визначити діяльність слідчого щодо внесення або невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань як процесуальне рішення слідчого на початку досудового розслідування (ст. 110 КПК); визначити нову главу «Початок досудового розслідування» у розділі III «Досудове розслідування» (у ній доцільно передбачити положення про: процесуальні джерела відомостей про кримінальне правопорушення; подання джерел відомостей про кримінальне правопорушення; прийняття джерел відомостей про кримінальне правопорушення; перевірку відомостей про кримінальне правопорушення та їхніх процесуальних джерел; Єдиний реєстр досудових розслідувань та процедуру внесення до нього відомостей; підстави відмови у початку досудового розслідування); главу 19 «Загальні положення досудового розслідування» розпочати із ст.215 «Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків»; надати учасникам кримінального провадження право оскаржувати дії та бездіяльність органів досудового розслідування, пов'язаних із початком досудового розслідування (ст.303 КПК).

Варто зберегти основні інститути кримінального процесуального права, які відповідають демократичним засадам і особливостям розвитку українського суспільства що забезпечить позитивне його сприйняття працівниками органів досудового розслідування, прокурорами, судьями, адвокатами, фізичними та юридичними особами, інтересів яких стосуватиметься кримінальне провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барабаш Т.М.* Проблемні питання етапності досудового розслідування в Кримінальному провадженні України / Т.М. Барабаш // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – № 5. – 2013. – С. 115-119.

2. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: Затверджена наказом МВС України № 1050 від 19 листопада 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. *Лобойко Л.М.* Початок досудового розслідування за новим КПК / Л.М. Лобойко // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: збірник статей. – К. : Істина, 2012. – С. 33-43.

5. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Затверджено наказом Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 року (із змінами затвердженими наказами Генерального прокурора України від 14.11.2012 №113, від 25.01.2013 №13, від 25.04.2013 № 54) http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.

6. Янович Ю.П. Основні напрями реформування досудового провадження у кримінальних справах / Ю.П. Янович // Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конференції, 22 жовтня 2010 р., Харків / М-во внутр. справ України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — [2-ге видання]. — Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. — 294 с. — С. 15-18.

Симчук А.С. Заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у структурі початку досудового розслідування

У статті розглянуто заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у структурі процесуальної діяльності учасників кримінального провадження на початку досудового розслідування. Проаналізовано процесуальну форму таких заяв та повідомлень, а також сформульовано пропозиції про внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства з метою належного досягнення завдань кримінального провадження у межах нормативно-правових положень початку досудового розслідування.

Ключові слова: початок досудового розслідування, досудове розслідування, заява, повідомлення, кримінальне правопорушення, процесуальна форма.

Симчук А.С. Заявления и сообщения о совершенном уголовном правонарушении в структуре начала досудебного расследования

В статье рассмотрены заявления и сообщения о совершенном уголовном правонарушении в структуре процессуальной деятельности участников уголовного производства в начале досудебного расследования. Проанализирована процессуальная форма таких заявлений и сообщений, а также сформулированы предложения о внесении изменений и дополнений в действующее уголовное процессуальное законодательство с целью надлежащего достижения задач уголовного судопроизводства в рамках нормативно-правовых положений начала досудебного расследования.

Ключевые слова: начало досудебного расследования, досудебное расследование, заявление, сообщение, уголовное правонарушение, процессуальная форма.

Simchyk A.S. Statements and reports of criminal offenses committed in the structure of the early pre-trial investigation

In the article reviewed the statements and reports of criminal offenses committed in the procedural structure of participants in criminal proceedings at the start of the preliminary investigation. Analyzed the procedural form of statements and reports, and formulated proposals on changes and amendments to the current criminal procedural legislation in order to properly achieve the objectives of the criminal proceedings within the legal and regulatory provisions early pre-trial investigation.

Keywords: early pre-trial investigation, pre-trial investigation, statement, messages, criminal offense, procedural form.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015.

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК НАПРЯМОК ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ю.В. Терещенко

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх привертає до себе особливу увагу вчених та практиків. Це зумовлено не тільки тим, що неповнолітні завжди визнавались злочинцями особливого роду, а й тим, що в даний час неповнолітні – одна з найбільш кримінально уражених верств населення. При цьому на збільшення росту злочинності серед неповнолітніх безпосередньо впливає соціально-економічна криза в Україні, безробіття, не співвідношення існуючих дитячих благ з тими, що їм на даний час можуть дати батьки. Також сьогодні в Україні досить серйозно постала така проблема, як безпритульні діти. Вулиця дозволяє своїм дітям спостерігати за суспільством, не включаючись у систему його цінностей [1, с.39]. На сьогодні суспільство та держава не можуть забезпечити ефективну систему попередження злочинності серед неповнолітніх. За сучасних умов розвитку суспільства виявляється, що для неповнолітніх злочинців недостатнім є застосування лише медико-педагогічних заходів. У певних випадках держава змушена притягувати їх до кримінальної відповідальності. Проте і суворі каральні підходи, як показує історичний досвід, не виправдали себе [2, с.4]. Очевидним є те, що система кримінально-правового впливу на неповнолітніх злочинців потребує компромісного вирішення. Адже тут входять між собою в колізію, з одного боку, інтереси суспільства, які потребують захисту, а з іншого – інтереси охорони молодого покоління, важливість яких для майбутньої кожної нації не викликає сумнівів. Ми вважаємо, що саме за допомогою відновного правосуддя, яке передбачає розумний, обдуманий та індивідуальний правовий підхід до кожного неповнолітнього, який вчинив, в більшості випадків «шалене», кримінальне правопорушення, держава в змозі забезпечити реалізацію конституційного права кожного свого громадянина на захист та охорону прав і свобод людини, при цьому захистивши дитину, яка вчинила злочин, від пожиттєвого клейма «злочинець».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організаційним, правовим, психологічним аспектам впровадження відновного правосуддя присвятили свої роботи: Н.М. Ахтирська, Ю.В. Баулін, І.А. Войтюк, Л.В. Головка, В.Т. Землянська, Р.Г. Коваль, В.Т. Маляренко, С.М. Міщенко, В.М. Трубніков, Л.А. Хавронюк, Л.А. Шевцова та інші.

Метою статті є виокремлення найбільш суттєвих проблемних правових питань пов'язаних з впровадженням відновного правосуддя в кримінальне судочинство України, та його розгляд, як ефективний елемент захисту прав неповнолітніх при вчиненні ними кримінальних правопорушень.

Основні результати дослідження. У багатьох країнах світу вже понад 30 років існує новий підхід до реагування на злочини, які вчинюються дітьми – відновне правосуддя. Цей підхід базується на принципах усунення завданої потерпілому моральної, майнової та фізичної шкоди, прийняття правопорушником відповідальності за вчинене, що особливо актуально для неповнолітніх.

Відновне правосуддя – це підхід до вирішення проблеми, що у своїх різноманітних формах залучає потерпілого, правопорушника, їхнє соціальне оточення, організації, що займаються питанням правосуддя, та представників громади. Програми відновного правосуддя ґрунтуються на базовому принципі про те, що злочинна поведінка не лише порушує закон, але також завдає потерпілим і усій громаді різну шкоду. Будь-які зусилля з подолання наслідків злочинної поведінки мають залучати не лише постраждалі сторони, а й правопорушника, водночас надаючи допомогу й підтримку, необхідну потерпілому й правопорушнику. Відновне правосуддя є процесом вирішення правового конфлікту шляхом фокусування уваги на відновленні заподіяної потерпілим шкоди, породження у правопорушників почуття відповідальності за їхні дії [3]. Як зазначив Джон Брейтвейт «... не пояснює, що саме та кого слід відновлювати, а також не визнає основні цінності відновного правосуддя, які полягають у тому щоб зцілити, а не завдати болю, у тому щоб надати морального уроку, у тому, щоб і спонукати саму громаду до проведення діалогу на основі поваги, у тому, щоб навчити усвідомлювати цінності прощення, відповідальності, вибачення та виправлення» [4], наголошуючи при цьому, що відновне правосуддя передбачає відновлення належного фізичного емоційного стану жертви, правопорушника та громади.

Сприйняття своїх вчинків як відхилення від норми, можливість самому виправити те, що сталося, щире бажання більше не повторити ситуацію, в якій опинився – головний урок і життєвий досвід, що повинен винести підліток після застосування правосуддям мір покарання. Наслідком такого покарання стає дієве каяття, розуміння нанесеної потерпілому шкоди та її відшкодування. Головна мета – надання можливості суспільству зберегти одного зі своїх членів, запобігти його соціальній деградації [5, с.43].

Концепція відновного правосуддя базується на тому, що злочин розглядається як явище, яке спричиняє шкоду конкретним особам, яких він стосується. Це потерпілі, злочинці, а також їх близькі. Такий підхід дає можливість тим, кого торкнувся злочин, відкрито розповісти про свої почуття, про те, що вони пережили, і має задовольнити їх потреби. Жертви мають право отримати репарацію, відчути безпеку і забути про те, що з ними трапилось, а злочинці повинні зрозуміти причини та наслідки своєї протиправної поведінки і свідомо взяти на себе відповідальність. Відповідальність означає розуміння та визнання того, що було заподіяно шкоду, і вжиття певних заходів з її відшкодування [6, с.88]. У свою чергу, спільнота виносить урок щодо необхідності усунення базових причин злочинності, що і є профілактикою цього суспільно небезпечного явища.

Один із постулатів відновного правосуддя полягає в тому, що важливо відновлювати самоповагу і відчуття відповідальності злочинця. Людину не

просто розглядають як злочинця, але апелюють до її «кращої половини душі». Таким чином, можна уникнути стигматизації і ганьби, які зазвичай є наслідками традиційних заходів контролю злочинності [7, с.6].

Стигматизація (таврування) – це обміркований ритуал виділення, який передбачає засудження особистості та навішування ярликів. Це саме те, що скоріше і частіше викликає у правопорушника прагнення звільнитися від надмірного почуття провини, знайти собі виправдання та уникнути відповідальності. Уникнення стигматизації особливо важливе для підлітків, які вчинили кримінальне правопорушення. На сьогодні у більшості випадків молоді особи, які пройшли через всю процедуру карного правосуддя, розглядаються суспільством через призму стереотипів як щось абстрактне. Більшість з людей не знають обставин вчинення правопорушення, причин, що підштовхнули підлітка до такого вчинку. Такий підхід не сприяє переформатуванню свідомості підлітка, зміні його погляду на свою протиправну поведінку. У дитини формується комплекс правопорушника, особі, якій не довіряють, намагаються примусити виконувати якісь незрозумілі підлітку норми. Обмеження волі, «профілактичні бесіди» на тему недопустимості тих чи інших дій, намагання утримати від протиправних вчинків тільки залякуванням та погрозами кримінальної відповідальності лише шкодить формуванню позитивного сприйняття підлітком власного «Я». Він усвідомлює, що нічого не змінюється, навпаки, світ навколо нього стає злим, жорстоким, безжалісним, і з урахуванням підліткового нігілізму останній не сприймає дорослих. Навпаки, він усвідомлює, що ця однобічна увага фокусує на ньому інтерес його однолітків, тобто він уже чимось відрізняється від інших, нехай і з поганого боку. Щоб підтримувати зацікавленість у своїй особі, йому необхідно «тримати імідж», що зрештою йому лише шкодить. Застосування відновного підходу до кримінальної ситуації, комплексний підхід до вирішення завдань ресоціалізації правопорушника та реабілітації потерпілого, залучення ресурсів громади до процесу реагування на злочин та підтримки потерпілих і правопорушників – це основні засади відновного правосуддя [8, с.78].

Вирішення проблем підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, особливо тих, хто вчинив вперше кримінальне правопорушення невеликої тяжкості, – основне завдання відновного правосуддя. Застосування процедури відновного правосуддя – це альтернатива сучасному покаранню.

Тому питання укладання угод з неповнолітнім є дуже складним та актуальним, адже саме застосування у цій категорії справ медіації, може допомогти сторонам конфлікту отримати бажаний результат, при цьому, що є найголовнішим, не зламати долю дитини і допомогти стати їй на шлях виправлення та усвідомлення нею самою недопущення в подальшому вчинення кримінальних правопорушень.

Дане питання серед науковців є досить дискусійним. Так деякі автори все-таки вважають можливим за певних умов укладання угод з неповнолітніми [9, с.65].

У главі 35 (ст.468–476) КПК не вказується про можливість укладення угод із неповнолітніми, а вживаються терміни: підозрюваний, обвинувачува-

ний, потерпілий, захисник, представник, інша особа. У той же час про можливість застосування цього інституту можна зробити висновок на підставі положень ст.394 КПК, де вказано, що вирок суду першої інстанції на підставі угод може бути оскаржено в апеляційному порядку сторонами, у тому числі законним представником. Тобто системне тлумачення норм кримінального процесуального Закону дає підставу вважати допустимість укладення угод із неповнолітніми. Крім того, терміни «підозрюваний», «обвинувачений» указують на те, що йдеться про суб'єктів злочину, якими є в тому числі неповнолітні (ст.22 КК).

Також Законом не врегульовано питання про вік неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого із яким може бути укладено угоду. Це становище ускладнює застосування закону, бо доктринальне тлумачення такого питання не обов'язкове для правосуддя, може бути помилковим, привести до неоднозначного вирішення питань у судовій практиці.

Законодавець не допускає спрощення процедури кримінального провадження щодо неповнолітніх, за винятком спрощень, передбачених главою 25 КПК [10]. Дійсно слід відзначити, що питання відносно укладення угод із неповнолітніми, дуже складне і неоднозначно вирішується на практиці. Але з таким категоричним висновком про недопущення спрощеної процедури – укладення угоди щодо неповнолітніх, – навряд чи можна погодитися.

Так, Закон України про кримінальну відповідальність, кримінальний процесуальний кодекс не містять заборони укладення угод із неповнолітніми. Головною вимогою стосовно угод з неповнолітніми є додержання норм кримінального і процесуального закону, враховуючи особливості кримінального провадження, передбачені главою 38 КПК. При цьому до застосування інституту угоди з неповнолітніми слід підходити обережно. Необхідно обов'язково враховувати звичайний уклад життя неповнолітнього, його вікові та психологічні особливості, роз'яснювати суть процесуальних дій, їх значення, уважно вислуховувати аргументи неповнолітнього. Вживати заходи, спрямовані на уникнення відносно нього негативного впливу. Повно і всебічно встановлювати відомості про особу неповнолітнього, з'ясувати умови його життя та виховання. У разі необхідності призначати психологічну або комплексну психолого-психіатричну експертизу (ст.485–487 КПК).

Кримінальне провадження (ч.10 ст.31 КПК) щодо розгляду справ стосовно неповнолітніх у суді першої, апеляційної, касаційної інстанціях здійснюється судом, а головуючим обов'язково може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом «Про судоустрій і статус суддів», тобто розгляд справ відносно неповнолітніх покладається на суддів, які мають багатий життєвий досвід, високу кваліфікацію і фахову підготовку, досконало знають судову практику розгляду справ цієї категорії не тільки на національному, але й міжнародному рівнях у плані професійних стандартів. У роботі використовують знання з області дитячої психології і, особливо педагогіки, всесвітній досвід, закріплені у певних документах, у тому числі документі – мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй про відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила» 1985 р.) [11].

Таким чином, високий фаховий рівень суддів дозволяє професійно розглянути кожну справу, у тому числі відносно неповнолітніх на підставі угод.

При цьому суд затверджує угоду і ухвалює на її підставі вирок лише за умов коли переконається, що додержані всі вимоги Закону, його об'єктивні, суб'єктивні елементи і ознаки, які дають можливість застосування інституту угод, у тому числі відносно неповнолітніх.

У цих випадках належить враховувати і з'ясовувати питання про можливість замість застосування до неповнолітніх покарання, передбаченого конкретною статтею КК, примусових заходів виховного характеру, спектр яких дуже широкий і передбачений ст. 45–48, 105 КК і ст. 497 КПК. Досить часто достатньо застосування до них виховних заходів, тому що покарання неповнолітньої особи, як свідчить судова практика, не завжди призводить до їх виправлення. Для суспільства важливим є моральне оздоровлення особи, досягнути якого, за наявності підстав можна без послуг кримінальної юстиції [12, с.153].

Таким чином, питання щодо застосування інституту угод та їх підвидів (особливо до неповнолітніх) є надзвичайно актуальним, потребує глибокого дослідження і чіткої законодавчої регламентації.

Висновок. Відновне правосуддя є формою правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілого та правопорушника, забезпечення права особи, яка зазнала збитків від кримінального правопорушення на їх повну компенсацію, забезпечення державою дотримання всіх законних прав неповнолітніх, забезпечення державою ефективного впливу на неповнолітніх правопорушників, тим самим надаючи їм можливість своєчасно усвідомити можливі правові наслідки вчинених правопорушень тим самим попереджаючи та викорінюючи дитячу злочинність, при цьому зберігаючи їм шанс на світле майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дети улицы растущая трагедия городов: Доклад независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам. - М. : Международные отношения, 2000. – 152 с.

2. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: [монографія]. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.

3. Посібник з програм відновного правосуддя. Публікація ООН www.unisef.org.ua.

4. Braithwaite J., *Restorative Justice and Responsive Regulation* (Studies in Crime and Public Policy. Oxford : Oxford University Press Inc, 2002 – P.11.

5. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва, А.О. Горова, В.В. Землянська, Н.М. Прокопенко. – К. : Наш час, 2006. – 164 с.

6. Васяев А.А. Сделка с правосудием или сделка с обвинением? // Современное право, 2010. – № 2. – С. 88-94.

7. Маляренко В.Т., Войтюк І.А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя в Україні – Спецвипуск, 2005. – С. 6-33.

8. *Землянська В.В.* Відновне правосуддя в кримінальному процесі України. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: [посібник] – К. : Видавець Захаренко В. О., 2008. – 200 с.

9. Восстановительное правосудие в России: технология взаимодействия общества и государства.– М., 2001. – 74 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України – Науково-практичний коментар за редакцією професорів В.Г.Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан. 2012. – Т. 2.

11. Доповідь «Соціальні аспекти юстиції» на 26 Конференції Європейських Міністрів, 7-8 квітня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.int/minjust.

12. *Топчиева Т.В.* Досудебное соглашение о сотрудничестве в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб, 2013.

Терещенко Ю.В. Відновне правосуддя як напрямок захисту неповнолітніх

У статті висвітлюються питання щодо запровадження відновного правосуддя в кримінальне судочинство України та ефективне його застосування при розгляді кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми.

Ключові слова: відновне правосуддя, неповнолітній, кримінальне правопорушення, примирення, медіація.

Терещенко Ю.В. Восстановительное правосудие как направление защиты несовершеннолетних

В статье рассматриваются вопросы относительно внедрения восстановительного правосудия в криминальное судопроизводство Украины и эффективное его применение при рассмотрении уголовных правонарушений, совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, несовершеннолетний, криминальное правонарушение, примирение, медиация.

Tereshchenko Y. Restorative justice as the direction of protection of minors

The article highlights the issue of the introduction of restorative justice in criminal proceedings of Ukraine and its effective use in criminal offenses committed by minors.

Keywords: restoration justice, minor, criminal offence, reconciliation, mediation.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2015.

**ГЕНЕЗА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД
ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ ПСИХОАКТИВНИХ
(НАРКОТИЧНИХ) РЕЧОВИН**

О.Р. Авдеев

здобувач

кафедри морського та митного права

НУ «ОЮА»

Постановка проблеми. Незаконний обіг психоактивних (наркотичних) речовин – одна з найбільш серйозних загроз безпеці і стабільності розвитку сучасних держав. Він обумовлює зростання криміналізації населення, створює загрозу здоров'ю та генофонду націй, підриває морально-етичні устої сучасного цивілізованого суспільства. У багатьох країнах світу контрабанда наркотичних речовин карається найжорстокішим чином, боротьба з нею є значною статтею видатків державних бюджетів, та попри це негативне явище зберігає за собою характеристики найбільш масштабного і соціально небезпечного різновиду нелегальної транскордонної активності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правничі наукові розробки у царині протидії контрабанді наркотичних речовин згруповані за трьома основними напрямками: кримінально-правовий (Н.А. Мирошниченко, А.А. Музика, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.Я. Кромова та ін.), кримінологічний (О.М. Джужа, А.М. Полях, В.Г. Пшеничний, М.П. Селіванов, Д.Ю. Стригун ін.) та митно-правовий (Є.В. Додін, Л.В. Калаянова, О.П. Федотов та ін.). Усі автори здійснювали у своїх дослідженнях певний екскурс до історії міжнародно-правового забезпечення боротьби із контрабандою наркотичних речовин, проте останні тенденції у підходах міжнародного співтовариства до цієї проблеми в них враховані не були, що й обумовило вибір мети цього дослідження: визначити в історичному розвитку становлення сучасної концепції міжнародно-правового забезпечення протидії контрабанді наркотичних речовин та розглянути шляхи її вдосконалення.

Мета. Визначити в історичному розвитку становлення сучасної концепції міжнародно-правового забезпечення протидії контрабанді наркотичних речовин та розглянути шляхи її вдосконалення.

Основні результати дослідження. Боротьба з контрабандою бере свій початок у XVIII ст., коли прибережні держави розпочали практику встановлення спеціальних зон біля свого узбережжя для проведення митного контролю та протидії контрабанді товарів, керуючись бажанням здійснювати окремі права у відкритому морі за межами своїх територіальних вод. Початок цій

практиці поклали Великобританія у 1736 р. та США у 1799 р., встановивши в односторонньому порядку 5 та 12-мильні зони для здійснення митного нагляду над усіма судами, що прямують до їхніх портів. Законами Великобританії 1764, 1802, 1825 та 1853 рр. (Hoverings Acts) ширину її митної зони було збільшено до 24 миль [1, с.393]. У 1876 р. всі закони про спеціальні зони за межами територіального моря Великобританією було скасовано та прийнято Закон про консолідацію митних законів 1876 р., що затвердив 3-мильний ліміт зони митного нагляду та передбачав право контролю митними крейсерами всіх суден [2, с. 67]. Мексика в низці двосторонніх угод встановила відстань у 9 миль для здійснення митного нагляду на морі (з Германією у 1882 р., Францією у 1885 р., Великобританією у 1888 р.). В Росії з цією ж метою 10.12.1909 р. був виданий закон про розширення морської митної смуги на 12 миль від лінії найбільшого відпливу [3, с.36].

Закон про податки, виданий в США у 1922 р., передбачав взяття на абордаж, огляд та конфіскацію суден у 12-мильній морській зоні за порушення американських митних та фіскальних законів та правил [4, с.110]. Найбільш відомим був протиконтрабандний закон (Anti-Smuggling Act), що був опублікований у 1935 р. та встановив зону митного шириною 100 миль [5, с.89].

Таким чином, встановлюючи спеціальні зони, прибережні держави претендували на здійснення юрисдикції стосовно іноземних суден, головним чином, з метою боротьби з контрабандою.

Сучасна практика здійснення митного контролю в морських просторах знайшла своє правове закріплення на рівні універсальних міжнародних угод у сфері морського права – Конвенції про територіальне море та прилеглу зону 1958 р. (ст. 24) та Конвенції ООН з морського права 1982 р. (ст. 33). Нормами цих угод встановлено правило про те, що в зоні відкритого моря, яка прилягає до територіального моря, прибережна держава може здійснювати контроль, необхідний: а) для недопущення порушень митних, фіскальних, імміграційних або санітарних правил у межах її території або територіального моря; б) для покарання за порушення вищезгаданих правил, здійснене в межах її території або територіального моря.

Аналіз зазначених статей свідчить про очевидну різницю щодо: 1) ширини прилеглої зони (у 1958 р. 12 морських миль, у 1982 р. – 24); 2) визначення цього простору як частини відкритого моря (міститься лише у Конвенції 1958 р.). При цьому, мета встановлення залишилася незмінною. Сьогодні прилеглі митні зони встановили: Венесуела, Джибуті, В'єтнам, Домініканська Республіка, Індія, Камбоджа, Ємен, Пакістан, Шрі-Ланка (24 морські милі); Бангладеш, Єгипет, Саудівська Аравія, Судан (18 морських миль).

Як зазначає Є.В. Додін, у правовий обіг термін «контрабанда» було запроваджено декретами середньовічної Італії, що стосувалися лише відповідальності за ухилення від сплати податків за ввезення в країну предметів розкоші, окремих видів екзотичних продуктів тощо. Перелік цих предметів з часом був розширений. Але боротьба з контрабандою була суто внутрішньою справою Італії, як й інших держав світу, які намагалися покращити свій фінансовий стан за рахунок митних зборів та мита [6, с.5].

У зв'язку з тим, що основним шляхом, до якого вдавалися контрабандисти для завезення свого «товару», був морський, співробітництво держав у протидії контрабанді отримало свій прояв у міждержавних морських угодах: Паризькій Декларації про морський нейтралітет 1856 р. (Декларація про принципи морського міжнародного права) та Лондонській Декларації про право морської війни 1909 р.

У Декларації 1856 р. стверджувалося, що нейтральний прапор покриває ворожий вантаж, за винятком військової контрабанди та нейтральний вантаж, за винятком військової контрабанди, не підлягає захопленню під ворожим прапором. У Декларації 1909 р. перелічувалися предмети та матеріали, що визнавалися: абсолютною військовою контрабандою (будь-яка зброя, включаючи і мисливську, снаряди, заряди і будь-які патрони та ін.), умовною військовою контрабандою (їстівні припаси, фураж і злаки, придатні для харчування тварин, плаття і тканини для одягу, взуття, придатне для військових потреб та ін.). А також предмети, які в жодному разі не могли бути предметом військової контрабанди (бавовна-сирець, сирі вовна, шовк, джут, льон та ін.). Предмети контрабанди підлягали конфіскації. Ці угоди не передбачали жодних заходів протидії контрабанді наркотичних речовин.

У середині XIX – початку XX ст. широке немедичне споживання наркотичних речовин почало набувати рис серйозної соціальної проблеми, що вимагала прийняття рішучих законодавчих обмежувальних заходів. У цей період окремими країнами (Францією у 1845 р., США у 1895 і 1906 рр., Китаєм у 1906 р.) вже були прийняті відповідні національні закони. Також значно поширилася контрабанда цих речовин, що обумовило необхідність подальших дій у напрямку розробки міжнародних заходів боротьби із наркоманією. Першим кроком стало створення Міжнародної опіумної комісії (далі – Комісія) за участю представників 13 країн. 5–26 лютого 1909 р. у Шанхаї пройшла її перша конференція, завдяки чому Комісія отримала назву «Шанхайська». В цілому Комісія наполягала на регулюванні та поступовій забороні куріння опіуму, забороні експорту наркотиків до країн законами яких ввезення наркотиків заборонено.

Першою міжнародною угодою щодо контролю за обігом наркотичних засобів стала Міжнародна конвенція по опіуму 1912 р. Вона передбачала, що договірні держави повинні докласти всіх можливих зусиль для здійснення контролю, у тому числі й силового, всіх осіб, які виробляють, імпортують, продають, поширюють та експортують морфій, кокаїн та їх похідні, а також для обліку будівель, в яких ці особи розміщують подібні виробництва і торгівлі місця.

Існуюча слабкість національних систем контролю у деяких державах-експортерах перешкоджала попередженню незаконного експорту опію до країн, що стикалися із проблемою зловживання наркотиками. Вироблення обов'язкових норм стосовно нерозповсюдження наркотичних засобів не принесла вагомих результатів та не змогла призупинити контрабанду наркотиків, що невпинно поширювалася та зростала за об'ємами. Це обумовило необхід-

ність розробки та підписання ще ряду міжнародних угод, які стосувалися різних аспектів проблеми контрабанди наркотиків.

Так, 11.02.1925 р. було укладено Женевську угоду про заборону вироблення, внутрішньої торгівлі та використання очищеного маку. Після чого 19.02.1925 р. підписано нову редакцію Міжнародної опіумної конвенції, у якій було запроваджено статистичну систему обліку, що контролювалася постійною центральною опіумною комісією – органом Ліги Націй.

У преамбулі та у ст.22 Конвенції 1925 р. одним з головних завдань називалася боротьба з контрабандою наркотиків. Вирішенню цього завдання повинна була сприяти встановлена система ліцензування та реєстрації зовнішньоторговельних угод з наркотичними речовинами (ст. 12, 13). При цьому Конвенція регламентувала порядок транзитних перевезень та зберігання наркотиків у третіх країнах, щоб не допустити втрат наркотиків при їх експорті-імпорті.

Тим не менш питання кримінально-правового переслідування осіб, винуватих у незаконному виробництві та поширенні наркотиків, регулювалися національним правом кожної окремої країни. З метою впорядкування використання наркотичних засобів 13.07.1931 р. у Женеві було укладено нову Конвенцію про обмеження виробництва та регламентації розподілу наркотичних засобів, яка удосконалила діючу систему оцінки потреб у наркотиках, передбачила необхідність надання державами окремих поквартальних звітів стосовно контролю над наркотиками.

Через об'єднання «зусиль» наркоторгівців різних країн та виникнення міжнародних злочинних організацій у 30-х роках ХХ ст., перед міжнародним співтовариством постала проблема посилення міжнародних кримінально-правових заходів відповідальності за злочини, пов'язані з наркотиками. З усіх документів найбільш значимим є Конвенція про заборону незаконної торгівлі наркотичними засобами від 26.06.1936 р. Учасники конвенції зобов'язалися прийняти необхідні закони, які передбачали б покарання тюремним ув'язненням: за пересилання, транзитне перевезення, транспортування, імпорт та експорт наркотичних засобів, що були заборонені Конвенціями 1912, 1925 та 1931 рр.; за свідому участь, за змову та замах і приготування до вчинення зазначених дій.

Таким чином, до початку Другої світової війни склалася певна система міжнародного контролю над обігом наркотиків, яка дозволяла більш менш успішно регулювати процес виробництва та розподілу наркотиків. У той же час мав місце ряд факторів, що знижували її ефективність: 1) відсутність єдності та узгодженості у намаганні держав створити жорсткий механізм контролю над обігом наркотиків (наприклад, Конвенцію 1912 р. з 41 підписанта, ратифікували лише 16); 2) одночасна дія численних міжнародних угод ускладнювала уніфікацію та однакове розуміння і застосування їхніх норм; 3) через невідповідність часу низки положень міжнародних угод, за межами правового регулювання залишилися значна кількість наркотичних засобів та нарковмісних препаратів, а також сировина, яка використовувалася при їх виготовленні.

У зв'язку із цим, після закінчення Другої світової війни світове співтовариство було вимушене знову звернутися до проблеми незаконного обігу наркотиків: 11.12.1946 р. у Лейк-Саксесі підписано Протокол про внесення змін до угод, конвенцій та протоколів про наркотики, укладені в Гаазі; 19.11.1948 р. – Протокол, що поширював міжнародний контроль на лікарські речовини, які не потрапляли під дію Конвенції 1931 р. зі змінами 1946 р. (під контроль потрапили: петидин, морфін, кодеїн та ін., а також потрапляли будь-які речовини, що могли викликати певну залежність).

23.06.1953 р. підписано Протокол про обмеження та регулювання вирощування опіумного маку, виробництві, міжнародній та внутрішній торгівлі та використанні опіуму, що були спрямований на обмеження у т. ч. нелегальних поставок опіуму, запобігання відтоку опіуму у нелегальні канали на стадії переробки сировини, встановлення контролю над морфіном, що виробляється з макової соломки.

Сучасна система контролю над наркотиками будується на основі ряду договорів, прийнятих під егідою ООН, які вимагають, або уряди здійснювали контроль за виробництвом та розподілом наркотичних та психотропних речовин, боролися зі зловживанням наркотиками та їх незаконним обігом, мали відповідну адміністративну структуру та регулярно повідомляли міжнародні органи про свої дії. Її складають: Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р. з поправками, внесеними Протоколом 1972 р.; Конвенція про психотропні речовини 1971 р.; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.

У цих документах передбачені апробовані міжнародною практикою боротьби з наркотизмом положення, що регламентують численні і різноманітні грані цієї боротьби, у тому числі визначене оптимальне коло діянь, пов'язаних з наркотичними засобами і психотропними речовинами, що представляють реальну суспільну небезпеку. Перші дві присвячено легальному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, третю – засобам протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

Сьогодні у системі ООН діють: 1). Управління ООН з наркотиків і злочинності, що забезпечує керівництво всією діяльністю ООН з контролю над наркотиками. 2). Комісія з наркотичних засобів (функціональна комісія ЕКОСОП), що є головним міждержавним органом, який виробляє політику і координує дії з контролю над наркотиками. 3). Міжнародний комітет з контролю над наркотиками – незалежний парасудовий орган у складі 13 членів, який проводить моніторинг дотримання урядами міжнародних договорів з контролю над наркотиками і сприяє їм.

При такому засуджуючому підході до проблеми наркотизму та контрабанди наркотичних речовин, що зберігався десятиліттями, з певним здивуванням сприймається сучасна тенденція певного «пом'якшення» відношення до вживання та поширення наркотичних засобів. Так, у липні 2014 р. ВОЗ опублікувала доповідь, присвячену боротьбі зі СНІДом [7]. На думку британського тижневика *The Economist*, у доповіді міститься «неголосний, але зрозумілий» заклик до декриміналізації психоактивних речовин [8]. При цьому, як відзна-

чає видання, ця рекомендація стосується не тільки т.зв. «легких», а й «важких наркотиків». Вказується також на принципову зміну позиції ООН у порівнянні з Конвенцією 1988 р., яка проголошувала необхідність кримінального переслідування як виробництва, так і споживання наркотичних речовин. До держав, де тією чи іншою мірою легалізовано наркотичні засоби є: Австралія, Аргентина, Бельгія, Великобританія, Іспанія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Португалія, США, Чехія, Швейцарія, Ямайка [9].

Такий підхід не може не викликати занепокоєння, адже шкода від вживання наркотичних речовин з немедичною метою є очевидною. Як зазначається на офіційному сайті ООН, зловживання наркотиками тягне за собою безліч негативних наслідків для здоров'я, починаючи з таких незначних проблем, як респіраторні інфекції або проблеми з травленням, і закінчуючи потенційно смертельними захворюваннями, наприклад СНІДом або гепатитом «С». Зловживання наркотиками руйнівню діє на мозок, позбавляє людей здатності діяти незалежно і усвідомлено, а також задовольняти свої потреби [10].

Для вирішення проблеми наркотиків деякі великі країни як і раніше покладаються на заборони і силові методи. На початок ХХІ ст. до таких країн належать: Індонезія, Іран, Китай і Росія. За повідомленням Бюро ООН з наркотиків і злочинності у Пакистані, Іран сьогодні є однією з найуспішніших країн у боротьбі з контрабандою наркотиків, впроваджуючи дуже ефективні методи з контролю контрабанди наркотиків, надаючи значні ресурси і можливості прикордонним районам для запобігання контрабанді наркотиків [11]. У РФ за контрабанду наркотичних речовин передбачено (за наявності кваліфікуючих ознак) довічне ув'язнення (ст.229.1 УК РФ [12]).

Висновки. Усвідомлюючи, що сьогодні є неможливим значне зменшення попиту та об'ємів контрабанди психоактивних (наркотичних) речовин, можна запропонувати наступні заходи для боротьби з цією проблемою: створення культури відмови від споживання наркотиків у якості передумови для скорочення попиту; підвищення статків та добробуту населення; надання матеріально-технічної допомоги прикордонним районам, в яких, за показниками, більше за інші здійснюється контрабанда наркотичних речовин; вироблення більш жорсткого контролю з боку держав та створюваних ними організацій за виготовленням, розповсюдженням та переміщенням психоактивних (наркотичних) речовин та, в якості найбільш суворого та радикального методу – збройна боротьба з контрабандистами наркотиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Международное право: [учебн.]; под ред. Г.И. Тункина. – М., 1994. – 512 с.
2. Кейлин А.Д. Советское морское право: [учебное пособие] / А.Д. Кейлин. – М.: Водтрансиздат, 1954. – 395 с.
3. Голубевъ В.П. Современное определение территориального моря / В.П. Голубевъ // Юридический вестник. – 1914. – № 7-8. – С. 35-48.
4. Современное международное морское право. Режим вод и дна мирового океана / [Бараболя П.Д., Гуреев С.А., Иванашенко Л.А. и др.]. – М.: Наука, 1974. – 307 с.

5. Хайд Ч.Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки / Ч.Ч. Хайд. – М. : Инostr. лит., 1951. – 576 с.

6. Додін Є.В. Тема 5. Міжнародне співробітництво у боротьбі з контрабандою та митними правопорушеннями / Є.В. Додін // Митна справа. – 2011. – № 5. – С. 3-26.

7. Сводное руководство по ВИЧ-инфекции в ключевых группах населения: профилактика, диагностика, лечение и уход. – ВОЗ, июль 2014. – 164 с.

8. Illicit drugs: The WHO calls for decriminalisation // The Economist, Jul 17th 2014. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.economist.com/blogs/newsbook/2014/07/illicit-drugs>

9. Страны, в которых легализованы наркотики. Справка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20110603/383694171.html>

10. Молодежь и наркотики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/events/drugabuseday/youth.shtml>

11. ООН поблагодарила ИРИ за борьбу с контрабандой наркотиков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.irib.ir/news/iran1/item/2-43947-оон-поблагодарила-ири-за-борьбу-с-контрабандой-наркотиков>

12. Уголовный кодекс Российской Федерации 1996 г. // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.

Авдєєв О. Генеза міжнародно-правових засад протидії контрабанді психоактивних (наркотичних) речовин

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку міжнародно-правових засад протидії контрабанді психоактивних (наркотичних) речовин. Визначено основні тенденції, що спостерігаються у ставленні світового співтовариства до проблеми поширення зазначених об'єктів. Автор доходить до висновку про неможливість значного зменшення попиту та об'ємів контрабандного везення психоактивних (наркотичних) речовин та пропонує ряд заходів для боротьби з цією проблемою.

Ключові слова: контрабанда, наркотичні засоби, протидія контрабанді наркотичних засобів, боротьба з контрабандою наркотичних засобів.

Авдеев А. Генезис международно-правовых основ противодействия контрабанде психоактивных (наркотических) веществ

Статья посвящена исследованию истории развития международно-правовых основ противодействия контрабанде психоактивных (наркотических) веществ. Определены основные тенденции, которые наблюдаются в отношении мирового сообщества к проблеме распространения указанных объектов. Автор приходит к выводу о невозможности значительного уменьшения спроса и объемов контрабандного ввоза психоактивных (наркотических) веществ и предлагает ряд мер для борьбы с этой проблемой.

Ключевые слова: контрабанда, наркотические средства, противодействие контрабанде наркотических средств, борьба с контрабандой наркотических средств.

Avdeev A. Genesis of international legal principles of combating smuggling psychoactive (narcotic) substances

The article is devoted to the research of the history of the development of the international legal bases of counteraction to smuggling of psychoactive (narcotic) substances. The article defines the major trends observed in the attitude of the world community to the proliferation of these facilities. The author comes to a conclusion about the impossibility of

considerable reduction of the demand and volumes of illicit import of psychoactive (narcotic) substances and offers a number of measures for the fight against this problem.

Key words: *smuggling, drugs, counteraction to smuggling of drugs, struggle against smuggling of drugs.*

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015.

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» видає з 2010 року періодичний науковий юридичний журнал «Юридична наука». Журнал внесено в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук постановою Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р., крім того журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre м. Париж); журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

З моменту свого заснування журнал став сполучною ланкою між науковцями і практиками, які працюють у науково-дослідних закладах, вищій школі, юриспруденції, державних установах України і зарубіжжя, між усіма тими, хто переймається проблемами розвитку юридичної науки, європейськими інтеграційними прагненнями.

Активна участь у наукових публікаціях на шпальтах журналу сприяє розвитку фундаментальних та прикладних досліджень з усіх напрямків юридичних наук, посиленню впливу права на вирішення правових, політичних, соціальних, екологічних, організаційних та інших проблем розвитку суспільства, держави, входженню України в європейський і світовий простір.

Журнал є дуже цікавим для науковців, докторантів, аспірантів, здобувачів, студентів, національного господарства, працівників правоохоронних органів, суддів, державних службовців та всіх тих, хто цікавиться правом.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

- Загальні проблеми розвитку юридичної науки
- Цивільне, сімейне, міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право
- Методологія сучасної юридичної науки
- Національна безпека та військово-правове право
- Питання теорії прав людини та право-вої держави
- Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право; кримінальне процесуальне право та криміналістика
- Теорія та історія держави і права
- Судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
- Філософія та соціологія права
- Господарське та господарське процесуальне право
- Міжнародне право. Право Європейського Союзу та порівняльне правознавство
- Земельне, аграрне та екологічне право
- Адміністративне, фінансове, податкове право та адміністративне судочинство
- Трудове право та право соціального захисту

Періодичність видання — 12 раз на рік. Журнал видається українською, російською, англійською мовами, анотації — українською, російською й англійською мовами. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування членами редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317, e-mail: Law@nam.kiev.ua

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

УДК 34

Заснований у 2010 році. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про реєстрацію: серія КВ № 20692-10492 ПР від 28.04.2014 р.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж), журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

Наказом Міністерства освіти і науки № 153 від 14.02.2014 р. «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 14 лютого 2014 року», відповідно до підпунктів 35 і 36 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 25 квітня 2013 року № 240, Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, Положення про спеціалізовану вчену раду, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 жовтня 2011 року за № 1170/19908, Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 жовтня 2011 року за № 1169/19907, Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року за № 1111, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02 листопада 2012 року за № 1850/22162, та на підставі рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки від 14 лютого 2014 року, –

Науковий юридичний журнал «ЮРИДИЧНА НАУКА» включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку.

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»
Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10

Голова редакційно-видавничої ради С.А. Єрохін

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4714 від 23.04.2014 р.

Головний редактор: Матвійчук Валерій Костянтинович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України,
перший проректор ВНЗ «Національна академія управління»

Заступник головного редактора: Харь Інна Олексіївна,
кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри цивільного
та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 509

Тел.: 246-24-38

Факс: (044) 246-24-38

E-mail: tanya_saven@ukr.net; gumanitar@nam.kiev.ua
www.legal.nam.edu.ua

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України №7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки; у тому числі визначення УДК.

- Стаття має включати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структуру – розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити: прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами. Крім того, звертаємо увагу авторів на те, що обов'язково повинна бути анотація англійською мовою на півтори сторінки А-4 (окремим файлом).

- **Файл зі статтею та анотацією англійською мовою до статті пересилати у такому форматі:**

- а) на початку імені ставиться номер журналу (11, 4, 7 і т.ін.);

- б) через крапку після номера ставиться скорочення року (14, 15 і т.ін.);

- в) нижнє підкреслення (_) потім тип документу **note** – анотація або **topic** – стаття;

- г) після, нижнє підкреслення (яке розділяє шифр з ім'ям автора) потім прізвище автора, англійською мовою прізвище та ініціали.

Приклад: **11.14_note_Olenenko A.doc** (де «note» – позначення анотації) або **11.14_topic_Olenenko A.doc** (де topic – позначення статті).

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі MS Word (docx або doc);

- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;

- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;

- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

**ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

«ЮРИДИЧНА НАУКА»

03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10

Тел. (044)246-24-38

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

УДК 34

Основан в 2010 году. Выходит ежемесячно.

Свидетельство о регистрации: серия КВ № 20692-10492 ПР от 28.04.2014 г.
ISSN 2222-5374

Журнал 20 апреля 2011 зарегистрировано в Международном центре периодических изданий (ISSN International Centre, г. Париж), журнал зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометрических каталогах и базах данных:

Index Copernicus – с 1 января 2014 года.

Приказом Министерства образования и науки № 153 от 14.02.2014 г. «Об утверждении решений Аттестационной коллегии Министерства образования и науки относительно деятельности специализированных ученых советов от 14 февраля 2014», в соответствии с подпунктами 35 и 36 пункта 4 Положение о Министерстве образования и науки Украины, утвержденного Указом Президента Украины от 25 апреля 2013 г. № 240, Порядка присуждения научных степеней и присвоения ученого звания старшего научного сотрудника, утвержденного постановлением Кабинета Министров Украины от 24 июля 2013 г. № 567, Положение о специализированном ученом совете, утвержденно-го приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 г. № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины 10 октября 2011 г. по № 1170/19908, Положение об аттестационной коллегии Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 г. № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины 10 октября 2011 г. по № 1169/19907, Порядка формирования Перечня научных профессиональных изданий Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 17 октября 2012 г. № 1111, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины 2 ноября 2012 г. под № 1850/22162, и на основании решения Аттестационной коллегии Министерства образования и науки от 14 февраля 2014 г., –

Научный юридический журнал «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА» включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины в соответствии со списком.

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:

Высшее учебное заведение «Национальная академия управления»
Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10

Председатель редакционно-издательского совета С.А. Ерохин

Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4714 от 23.04.2014 г.

Главный редактор: Матвейчук Валерий Константинович,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, первый проректор
ВНЗ «Национальная академия управления»

Заместитель главного редактора: Харь Инна Алексеевна,

кандидат юридических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой гражданского и хозяйственного права ВУЗ «Национальная академия управления».

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10, к. 509

Тел.: (044) 246-24-38

Факс: (044) 246-24-38

E-mail: tanya_saven@ukr.net; gumanitar@nam.kiev.ua
www.legal.nam.edu.ua

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ ПУБЛИКАЦИЯМ

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», в соответствии с постановлением президиума Высшей аттестационной комиссии Украины №7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенных в перечень ВАК Украины», **должны содержать следующие элементы:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, выводы о научном и практическом значении научной разработки; в том числе определено УДК.

- Статья должна включать следующие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;

- внутреннюю структуризацию – разделы с названиями или выделенные части.

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках за порядковым номером этой работы в списке литературы с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список использованных источников в конце статьи составляется в соответствии с требованиями государственного стандарта Украины ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский).

- Аннотации должны содержать: фамилию и имя автора, название статьи на соответствующих языках. Кроме того, обращаем внимание авторов на то, что обязательно должна быть аннотация на английском языке на полторы страницы А-4 (отдельным файлом).

- **Файл статьи и аннотации на английском языке со статьей пересылать в таком формате:**

- а) в начале имени ставится номер журнала (11, 4, 7 и т.д.);

- б) через точку после номера ставится сокращение года (14, 15 и т.д.);

- в) нижнее подчеркивание () затем тип документа **note** -- аннотация или **topic** – статья;

- г) после, нижнее подчеркивание (которое разделяет шифр с именем автора) затем фамилия автора, на английском языке фамилия и инициалы.

Пример: **11.14_note_Olenenko A.doc** (где «note» – обозначение аннотации) или **11.14_topic_Olenenko A.doc** (где topic - обозначение статьи).

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

К научной статье необходимо предоставить:

- электронный вариант статьи в формате MS Word (docx или doc);

- информацию справку об авторе на украинском и английском языках: фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (со статьями кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

**ВУЗ «НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ УПРАВЛЕНИЯ»
НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»
03151, г. Киев, ул. Винницкая, 10
Тел. (044) 246-24-38**

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW «JURIDICAL SCIENCE»

UDC 34

Founded in 2010. Goes out every month.

Certificate of Registration: KB № 20692-10492 series of PR 28.04.2014r.

ISSN 2222-5374

Journal April 20, 2011 recorded in the International Center of Periodicals (ISSN International Centre, m. Paris), the magazine recorded and indexed in such international scientometric directories and databases:

Index Copernicus – from 1 January 2014.

Ministry of Education and Science № 153 from 02.14.2014. «On approval of Attestation Collegium of the Ministry of Education decisions on the activities of specialized academic councils on February 14, 2014.», according to points 35 and 36, paragraph 4 of the Ministry of Education and Science of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine on April 25, 2013 № 240 Procedure for awarding academic degrees and awarding academic ranks of Senior Scientist, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24 July 2013 p. № 567, Regulations on specialized academic council, approved by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine on September 14, 2011 № 1059, registered in the Attestation Collegium of the Ministry of Justice of Ukraine October 10, 2011 by № 1170/19908, Regulation of the Certifying Board of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine from September 14, 2011 № 1059, registered with the decree of the Ministry of Justice of Ukraine on October 10, 2011 by № 1169/19907, procedure for formation of the list of scientific professional editions of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine on October 17, 2012 year number 1111, registered with the Ministry of Justice of Ukraine November 2, 2012 by № 1850/22162, and based on the decision of the Attestation Collegium of the Ministry of Education on February 14, 2014 –

Scientific Law Journal «Juridical science» is included into the list of scientific professional editions of Ukraine according to the list.

Founder and Publisher:

Higher Educational Institution «National Academy of Management»
03151, Kyiv, Vinnytska street, 10 Kyiv, Ukraine

Chairman of the Editorial and Publishing Council of SA Erokhin

subject of publishing certificate № 4714 of 23/04/2014 p.

Editor: Valery K., Matviichuk

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Chancellor of the University «National Academy of Management»

Deputy Editor: Inna A., Har

Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Civil and Commercial Law University «National Academy of Management».

EDITORIAL OFFICE ADDRESS:

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10, ap. 509 Kyiv, Ukraine

Tel. : 246-24-38

Fax: (044) 246-24-38

E-mail: tanya_saven@ukr.net; gumanitar@nam.kiev.ua

www.legal.nam.edu.ua

REQUIREMENTS FOR ACADEMIC PUBLICATIONS

Articles sent to the Editor of «Juridical science», according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine decree №7D05 / 1 dated January 15, 2003 «On increasing demands for specialized issues listed in HAC of Ukraine» **should include the following:**

- a scientific article should be relevant, with clearly defined problematic issues, include scientific positions developed by the author, the conclusions of scientific and practical importance of scientific work.

- The paper should include the following elements:

- a problem and its relation to important scientific and practical tasks;
- analysis of recent researches and publications on the issue to be considered;
- definition of specific issues that are not solved in the problem for research chosen;
- formulation of the objectives of the article;
- summary of the main conclusions of the study;
- conclusions of this study;
- internal structure – sections with names or selected parts.

- References to this or that research should be placed in brackets according to the number of mentioning in the list of references with indication of appropriate page ([3, p. 12]).

A list of sources at the end of the article are compiled in accordance with International Standard of Ukraine DSTU GOST 7.1:2006 «A System of Standards on Information, Librarianship and publishing. A Bibliographic Notation. A Bibliographic Description. General Requirements and Rules of Composition».

- After the references are added abstracts and keywords in three languages (Ukrainian, Russian and English).

- Abstracts should include: an author's name, a title of the article in (Ukrainian, Russian and English) languages. The authors should pay attention that there should be an abstract in English and half a page A-4 (in a separate file).

- **The article and the abstract should be named:**

- a) issue number should be placed before the name (11, 4, 7, etc.);

- b) dot after the number of issue you should place 2 last figures of the year (14, 15, etc.);

- c) underscores (_), then the type of document **note** – abstract **topic** – Article;

- d) after the title of the articles, underscores (which separate code with the author's name) you should place the author's last name, name in English and initials.

Example: **11.14_note_Olenenko A.doc (where «note» – markS annotations) or 11.14_topic_Olenenko A.doc. (Where the topic – refer to the article).**

- Publication (title, information about author, text, references, abstract, keywords) should not exceed 20-30 000 signs.

Additions to the scientific article:

- An electronic version of the article in a format MS Word (docx or doc);
- Information about the author in Ukrainian and English (surname, first name, middle name (in full), academic degree, academic status, place of work and position, mailing address, telephone number);

- A statement signed by the author (s) that sent the article is had been not printed and have not given to any other editions;

- a photo of the author (s) in the format jpg, tif;

- Qualitative illustrative materials supplied by a name and number suitable for scanning;
- Extract from the minutes of the Department with recommendation of the article for publication, duly certified (for the Articles of Ph.D., graduate students and adjunct academic degree).

- an article submitted to the editor without complying with these requirements shall not be published.

Editors reserve the right to review, edit, and reduce decline articles.

For authenticity of the article the author is responsible for.

The royalties are not paid for the publication.

Reprints of published materials in the journal are made only with the permission of the author and the publisher.

Available materials are not returned.

**UNIVERSITIES' «NATIONAL ACADEMY OF MANAGEMENT»
SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW**

«JURIDICAL SCIENCE»

03151, Kyiv, Vynnytska Street, 10 Kyiv, Ukraine

Tel. (044) 246-24-38